

Pohjanmaa.

K u w a e l m i a

Suomen Maakunnista.

VI.

P o h j a n m a a.

Kirjottanut

Jak. Schroderus.

Turussa, 1865.

J. W. Lillja ja Kumppanien kustannuksella.

Imprimatur. G F. Aminoff.

Turussa, G. W. Wilén'in ja Kumpp. Kirjapainossa, 1865.

P o h j a n m a a.

Itäpuolella Pohjanlahta on lauea mereenpäin kaltawa tasamaa, joka siitä syystä on saanut ruotsalaisen nimen Österbotten (suomeksi: Itäpohja), erotukseksi saman lahden länsipuolella olevasta Vesterbotten (Länsipohja) nimisestä maakunnasta. Tätä itäpuolista tasamaata kutsuivat suomalaiset Pohjanmaaksi tahti niinkuin sen pohjais- ja itäpuolista osaa sanotaan Rainuksi eli Rainunmaaksi, josta ruotsinkieli on sepittänyt nimet Rajaana, Rajaania, Qvenland, se on: naisten, sotilaisnaisten kotomaa. Pohjanmaa on Suomen suurin maakunta. Waasan ja Dulun läänit ynnä Lapinmaa sisältävät yhteensä 3,769 maantietoista nelikulmasta penikulmaa, se on: vähä suurempi kuin koko Preussin waltakunta tahti enempi kuin Bajern'in, Sachsen'in ja Würtemberg'in waltakunnat yhteensä. Jos siitä luetaan ki pois Satakuntaan ja Hämeen kuulumat osat Waasan läänii ja koko Suomen-Lappi, jää kuitenkin warsinais Pohjanmaan osaksi 2,700 nelikulm. penikulmaa tahti lähes kaikki wiidettä osaa koko Suomenmaan laueudesta. Pituus pohjaisesta eteläpäähän luetaan 66 ja leveys

16, paikottain 30 penikulmaa. Maakunnan rajat ovat, pohjaiseen: Lapinmaa, länteen: Pohjanlahti, etelään: Warfinais-Suomi, Satakunta ja Häme, itään: Arkangelin lääni, itä-etelään: Sawo. — Pohjanmaan maakunnassa on kuusi kärppää taiwaansinisellä pohjalla, kilwessä freiwillinen kruunu. Läänin jaossa w. 1776 määrättiin tämä maakuna Dulun läänille; sitä vastaan pantiin Waasan läänin maakunaan wanha kuninkaallisen Waasa-sumun merkki: vase, se on suomeksi: elowihko.

Erithisen merkityksen saa nimi Pohjanmaa muistaisjamme, että suurin osa tätä maakuntaa tosiaanki on wanhaa meren pohjaa. Enemmän kuin missään muualla, kenties koko maan-piirillä, hawaitaan täällä se täydeksi todeksi wahvistettu luonnon-ilme, että maa kohoaa kohoamistansa, meri sitäwastaan laskeutuu ja pakenee. Pohjanmaan rannikko kallistuu tasaisesti, milt'ei tuntumattomasti mereen päin. Meren pinnan alatse kulkee tämä kallistuminen werkkaisesti eteenpäin, josta tulee että Pohjanlahti itäpuolella on loiwa, wähitellen sywenewä, wasta lähempänä Ruotsinpuolista rantaa joksikin sywä. Tästä seuraa että wedenwähennys ja maankohoaminen Suomenpuolella on paljo tuntuwampi kuin wastapäisellä läntisrannalla. Joka miesmuistissa maatuu wäyliä ja satamia, uusia saaria ilmaupi ja suuret maatumat nousewat merestä ylös. Jotenni tarkoin on laskettu maan Tornion tienoilla satana wuotena kohoawan $4\frac{1}{2}$ jalkaa, Waasan saaristossa hiukkaa wähemmän. Tästä ymmärretään miten wanhat miehet muistawat nuottaa

wetäneensä ja meneellä kulkeneensa siellä missä nytkään wiheriäävät niitut kukoistawat, miten pari sataa vuotta takaperin hywäin satamain ääriälle perustetuilla kaupungeilla nyt on puoli penikulmaa ja enempiäkin kelmollisiin ankkuri-paikoihin, ja miten etäisissä metsämaaisissa rämäköissä wuoron on lyhdetty laivan jäännöksiä ja ankkureita. Perätön ei liene sekään luulo, että tähän eriskummaiseen maankohoamiseen ovat syynä nekin maantäristykset, joita maakunnan pohjaspuolissa on toisinaan tunnettu.

Suurin osa Pohjanmaata on siis alkunsa saanut meren jätteistä, jonka rantakarit kohosivat wedenpinnan yli, jättäen aluksi näiden ja Maanselän välille wesiperäisen maan, jonka märkyyks wähitellen kuivasi tahi kokountui yksinäisiin järwiin ja lampeihin. Aikain kuluessa owat norot, joihin wesi walui, enenevän kallistumisen kautta paisuneet wirroiksi, jotka miespolwittain owat tulleet wäkewämmiksi ja tehneet koskeja paikkoihin, joissa muinon oli puhdas wesi. Pohjaspuolisen Raimun maan sisimäisen osan läpi kulkee Maanselkä, joka Ruusamossa muodostuu suuremmoisiksi jyleäksi waaramaaksi, mutta sittemmin eteläänpäin kulleisiansa latistuu matalaksi kangas- ja mäkimaaksi. Koko tämä pohjaspuolinen maa on hietaperää; siellä on isoja järwejä, suuria jokeja, jotka kaikki lounasta tahi lännestä yhtä suuntaa kiiruhtawat Pohjanlahteen. Etelä ja keskinen Pohjanmaa aina Drawaisten kappeliin saakka on hedelmällistä sawiperää, selenoitettu mädänneistä metsistä syntyneellä ruokamullalla. Näidenkin maa-osain itäisinä rajoina owat

Maanselän kuffulat. Kewat (eli rämeet) ovat täällä huokeemmat wiljellä, joet vähemmät, tynnemmat ja vähäwetisemmät, alangot suuremmat ja enemmän wiljelbyt. Meren läheisyys vaikuttaa, paitsi wuorissa osissa, että talwi on tasaisempi, kewät pitempi, suwi wilppaampi, syksy lämpöisempi kuin muualla. Kesän aikana on niin waloisa, että sydämhöllä näkee koko kolme kuukautta estämättä lukea kirjaa; wahwat re-wontulet walaisewat talwiset höt. Jökölmät, joista ennen wanhaan oli paljo haittaa, ovat, suurten rämetten ojitettua, ruvenneet vähitellen pakenemaan. Enin vaikuttaa maakunnan pohjainen tila kaswinkunnassa, joka täällä lajien suhteen on köyhempi etelä- ja keski-Suomea; mutta niitä mitä on kaswaa runsaasti. Ruusamossa tawataan muualla harwassa löytyviä kaswuja. Kaswawaisuus on runsain jokien rannoilla ja muutamain paikoin saaristossa. Waasan seuduilla kaswawia ruutiita kehutaan hywisfi siemenhywisfi, joita wiedääntki paljo meritse Ruotsin puolelle. Dulua pohjaisempana kylwetään enemmän ohraa. Pellawat ei ota oikeen menesthäkseen, puun hedelmät ei kypsä enään; mutta sen sijaan kaswaa paljo watukoita eli mesimarjoja, linttejä eli hilloja ja muita marjoja. Rantamaiset metsät ovat tahi hakatut pois tahi kulowalkeat polttaneet; terwasten saanti on siis niillä tienoin huonommoinen. Enimmät terwat, samaten laivan rakennuspuutkin tuodaan 6, 12 ja 18 penikulman päästä, wieläpä etempääkin. Pohjanpuolelssa ne lasjetaan suurissa lautoissa alas jokeja myöten, mutta eteläpuolelssa on niiden kuljetuksesta suuri ajan haas-

tio, paljo kustannusta ja waiwaa. Terwan poltto, salpietarin leittäminen, potaskan puuhaminen, hnnä monta muuta elatuskeinoä, johon metsiä tarwitaan, on siis tuntuwasti vähennyt eteläpuolisella Pohjanmaalla, jonka toimeäias kansa en nähtäwäksi woitolksi, ryhtynyt maanwiljelykseen, ja waan kowain katowuotten perästä, wanhalla innolla, tarttuu siwu-asfareihin. Halwemmat eläin-lajit (hyönteiset j. n. e.) owat, samaten kuin kaswutkin, harwalukuisemmat kuin etelä-Suomessa, korkeemmat eläin-suwut sitä vastaan yhtä monilajiset. Ylimaan metsissä asuu karhuja, joiden pphynnössä pohjaslainulainen on muita suomen miehiä uljaampi ja mainiampi. Susia on olosta, eikä puutu ilweksiä eikä ahmojakaan, hirwet melkein sifupuuttoon häwitetyt; metjä-peroja eli peuroja tawataan harwasä Lapin rajoilla; alju-peroja kuljetetaan wälistä laumottain Duluun teurastettawiksi. Pohjasempain jokien warjilla muinasaikoina runsaasti asuskelewia majawia tawattanee enään sangen harwasä. Kaikkein Pohjanmaan rantalaisten pää-elatuskeino on kalapphynti. Meren mataloilla saadaan paljo silahkoita, joita suolattuina kuljetetaan ympäri puolen Suomea. Sillejä tawataan joskus pienissä parweissa. Lohen saalis pohjasemmissä joeissa runsas, siikain vähempi; lohenmulloja (rantuja) saadaan wähin eteläisen Pohjanmaan pienissä luomissa eli puroissa, enemmin pohjanpuolen koskissa, nahkiaisia kaikkissa.

Kiwikunta on ainoasti maan sifimäisissä seu-
buisä jonkumoisesta arwosta. Kultaä pohjaissa waa-
ramaisä; mutta wähäältä, ett'ei maksä thöwaitwaa.

Toivo hopean saamisesta näillä tienoin on rauennut tyhjään. Waskea harvassa paikassa, rautaa runsaammin pohjasemmissä järmissä. Vuorimaat ovat kuitenkin vielä aiwan vaillinaisesti tutkitut. Siitä syystä Pruukinpatroona Waasastjerna wainaja eläisfänsä määräsi palkinnoita malmin hakijoille. Mustaa liuska-liiveä tavataan Kemissä ja muuallakin, joskus vuorikristalleja, franaatteja ja asbestia (raudan karsasta liiveä). Samaten vuoluliiveä. Kalkkia harvassa, kofommalta Kemissä. Tasaisella rantamaalla on vähempiä wuoren ryhmiä waan Wöhrin ja Kälwian pitäjissä. Erityisiä kulluloita ja mätiä, joista muutamats maamerkkinä merellä kulkewille, on siellä ja täällä, esimerkiksi Pyhäwuori Rappfäärin pitäjässä, Rauhämäki Rauhajoella, Santawuori Mmajoella, Kalajan wuori Raihialla, Nypäwuori Hailuodossa. Suurempia laajuutensa suhteen on 750 jalan korkeinen metsänen Simsiön wuori Lapualla, jonka wuoren harjalla on räimäköissä löydetty laiwan jäännöksiä. Ainoastaan pohjaspuoliset Maanselän kullulat ovat suuruutensa suhteen komeat. Semmoisia ovat tuo kolmen penikulman pituinen, 840 jalan korkeinen Wuokattipöyli ja 1,095 jal. korke. Teiriharju Setkamossa; Nuorunen 1,640, Ukonwaa-ra 1,486, Siwaara 1,430 jalkaa korkea, kaikki kolme Kuusamossa, Pyhithswaara ja Syötewaara Pudasjärvellä. Kannemmalla Dulun pitäjässä Metelinwaara, josta näkyy 8 kirkkoa, Suhmarmäki ja Rautawuori Kalajoella. Sopisi kyllä sanoa rantamaitten saaneen wuorensa lohfareittain; niinpä owat

monet paikat täpi tähnnä suurempia ja vähempiä kiwiharkkoja, wuoron sangen suuria ja hfsinäisiä, wuoron tiheun hylwettyinä monen penikulman laweudelle, esimerkiksi Pietarisaarella, wuoron taas ruhjistuneina harjanteiksi ja kolkoiksi louhikoiksi, niinkuin tienwarrella Munsalan seurakunnassa ja Aspskär nimisellä saarella Uuden-Karlebyhn saaristossa, jossa on sekä tuhannen tuhansista semmoisista kiweistä, kummallisesti pyöreällä harjalla. Lapinraunioiksi kutsutuita, hmyrkäisiä, ihmisen täden tekemiä, kiwipyykkeitä, en rantamaalla paljo, joista kuitenkin suurin osa on häwitetty. Muutamit pitävät näitä wanhoina hautauspaikkoina, muutamit uhripaikkoina, muutamit taas waan muinaisten lapinkotain jäännöksinä. Toista owat suku-hautakummut, joita muutamissa, niinkuin Wöyryn, Laihian ja Rappsaärin pitäjissä tuskaltawataan. Niissä on tawattu hiiliä, palaneita ihmisen luita, muinasaikeisia hopea- ja kulta-koristuksia ja ruostuneita sota-aseita, joka kaikki osottaa että nämät uskottawasti owat skandinawilaista (ruotsalaista) alkuperää, täällä jodassa kaatuneitten merisissien päälle luotuja. Useimmat näistä hautakummuihin owat sekä uteliaisuudesta, sekä woitenpyhynnöstä läpi kaimetut ja muinasjätteet walitettawasti hajoitettut, että waan vähäinen osa niitä enään on erikoisten tallessa eikä paljo mitään yleisissä kokouksissa.

Pohjanmaan rannikko, joka 63:n poikkisuuntaisen graabin paikoille, muutamia penikulmia eteläpuolella Waasaa, on kulkenut etelästä pohjaseen, kääntyy nyt päin itäpohjaa. Pohjanlahti, joka Rurkusi kutsu-

tusja paikassa on kapea, levenee taas ja, niin sanoak-
 seni, nojaa päänsä Suomen rintaa vastaan. Näillä
 pohjaisilla rantamailla raiwoaa pohjatuuli hillitsemät-
 tömällä tuimuudella ja estää kewailla kaswainten e-
 bistymisen kylmyydellensä, meren kulun ajojaiden pal-
 joudella. Onneton se haaksi, joka silloin ei laske wa-
 kawalla peräsimellä ja nopeasti käännettävillä purjeilla
 ahtaan wählän läpi Understen nimisen kallion ohitse
 Kurkun eteläpäässä. Keskipaikalla Kurkua on Gad-
 den niminen kari waroittawalla tulitornillansa ja kau-
 was mereen pistämällä säikällensä. Lukemattomia
 saaria, luotoja ja kareja on kylwettynä näille ulapoille
 autioille ja tekewät saariston, joka, paitsi Ahwenan-
 maata, on lauein Suomenmaan rannikoilla. Suurin,
 tihein ja pisin on saaristo Waasan edustalla Maalah-
 desta Joensuuhun (Uuteen-Karlebyhyn) saakka. Sitte
 kestää kauniista saaristoa vielä pitkin rantaa Kälwiän
 pitäjähän saakka, jossa se lakkaa. Siitä lähtien on
 koko pohjaspuolinen rannikko melkein paljas, paitsi
 muutamia suurempia saaria, niinkuin Tauno Siika-
 joen, Hailuoto Vimingan lahden edustalla ja Du-
 lun-Salo samassa lahdessä. Tornion joen-suun e-
 dustalla alkaa saaristo uudestaan ja kulkee pitkin
 Ruotsin puolista rantaa, ei kuitenkaan enään aiwan
 tiheänä, eikä vaihtelevana. Useammat näistä saaris-
 ta ja oudoille purjehtioille waarallisista wählöistä
 muuttawat rantansa joka miesmuistossa jo mainitun
 wesiwähennyksen vuosii. — Muutoin on näillä meri-
 tienoilla sopiwa tila monellaisiin, luonnon-historiaan
 kuuluihin tarkastuksiin. Niin on hawaittu että suo-

Iattoman weden simpukoita eli näkinkengiä enin tawataan Pohjanlahden hläpuolisessa wesi-alassa Kurkun pohjaspuolella, jossa wesi on vähemmin suolaista senwuoksi, että enemmän kuin 40 suurempaa ja vähempää jokia hellittämättä laskee wetensä siihen. Tämä selittää myös sen kumman, että Pohjanlahden tasaforko on Suomenlahtia ja Itämeren paljo ylempänä. On laskettu meren pinnan Dulun tienolla olewan 16 jalkaa korkeamman kuin Helsingin edustalla.

Maan omituinen ja muista erotettu on Pohjanmaan weskuntakin. Sen merkittävä luonne, erinomainen kuin muissa Suomen weskunnissa, on siinä, että se keskenänsäkin on eroava. Yksinäisinä, wuoron suurina, wuoron taas yhdistettyinä, lewenevät hlimaani järwet, joista suuri joukko wälewä-wirtaisia jokeja kiihottaa, säteitten tawalla, alas Pohjanlahtea kohti, siten että eteläiset joet juoksewat katoista (itä-etelästä) lounaan eli länsi-etelään, pohjaiset taas vähitellen idästä enemmän ja enemmän länteen, itä-pohjasta lounaan ja wihdoin pohjaisesta suoraan kohti etelää. Maan kallistuminen vaikuttaa, että pieninkin lampero tahtoo kuljettua wetensä jokena tahti luomana (purona) mereen, ja siten estywät tämän muutoin wesi-peräisen maan wedet kokoumasta suurempiin lahteihin. Etelä- ja keski-Pohjanmaan alanko on kiihkeämpi wedestä kuin pohjanpuolinen hlämaa idässä. Waasan läänin pohjamaisessa osassa ei ole muuta kuin yksi suurempi järwi, nimittäin Rappajärwi, sitälähin cwat Västijärwi ja Ewijärwi, paitsi monta muuta vähempää. Pohjanmaan eteläpäästä

ruveten luetaan seuraawat joet: 1) Lappfäärin joki, lähtee Isojärvi nimisestä järvestä Lappfäärissä, menee mereen lähellä Kristinan kaupunkia ja oli kauman ainoa joki Pohjanmaalla, josta saatiin ähriäisiä eli krapuja. 2) Närpiön joki samassa pitäjässä, juoksee idästä ja pohjaisesta, kahdesta pienestä järvestä, joita sanotaan Tainus ja Turwanjärwi. 3) Maalahden joki on lyhyt ja kuljettaa niinkutsutun Storträsk (Isojärven) nimisen järven weden mereen. 4) Laihian joki lähtee itä-etelästä ja menee Tuowilan kylän ohitse Mustasaaren pitäjässä mereen. 5) Kyrön joki, suurin eteläisellä Pohjanmaalla, tekee 30 penikulmaisen koukun. Sen itäinen haara Seinäjoki saa alkunsa useammasta vähäisestä järvestä Maanselän rinteellä, ottaa vastaan monta lisäwettä, tulee Ilmajoella länsihaaran kanssa yhteen, jolla taas on kaffi haaraa, nimittäin Rauhajoki, joka lähtee Rauhajärvestä Maanselän rinteellä, ja Luopajoki, joka tulee Hirvi- ja Salasjärvestä; molemmat nämät haarat yhdistywät alapuolella Kurikan kirkkoa. Alipäässä kääntyy Kyrön joki länteen, kosket wähenewät, wesi tyhntyy ja rannat mataltuwat, joiden tasalla jokiwesi kulkee, wiljain wainiain läpitse, Koivulahden pitäjässä, penikulman werran Waasasta pohjaanpäin, mereen. Muinaisaikoina runsas lohen saalis en, joen suun mataloittua, paljo huononnut. 6) Wöyryn joki (oikeastaan Wääräjoki, josta pitäjän nimikin Wöyri) on wähäpätöinen. 7) Lapuan joki, 18 penik. pitkä, lähtee vähäisistä järwistä Maanselän juurella Ma-

Paha

wuudessa, jossa sitä sanotaan *Alajoe*ksi, kulkee sitte melkoisen Kuortaneen järwen läpi. Lapuan kirkon luona yhdistyy siihen vähäinen Murmon joki. Sitte juoksee Lapuan joki, rhöpeilewine koskinsa ja korkeine äyräinensä, länsipohjaa kohti ja katoaa neljänneksen paikkoin pohjanpuolella Joensuun eli Uuden-Karlebyhn kaupunkia karisen suun kautta tiheään saaristoon. Kesän aikana kuuwaa joki joltisesti, mutta syksyisin ja kewaisin on siinä kowa weden kohina; jäiden kulku usein sangen raju, rantojen ahtauden ja maan kowan kallistumisen tähden. 8) Murmon joki, joka lähtee Korttesjärwestä hunnä muista pienistä järwistä, on vähäinen. 9) Uhtawän joki juoksee Majärwestä länsipohjaan, kulkee Lappajärwen ja sitte Ewijärwen läpi, wieden näiden kolmen järwen wedet, monen mutkan ja kosken kautta, mereen Pietarisaaren saaristossa. 10) Kronobhyhn joki, vähäinen ja joukka, lähtee Teerijärwestä, Pittäwedeestä ja muista vähäisistä järwistä. Tämä on viimeinen joki pohjaanpäin, jossa krapuja tawataan. Suurempi on 11) Wetelinjoki (jota myös suun puolessa Koffolan joeksi mainitaan), tulee Perhosta, saa lisäwettä Halsuan ja Ullawan järwistä, ja menee lappaleen matkaa pohjaspuolella Koffolan kaupunkia mereen. 12) Kälwiän ja Kojtajan jeet owat vähäpätöisiä ja mainitaan waan senwuoksi, että ne owat pitäjillensä nimen antaneet. 13) Rauma eli Kannusjoki kuljettaa Lestijärwen weden Kojtajan pitäjän läpi ja menee Simangassa (Raumalla) mereen.

Jos sitte vielä mennään pohjaseen päin Dulun

läänitiin, tulevat heti suuremmat joet vastaan. 14) Kalajoki, jonka kaffi haaraa yhtyvät 3 neljännestä kirkon hläpuolella; pohjainen haara Isojoki tulee Reisjärvestä, Kalajanjärvestä j. n. e.; eteläinen haara Wääräjoki kuljettaa järviwesiä Siemiltä. 15) Pyhäjoki, 16 penik. pitkä, lähtee Pyhäjärven isommoisesta järvestä Maanselän juurella. Muinon wenetuskua warten perätytty, on tämäkin joki yhty-ajolla, samoin kuin Kalajokifin, tullut kiuwemmaksi. Niwan samaten — sitte kuin Saloisissa olemme menneet wäyhäisen Olti- ja Pattijoen poikki — on myöös kähnyt sen muutamain ajoin melkoisen, ja suun tienoilla leweän 16) Siikajoen, joka saa wetensä kahdesta päähaarasta, wasemmalta puolen Iso-Lamun järvestä Piippolasissa, oikealta puolen taas Dulun järven eteläpuolisista joista ja rämeistä. Limingan alankomaan läpi kulkee 17) Haarajoki haaroineensa ja 18) Lumijoki. — Dulunjärwi, pohjas-Suomen suurimpia wesiä, on lähes 8 penik. pitkä ja paikoittain 2½ penik. leweä, kokoaa wetensä laajasta, wuorifesta ja wesiiriklaasta Rajaanin läänistä. Tähän suureen järween juoksee monilukuisien wenheellä kuljettawain koskien kautta idästä ja itäpohjasta 20 penikulm. pituinen wesiijono: Anettijärwi, Lentira, Juttujärwi, Lammajärwi, Ontojärwi, Sotkajärwi, Pirttijärwi, hnnä Rianto ja Nuasjärwi, jotka supistuneet wedet wälewällä pauhinalla putoowat Ummän koskia alas Rajaanin kaupungin äärellä, ja juoksewat Dulun järven itäiseen (Paltamon) lahteen. Tähän juoksuttaa pitkä järwi-riwi wetensä, hamasta wäyhäisestä Salmijärves-

tä Kuusamossa, nimittäin: Saarijärvi, Rymänsalmi, Ruhtinanselkä, Pärämajärvi, jotka yhtyvät 7 penik. pituiseen soukkaan Kiantojärveen, ynnä Wenäjän rajalta tulewa Wuokkijärvi, siitä Salokosken ja Kiehimän joen kautta Hyrnsälmeen, siitä Ristijärveen ja tästä taas Kiehimäjoen suun kautta Baltamolahteen. Myllyhrannan kohdalla Dulun järven länsipohjaisessa kulmassa juoksee tämä kohiseva vedenpaljous 19) Dulujokeen, kiivaan juoksunsa suhteen Wuoksen kaltainen, mutta joka, waikka seitsemän putousta ja melkein alinomaiset kosket owat suurena haittana, kuitenkin on wanhuudesta pitäen ollut ylimaalaisten wewenwäylänä ja viimeisinä miespolwina perkkausten kautta tullut paljo vähemmin waaralliseksi kuin ennen. Bahin putous, jossa monasti onnettomuus tapahtuu on Riska, mutta suurin on Pyhä, josta wasta saamme enemmän mainita. Kaksitoistakymmentä penikulmaa kohisten juostuansa, purkaa joki Merikosken kautta wäkewän ja kalaisen wadestönsä mereen Dulun kaupungin lueella. Puoli kolmatta penikulmaa pohjempana juoksee Hautiputaan kirkon kautta 20) Kiimingin joki, jolla on monta mutkaista haaraa, niinkuin Nuoritsa, ynnä muita, noutaa wetensä useammasta wähäisestä järwestä idässä, niinkuin Puolangan, Suotijärven, Pyhäjärven, Jonkajärven ja muiden wesiästä. Vielä kaksi penikulmaa pohjaisempana menee 21) melkoinen Sjoki, kappaleen matkaa Jin emäkirkolta mereen. Päähaara kulkee läntistä suuntaa Kuusamon monilukuisista järwistä, Irnijärwestä ja muista, ottaa pohjaisesta juowaansa

Rostojoen, Loukusan, Livojoen, Siurnajoen ja kotoilee vedenlisiä useasta järwestä, joiden läpi se kulkee. Wiisi penikulmaa Jin joesta pohjaanpäin menee 22) vähäinen Dijärwestä lähtewä Kuivajoki mereen; penikulma siitä 23) Simojoki, joka Simojärwestä juoksee lounaista suuntaa kohti. Neljä penikulmaa länsipohjaan päin juoksee Suomen pisin joki 24) wäfewä Remijoki (Remi sama sana kuin kyymi); lähtee kahdessa päähaarassa pohjaifimmasta Maanselästä korkealla Lapin maalla. Itäiseen päähaaraan kuuluu lähes 20 suurempaa tahti vähempää jokia, niinkuin Kuolajoki, Teniöjoki, warfinainen Remi, Lurojoki ja sen haara Riestojoki; suuremmoinen Rittinen, johon tulee Tantajoki, Wässerajoki, Kuolpejoki, Sattasjoki ja Jessiöjoki. Yhdistyneinä laskevat nämät kaikki wetensä Remijärwen pohjaiseen lahteen, johon järween idästä tulee Jumiska ja sen haara Röhön; sitten juoksee joki järwen länsi eteläisestä päästä ja, melkoisen mutkan tehthänsä, tulee Rowaniemen kirkolla läntisen päähaaran, pitkän Dunasjoen kanssa yhteen, joka taas saa alkunsa, kaukana pohjaifessa olevasta Pöhrisjärwestä ja kulkee Dunastunturin ohitse melkeen suoraan eteläistä suuntaa kohti. Rowaniemestä lähtien tekee joki kaksi suurta polwia lounaan päin ja purkaa kalasen, wäfewäwirtaisen wetensä Remin kirkon tienoilla mereen. Pohjaifimpana juoksee Pohjanlahden ylipäähän 25) Tornionjoki, jonka lähde Tornion järwi, ynnä lisäjoki Lainio kuuluu Ruotsin puolelle. Waltakunnan rajana on kaukaa tulewa Muoniojoki, johon Suomen puolelta tulee

Enojoki, ynnä muita vähempiä ja yhty Kengisten pruuin kohdalla Tornionjokeen. Tästä juoksevat molemmat, saatuaan lisävesiä Nami- ja Tenkelijoeista, paitfi muista, yhdistettyhinä leweänä järwenmoisena, karisena ja saarisena jokena Tornion kaupungin wiertse mereen.

Paitfi jo mainituita järwiä on Kuusamon pitäjässä lawea wesiakso, Kikkajärwi, joka Kikkajoen kautta juoksettaa wetensä Paanajärween ja siitä rajan poikki Pääjärween. Remin Lapisssa on joukko vähempiä järwiä, niinkuin Kuolajärwi, Kellojärwi, Kellontekemä, Jeesijärwi, Jerisjärwi, Sompiojärwi, Lurojärwi, Muddusjähti, johon juoksee Kaamasjoki ja monta muuta. Suurin wesi Pohjolasssa, lähes Laatokkaa, on 7 penikulm. pitkä ja yhtä leweä Snarajärwi, johon länsi-etelästä (lounasta) tulee Swalokjoki ja Wasokjoki, ja purkaa wetensä itäpohjaan päin Patsjoen kautta Wienan mereen. Koko tämä Pohjanperä on siis sangen järwinen ja jokinen, jossa lyhyen kesän aikana jokien rannoilla ruoho kasvaa miehen pituudelle ja wesiinnut lukemattomissa parweisssa elävät rauhallista elämäänsä. Mutta etelämpänä asuville owat nämät Pohjan pitkät perät, nämät Lapin laajat rajat talwipimehtenensä ja muinon wihollisen kansansa suhteen olleet sangen kammottawaiset, niinkuin näkyy runoinfin lauseista näistä "Koskista kowista, Kinahmista ilkeöistä, Soihin puut päin putoowat, Perin wieriwät petäjät, Hengat latwoin lankeawat."

Mitä Pohjanmaan ensimmäiseen asuttumiseen, sen

myöhemmään jakoon ja sen asujanten luontoon tulee, on selvästi nähtävä että maakunnan jokinen luonne on näissä kohdissa ihmeellisesti vaikuttanut. Ennen vanhaan kulkivat rantamaiset pitäjät pitkin jokivarjia 12 ja 16 penikulmaa; sitävastaan oli leveys pohjasta etelään vaan 3 ja 4 penik. Vastanpohjaisina on näitä pitkiä pitäjiä ruvettu jakamaan, milloin kahdeksi, milloin kolmeksi, miten missäkin paikkaissa on sopinut. Varmaan tietään että Suomalaiset asukkaat ovat, erinomattain Hämeestä, kalastamista varten, ensin wetäyneet jokeja pitkin länsipohjasta länteen, jokien suuhun, johon vihdoin asettuiwat. Joet ovat antaneet terwanpoltolle wauhtia; joet ovat synnyttäneet Pohjolaisen kauppahalun ja etelä-pohjolaisen kätewyhyden; joet ovat tehneet koko kansan luonnon liikkuvammaksi kuin ylimaalaisen, joka hiljaisessa miehtinnässä imee tunteensa järwen tyyneestä pinnasta — ikäänkuin lakkaamata juoksewan wirran alinomainen katseleminen olis kääntänyt ihmisen ajatukset pois hänestä itsestänsä ja kätöksä olemasta majastansa ja vastaanseisomattomasti houkutellut häntä ulos laawaan maailmaan.

Pohjanmaan vanhimmissa ajoista on kummiä, warsin perättömiä juttuja sepitetty; esimerkiksi, että greikalainen Orfeus 100 vuotta ennen mainioa Troian sotaa (1300 w. ennen Krist. synt.) on purjehtinut Remin (Rimmerian!) kautta, että Pohjanmaalla monta sataa vuotta ennen Krist. synt. on Amatsuonit (se on: sotilasnaiset) hallinneet vuoteen 1070 saakka, että Greikalaiset ovat sieltä wiisaudensa, jumalansa

ja tietonsa sielun kuolemattomuudesta noutaneet, että täällä on autuaitten olopaikat, ennen kädet, pyhäät järwet, kaikkein loppu, jumalain rauhalliset asunnot j. n. e. olleet. Mutta kaikki tämä on, niinkuin sanottiin, aiwan perätöntä juttua. Jokapa olis Pohjanmaan nähnyt waan 600 vuotta taappäin, hän olis nähnyt rantamaan, jossa wedenpinta oli 25 jalkaa korkeammalla kuin nyt ja siis peitti suuren osan nykyisestä alamaasta: maan tähnnä ikiwanhoja metsiä ja märkiä rämeitä; siellä ja täällä rannoilla mökkejä ja ruotsalaisten uutis-asukasten erämaahan raiwaamia peltomuruja; siellä ja täällä joen töhrällä suomalaisen pirtin ja halmemaan; järvien rannoilla ja laweoilla newoilla Lappalaisten wiheliäisiä kotia, joita muutteliwat erämaasta erämaahan, missä peurat paraiten saivat jäkälää. Pohjanmaalla on paljo Lappalaisten muistoja: koko kolme pitäjää, Lapua, Lappsfääri ja Lappajärwi, monet talot, kylät ja järwet kantawat tänäkin päivänä heidän nimeänsä; sanotaanpa Sin, Dulun ja Limingan pitäjätkin saaneen nimensä kolmesta Lappalaisesta weliestä: Hijo, Dulas ja Limas. Lapinrauniot, jätinroukkiot ja monet muut muistomerkit todistawat heidän täällä asuntoa pitäneen. Aiwan warmaan tietään, Lappalaisjoukkojen fierrelleen eteläpuolisella Pohjanmaalla vielä 14 ja 1500 vuosikadalla; tarina tietää vieläkin heistä jutella, ja monessa paikassa osotetaan heidän asumaipaikkansa. Maan pohjaisessa puolessa he owat taikiseauneet suomalaisiin asukkaihin, taik eläwät sinne tänne hajauntuneina Suomalaisen parisssa erinomasti-

tain poron paimenina. Todennukaisesti luullaan tuon kummallisen Lapuan kansan olevan Lappalaista sukuperää.

Pohjanmaan nykyinen kansa on alkunsa saanut erithyisistä sukukunnista, jotka vuoron toisihinsa sekautuneet aiwan tuntemattomiin, vuoron tarkasti toinen toisistansa eroitetut paikkakuntain, kielen, tapain ja luonteen kautta. Waasan läänin Suomalainen väestö on alkunsa Hämäläinen, joka 13, 14 ja 15 vuosikadalla on pitkin jokeja wetänyt nykyisille asutopaikoillensa, mutta vielä myöhempäänki, erinomattain ison vihan jälkeen, koska suuret osat maata olivat autiona. Niin sanotaan Ilmajoen pitäjän saaneen nimensä Ilmolan kylästä, Hauhon pitäjää, tulleistä asukkaista, ja Lappajärveläisten lähtö Saarijärveltä on vielä ihmisten muistossa. Kielessä tawattawista itäsuomalaisista sananpäätteistä arwellaan Sawostakin tänne ihmisiä muuttaneen. Sitäwastaan on aiwan warmaa, että suurin osa pohjaspuolisesta Pohjanmaasta on kanjoitettu Karjalasta, joku osa Sawostakin. Kerrotaan esimerkiksi, että 14 taloa Siemin kappelissa on saaneet Leppäwirralta asukkaansa, kappelin kirkonkylä taas Siikajoen. Siikajoelle sanotaan ison vihan jälkeen muuttaneen paljo kansaa idästä. Wanha Rainun-kansa on sukunsa ja nimensä suhteen kadonnut; sen jälkiläiset asuwat pohjan puolella maata, mutta uutten asukasten tulo, häwittäwäin rajasotain jälkeen, oli suuri. Pohjaspuolisen Rainunmaan kielimurre erkauu länsisuomen murteesta ja soipi muukalaisen kormassa kowemmalta kuin länsi-

suomi, mutta puhtaammalta kuin itäsuomi. Oululaisen tuntee kohta ruotsin puheestansaakin; hän murtaa enemmän kuin kukaan muu suomalainen. Muuten on somasta Pohjanmaalla katsella kielten vaihettelevia piirikuntia ja näissä tavattavaa kansallisuutta. Suomalaiset ja Ruotsalaiset ovat paikoittain niin tarkoin erotetut toinen toisistaan, että toisessa kylässä puhutaan waan suomea, toisessa waan ruotsia. Toisin paikoin taas haastetaan molempia kieliä. Että kova kilpaileminen on paikoittain ollut ja vieläkin on kumpaisenki kansallisuuden välillä, on kieltämätön asia; se on nähtävä kaikellaisista pilanimistä, joita ruotsalaiset ja suomalaiset antawat toisilleen, niinkuin siitäkin että suomalainen harvoin naimisen kautta antaa talensa ruotsalaiselle miehelle, samaten ruotsalainenkin puoleltaan. Harvemmin he kumminkin keskenään tappelawat. Pitkin Waasan läänin rantaa on ruotsalaisuus vuosikatoja enenhyt enenemistänsä, suomalaisuus sitä vastaan vähennyt. Tällä on nykyään ruotsalaisia paikkakuntia suomalaisilla nimillä (Mustasaari, Wöyri, oikeastaan Wääräjoki, Munsaala, oikeastaan Munasalo, Wexsala eli suomeksi Wäksälä j. n. e.). Miessmuistissa on vieläkin, että paikkakunnissa, niinkuin esimerk. Uudenkarlebyyn pitäjässä, joissa oli puoleksi molempaa kansaa, suomalaiset, pappien alhittömän kiiwauden kautta rippikouluissa, ovat enemmän ja enemmän ruotsiuntuneet ja ruvenneet autuuden välisappaleita nautitsemaan ruotsin kielellä. Harvemmin tavataan muutamia penikulmia ranta- maalta ruotsalaisia nimejä suomalaisissa paikkakun-

niissä (Simsjö Lapualla y. m.). Kielten piirifunta rantamaalla on vaihtelevainen. Pohjanmaan eteläpäässä, Siidebbyssä, alkaa ruotsalaisuus; suomalaisista Jumalanpalvelusta pidetään siellä waan joku kerta vuoteensa; samaten on Vappfäärissä, jossa suomea saarnataan waan joka yhdeksäs sunnuntai; Kristinan kaupunki on ihan ruotsalainen, samaten Nerpö, Maalahti, Birttikylä ja Sulwa, Mustasaari ja Koiwulahti; mutta näiden siwulla itäänpäin on kohta puhkaita suomalaisia pitäjiä: Teuwa, Turwa, Laihia, Ilmajoki ja Isokyro. Sitte pistää suomalainen pitäjä Wähäkyro merimaata kohti ruotsalaisten wäliin. Tämän pitäjän ulkopuolella alkaa taas ruotsinkieliset pitäjät: Wöyri, Uudenkarlebyhn (Joensuun) kaupunki ja pitäjä, jossa kuitenkin lähes kahdeksas osa wäestöä on suomalainen; sitte ummikko ruotsalaiset pitäjät Pietarisaari, Kruunubhy; sitte Koffolan pitäjä, jonka emäkirkon seurakunta ja Alawetelin kappeli owat ruotsalaiset. Koffolan kaupungissa on muutamia kymmeniä suomalaisia perhekuntia, joille joka neljäs sunnuntai pidetään Jumalanpalvelus. Itäänpäin ulottuu ruotsalainen kansa Terwajärwen seurakuntaan saakka, joka vielä on ihan ruotsalainen. Kälwiän pitäjästä alkaen hamaan Lapin maahan asti asuu wallan suomalaisia kansaa. Ainoastaan joku nykyisempinä aikoina etelämpää muuttanut talenpoikanen perhe puhuu ja ymmärtää ruotsia. Brahen, Dulun ja Rajaenin kaupunkeissa on suurin osa asukkaista suomalainen; kaikki herraswäki ymmärtää ja puhuu suomen kieltä. Tornion kaupungin asukkaita, waikka heillä itäpuolella

on ummikko-suomalaisia naapurina, on, Ruotsin ja Haaparannan kaupungin läheisyyden vuoksi, ruotsin kieli tahtonut ruweta woittamaan.

Millon ruotsalaiset ensin owat Pohjanmaalle muuttaneet ei ole tarkoin tuttu. Ennen wanhään luultiin mainion Birger Jarl'in, vuonna 1248, sotajoukkonensa nousneen maalle Waasan tienoilla, siellä perustaneen sekä Korsbolman linnan, että myös ruotsalaisilla uutisasukkailla kansoittaneen sen ympäristöllä olewan rantamaan. Mutta nyhkaikoina on oppineet miehet sangen jäykällä syillä osottaneet, että tämä luulo ei pidä kutia. Birger Jarl'in ajoilla on kyllä saattanut Ruotsista muuttaa joku suurempi joukko ruotsinwallas wahwennukseksi; mutta ensimmäisten ruotsalaisten tänne tulo on paljo wanhempi. Nähtäpä siltä kuin olisimat ruotsalaiset warhain, paksuuden ja kristillisyyden taistellessa toinen toisensa kanssa 11 ja 12:ta vuosikadalla, tehneet tuon lyhyen matkan omilta rantamailtansa wastapäiseen Suomen saaristoon ja sieltä mantereelle. Tämän osottawat nuot eteläpuolisen Pohjanmaan kielimurteisssa tawattawat ikiwanhat ruotsalaiset sanat ja sananmuodot, jotka nyhysistä kielestä owat jo niin kadonneet, että muukalainen ainoastaan Islannin ja Anglosaksenin kielten avulla taitaa selittää näitä kaukaisen muinaisajan ääniä. Merkittistä on sekín että ruotsalaisen kansan alue lakkaa Kälwiällä, jossa saaristokin loppuu. Waariin otettava on kuitenkin, että waan wähy osa Pohjanmaan ruotsalaisia on tullut wastapäiseltä ruotsin rantamaalta; Helsinglannilaiset esimerkiksi o-

wat jättäneet useampia muistoja jälkeensä Uudessa maalla kuin täällä. Jotenkin tarkoin tietään, että Wöhrin asukkaat ovat Daalan maalta, Mustasaarelaiset Vänsirannalta; Uusikarleby, Pietarisaari ja Kruunubyy on sitäwastaan saaneet asukkaansa Smälannista j. n. e. Tästä hymmärrettänee, että muinainen sisällinen rauhattomuus on pakoittanut Ruotsin etelä- ja sisäpajoilla asuwia joukottain pakenemaan ensin siihen aisaan melkein autiohon pohjas-Ruotsin ranta- maahan ja sieltä meren poikki Suomen puolelle.

Suomalaisten ja Ruotsalaisten asuminen toinen toisensa rinnalla on molemmin puolisesti vaikuttanut. Edellisten sitkeä, kestävä woima ei ole saattanut olla vaikuttamatta Ruotsalaisissa, samaten myös näiden julkisempi, hytteliäämpi luonnonlaatu Suomalaisissa. Merkkillistä on kumminikin että näiden molempain hywät omaisuudet ovat näkywissä waan siellä, kussa kansallisuus on säilynyt joltisessa puhtaudessa, koska sitäwastaan niissä paikoissa, joissa jompikumpi kansallisuus toisen vaikutuksesta on ruwennut katoon menemään, nähtävä welttous tuopi molempain kansain pahemman puolen, ruotsalaisen kewhymielisen hurjapäisyyden ja suomalaisen juonittelemaan taipuwan itsepintaisuuden, selkeämmin näkywiin. Tämä on kuitenkin täällä vähemmin hawaittama kuin Uudessa maalla. Pohjolaisista saattaa ylipään sanoa, että se on rohkeaa, tunnokasta, runsailla luonnon lahjoilla warustettua kansaa, jonka luonne monesta syystä on tullut wirkeämmäksi ja omawaltaisemmaksi kuin muiden Suomalaisen. Wartaloltansa hän on, paitti

muutamissa paikoissa, köhtulainen, mutta tufewa ja jätewä. Etelä-suomessa hän pian tutaan wakaasta kätöfjestänsä ja wapaasta olennostansa. Waimonpuolet owat ripeämpiä kuin missjään muualla Suomessa, tekewät ulkotöitä ja kyhditsewät matkustawaisia aiwan samaten kuin miehetkin. Tästä seuraa, että wähäiset lapset usein jääwät ilman äitillistä hoitoa ja kuolewat niin suuressa määrässä, että muutamien paikoin Waasan läänissä puolet kuolleista owat wuoden wanhoja lapsia. Lääkärein neuvot ja wähitellen enenewä walistus on nykyaikoina kuitenkin ruvenneet wähin poistamaan tätä lasten peräti huonoa hoitoa, josta on seurannut että waan wahwemmat lapset owat jääneet henkiin *). Ruotsalaisesta kansasta owat Nerpiläiset ja Wöhriläiset, suomalaisesta Romaniemeläiset pohjanpuoleessa, ja Alawuutelaiset ja Kuortanelaiset eteläpuoleessa, hnnä heidän naapurinsa Wirtaalaiset ja Ättäriläiset kauniimpia. Jo mainitulla Lapuan sukufunnalla, joka, ehkä monessa paikassa hämmentynyt, wielä kuitenkin tamataan puhtaudeksansa Lapuan ja Lappajärwen pitäjissä ja niihin kuuluwissa kappelissa ja osakki Ilmajoellakin, on kookas wartalo, musta tukka, ruskeat, tuliset silmät, kōnō nenä; luontonja suhteen hän on wäkiwaltainen; peltomiehenä hän suut-

*) Vuonna 1863 syntyi Waasan läänissä 11,817 lasta. Lapsista, jotka wielä ei olleet 10 vuotta täyttäneet, kuoli samana vuonna 5,891. Oulun läänissä syntyi 6,374, kuoli 4,423, kaikki alle 10 vuoden. Tästä näkyy kuinka suuren korjuun tarpeessa lasten hoito Pohjanmaalla on wielä tänäkin päivänä.

tumattomasti raijaa erämaita, mutta humalassa we-
ristää kotopaikkansa hirmuisilla murhilla. Muutoin
on aiwan mahdollista tydyttäväisesti tehdä ylimä-
läistä kumaelmaa kansasta, jolla melkein joka pitäjä-
ssä on omituiset, toisista erkanemat, tapansa. Niin
saattaa esimerkiksi tarffa matkustaja, joka muutamia
kertoja on pitkin rantamaata kulkenut, huokeasti eroit-
taa Rowaniemeläisen Kemiläisestä, tämän Siläisestä,
tämän taas Dululaisesta j. n. e. alas rantamaata, ja
vielä suuremmassa mitassa ruotsalaisessa kansassa.
Ylipään on Dulun läänin Suomalainen käytösfesän-
sä jyrkempi kuin Waasan läänin Suomalainen. Tämä
omitaisuus on selvästi nähtävä ei ainoastaan talon-
poikaisessa mutta myös siivistyneemmässäkin säädyssä.

Waasan läänin sekä ruotsalaiset että suomalais-
set ovat tutut rohkeudestaan ja sodassa ja tappeluis-
tansa rauhan ajoilla. Wuoron tapahtuu että toisen
kylän nuoriso lauwantai iltoina lähtee toiseen kylään
tappelemaan. Wähäkin syhtä saatua on tappelu koh-
ta valmis; kattaistuiilla seipäillä kokevat pojat woi-
miansa myöten antaa vastustajillensa selkään. Näillä
melsteillä on sankarillinentin puolensa, joka seisoo sii-
nä, että tappelukumppanit päivänä jälkeen saattawat
kaijessa sormussa istua samalla kirkon penkillä; mutta
toisinaan muuttuwat nämät tappelut werisiksi kapi-
noiksi, niinkuin tapahtui Rauhawalla vuonna 1850.
Syynä siihen oli, että rengit ja muut nuoret miehet
yöllä sunnuntaiä vasten, tapaanse myöten, luwatto-
masti ottiwat isäntäinsä hevoset aituuksesta, ratjasti-
wat ne pilalle ja jättiwät minä mihin kiwaan sattui.

Tästä isännät julmistuiwat ja paniwat wahdin suurimpaan aituukseen. Seuraavana aamuna tawattiin wahtimies pahoin lyötnä ja puolifuolseena, ja herwoiset taas pois. Nuorukaiset hurjuudessaansa kulkiwat nyt, 50 yhdesä joukossa, talosta taloon, joissa tiesiwät puollustajia tapaawansa, ja muutamat raitiot weitikat hankkiwat wiinaa kyllältä. Mutta isäntiä koki 100 miehen paikoille, pistähyiwät ehtoella wiitakoon lymhynerään weräjän wiereen. Rähhäten kulki juopunut poika-joukko tietä eteenpäin. Yksin, aiwan aseetonna astui esiin eräs wanhimmistä isännistä, kehoittaen hywillä sanoilla rauhaan ja mielenmalttiin. Wastaukseksi kopautettiin ukkoa kängellä että kaatui maahan. Vieläkin tuli esiin kaksi rauhanrakentajaa, mutta samana wastaus annettiin näillekin. Nyt rupefi hillitty wiha kuohumaan; lymhyssä olemat miehet hyökäsivät metsiköistä kaikilta puolin, ja tässä alkoi oikea sota, jossa isännät hetken päästä saivat tähdellisen voitton ja nuoret miehet kelpo lailla feltäänsä. Päivänä jälkeen makasi muutamassa läheisessä tuwassa 14 haavoitettua, jotka ei weineet paikalta liikkua. Tällä kerralla ei tiettämästi lyöty ketään fuoliaaksi, mutta sittemmin on lafkowiha monta erityistä surmannut.

— Törkeimmät rikosasiat keräjisä owat tapot: kauwan mietittyjä ja päätettyjä murhia tapahtuu sangen harwoin, ehkä ne silloin owat warfin hirmuusia. Mutta yleinen turwallisuus on kumminkin hywä; sangen harwoin tehdään matkustawaiselle rauhattomuutta; ryöstöjä maantiellä ei ole miesmuistiin tapahtunut: usein owat kaikki matkustawaisen kalut yötä pihalla isännän

sanan turwisfa. Postia kuljettaa pitäjästä pitäjääsen
hyfinäiset aseettomat ukot tahi nuorukaiset.

Waatteen parren eritapaisuus erinäisissä paikka-
kunnissa on viimeisen miesmuiston ajalla paljo enti-
festä muuttunut. Nykyään kulkewat miehet harmaas-
sa tahi sinertävässä kangastaksissa, röyhysissä ja hou-
fuisissa, joiden lahkeet eteläisellä Pohjanmaalla, erino-
mattain ruotsalaisissa paikkakunnissa, kääritään mus-
talla willa-paulalla nilkan ja pieksun lyhyen warren
ympäri, tahi, niinkuin pohjanpuolessa maata on ta-
pana, pistetään pieksusaappaan pitkään warteen. Wai-
monpuolet pitävät raitaisia tummia willa- ja pum-
muli-hameita, lyhywiä ruumiin mukaan olewia röyhjiä,
hiwukset yhdessä palmikossa, pää peitetty pienellä la-
killa, pummuli- tahi silkkihuiwilla. Pohjanpuolessa
maata kantawat miehet mustannahkasta patalakia,
lammasnahkafella puuhkaalla, eteläpuolen miehet sitä-
wastaan sammetti-, werka- tahi koirannahka-lakkia.
Muinon oli harmaa farkalewätti (päällhystakki) yhtei-
nen juhlawaaate ehtoollisella käydessä, peijaisissa ja
häissä, kuuminpana kesä-aikanakin. Pulsat tykkilakit,
pitsityhkkinessä, jotka Runingas Gustaw III:n aikana
tulivat maahan, ja jotka pari kolmekymmentä vuotta
oliwat tavallisia, nähdään nyt waan jonkun wanhan
waimon päässä. Pitkäkörtitiet-röijyt, joita 1700-wuos-
sadalla kesä miehet että waimot rupefiwat pitämään,
owat taas paikottain tulleet tavallisiksi. Waasan lää-
nin herännäisyys on ykskarwaisella tummalla puwul-
lansa tehnyt waateparren kolkoksi; mutta samalla myös
kummallisesti poistanut muinon aiwan yleisen hylpele-

misen hohdawilla silkkiäillä kaulawaatteilla, huiwilla ja nauhoilla; nyky aikoina ostawat näitä waan hliimaan Suomalaiset, jotka wieläkin rakastawat foreutta. Muutamat ruotsalaiset pitäjät, esim. Wöhyri, owat jo henki määrin säilyttäneet muinasaikaisen waatepartensa, lyhyt röijy tiheällä nappi-rivillä; ehtä nykyaikoina muutoksia sielläkin on tapahtunut. Teikarin laskissa on koken sulka tawallinen samaten kuin nenälina wirsilirjan ympäri käärittynä tytön kädessä sunnuntai-aamuna kirkkoon kämmellessänsä.

Bohjolaisen talonpojan tupa on paraiten rakettu, suurin ja waleisin kaista suomen talonpoikaista tuwista; usein on niissä hlistamari tahti hlisterta, on melkein aina maalattu, wuoron öljyllä, wuoron rapattu, mutta usein myös hatara ja kylmempi kuin hliimaan tuwat. Puhtaous on usein ulkopuolella asunhuonetta parempi kuin sisäpuolella. Dmituinen on näillä tienoilla tuo aitan päällä olewa luhti-rakennus, jossa talon tyttäret kesällä makaawat. Bohjolainen on hywä syömään; ruotsalainen talonpoika, missä waan warat kannattawat, herkullinen. Häitä hän pitää tawallisesti kolme päivää, -joissa wiuluin winksessa wanhoja menuettejä ja polskia tanssataan, ja joissa määrättyt pellinpitäjät myös owat wierasten passarina. Tupa on parahimmalla tawalla koristettu lakanoilla, peileillä, kirjawiilla huiweilla ja kesä-aikana lehdillä. Morsian korstassa puwussansa kantaa päässänsä korkeaa kruunua, jonka painoa hänen täytyy kestää 12—16 hetkeä. Raitkein läsnä-olewaisten täytyy tanssia morsiamen tahti hlijän kanssa; sen tehtyä an-

netaan lahjoitus morseusparille; sitte seuraa rhyppy jostaan waski-kupista, posliinimaljasta tahti juomala-
fista. Suurin osa wieraista ovat kutsuamattomia ta-
hti, niinkuin sanotaan, nurkkawieraita, jotka rohkeasti
astuvat esiin, tanssivat morsiamen kanssa ja antawat
lahjansa. Välillä tulewat nämät nurkkurit warjin
tappelua warten; joku tilaisuus siihen aina keksitään,
ja, jota ei suinkaan laiminlyödä; sillä tappelu — sepä
se nyt herrassaan on Pohjolaisen heikommuus. Sen-
wuoksi on sotaisimmissa pitäjisä puukon kantaminen
kieleltyä kaikkissa muissa paitsi työtiloissa. Joka ky-
lässä on joku wiuluniekkä, usein wanha juoppolattu,
ontuwa tahti sokea, joka soittaa remputtaa wanhoja ja
nykyisiä tanssinuotteja. Kansa-lauluja ruotsalaisissa
pitäjisä on aivan vähä, nekin mitättömiä, osaksi
nuotillensa wirren mukaisia; suomalaisissa paikkun-
nissa on lauluja runsaammalta, mutta nyky-aikaisia
kaikki. Ainoastaan Pohjanmaan itäpohjaisimmalla kul-
malla tawataan vielä wanhoja, erinomattain loih-
toruno-jätteitä. Lufutaitonen ja tiedon halukas on koko
kansa; kuitenkin ovat talonpojan useimmat kirjat hen-
gellisiä.

Pohjolaiset ovat kätewää kansaa. Heidän toi-
mekas luonteensa on pohjaspuolella rhyhtynyt kaupan
käyntiin, jota pitkin jokeja harjoitetaan suuressa mää-
rässä. Suurin kauppias on Kemiläinen. Hän
panee paljo rahaa liikkeelle; itse hän aluksellansa kul-
jettaa lohensa Pietariin. Rowaniemeläiset ja Tornio-
laiset pitävät myös wahvaa kauppaa pitkin walta-
kunnan rajaa. Etelämpänä alkawat käsitöät. Jo Ka-

lajoella tapaamme Helander weljesten oivallisia wälokaluja, joita ympäri Suomenmaata kaupitaan; Matti Swedberg'in kynttilä-fruunut ja kellot (Maalahdella), kellontekijän Särkelän kronometerit eli ajanmittarit ja erinomattain Rönningin kuuluisat kellot (Ilmajoella) ja monen muun omat yleisesti tuttuja. Kaikki nämät ovat wähällä johdatuksella itse harjoittaneet luonnon lahjansa. Näihin kuuluu myös urkujen rakentaja Granholm Joensuuassa eli Uudestakarlebyhysä, monia fatoja mainitsematta. Kaikkalaisessa puuleikkuussa ollaan näissä neljässä kätewimmisissä pitäjisissä Roffola, Aruunubhy, Pietarisaari ja Uusikarleby warfin taitawia; täällä tawataan monta, joista, jos olisiwat paremman opin kautta saaneet harjoittaa luonnonlahjojansa olis saattanut tulla mestareita kuwaleikkaustaidossa, mutta jotka nyt leikkelewät waan leikkikaluja ja kotkankuwia Pohjanmaan kaupiamiehen lainwain keulaan. Wiimeksi mainituista pitäjistä lähtewät Suomenmaan paraimmat lainwainrakentajat; näitä alinoma tiedustellaan milloin sinne, milloin tänne. Jokainen kysenewä mies, jolla ei ole maata, tahi wäkinäistä palvelusta tahi waiwan palkitsewaa työtä kotopaimalla, waelttaa eteläänpäin, ja palajaa vuoden tahi parin perästä säästörähoineensa kotiin. Kaikissa Suomen merikaupungeissa Wiipuriin saakka, wieläpä Pietarissa (Kronstad'issa), Rääwelissä ja Riigassa tawataan näitä salwumiehiä joukottaisin.

Pohjanmaan historia ja paikkakunnallinen kertomus on ainehaston suhteen rikkaampi kuin mikään muu Suomen paikkakunta. Niin werisiä muistoja,

niin hirmuisia hävityksiä ei ole yhdelläkään maakunnalla Suomessa historian lehtiin kirjoitettavana; ei yhdelläkään niin paljo wiljelys- ja toimistelus-historiallisia muistelmia ja mainioita nimejä, ei yhdestäkään maakunnasta ole oppineet niin paljo sekä puhuneet että kirjoittaneet kuin tästä, hamasta Martti Wargius'en ajoilta, joka w. 1643 pränttäytti Pohjanmaan kertomuksensa, aina näihin päiviin saakka. Viennekö tuohon sitte maatieteellinen tila, kansan luonne tai kumpanenki kansallisuus yhdessä vaikuttaneet; mutta sattumus ei se ainakaan saata olla, että Suomenmaa on lopettawaisimmat sotansa sotinut Pohjanmaan kentillä, ja saanut aiwan monta mainioimmista miehistänsä Pohjanmaalta.

Ennen wanhanaan oli Pohjanmaa yhdistetty wuoron Länfirannan kanssa, joita hallitsi sama maaherra, jota silloin kutsuttiin Pohjaisten maiden maaherraksi, wuoron taas jaettu kolmeen lääniin, Rajaanin, Dulun ja Korsholman, wuoron taas (wuonna 1669) sai yhteisen maaherran, sitfi että lääniin jaossa vuonna 1772 tämä lawea maa uudestaan halkaistiin kahteen maaherran lääniin. Pohjanmaan maakunnan ylipuolella on freiwillinen kruunu, mutta sepä ei merkitse että Pohjanmaa koskaan olis ollut yhdelle ainoalle annettu freiwikunnaksi. Päin wastoin oli Kristinan hallitessa, lahjoitusten kultaifella ajalla, Pohjanmaa lahjoitettu useammalle mahtawalle suwulle. Reminpitäjä annettiin Stjernsköld'in suwulle, Si ja Pudasjärwi Åke Årelson Matt och Dag'ille, Dulu Ohlenstjerna'n, Hailuoto Taube'n ja Liminka Soop'en su-

wulle. Koko Rajaaniin lääni, ynnä Braahenkaupunki ja Saloisten pitäjä, johon myös Siikajoki kuului, annettiin, paitsi kappaleita Sawosta ja Karjalasta, Pietari Braahelle paroonakunnaksi. Pyhäjoki oli werottomuuden oikeudella annettu Falkenberg'in ja Bjelke'n suvulle, Kalajoki oli Schering Rosenhane'n paroonakunta; suurin osa Lohtajan pitäjää annettiin Gustawi Horn'ille Rantaasta, muutamia manttaaleja assessori Rosenholm'alle. Kälviä lahjoitettiin hänen leskellensä. Kockolan pitäjä oli Vaner'in paroonakunta, Kruunubyy kuului siellä olewan lasareetin ja kuninkaallisen laiwamarwin alle, Pietarsaaren pitäjä ja kaupunki kuului De la Gardie suvun freiwikuntaan, Uusikarleby, Lapua, Ilmajoki ja puoli Wöyriä Klaus Tott'in freiwikuntaan; Wöyriin toinen puoli oli Paikull'in paroonakunta; Isokyro, Wähäkyro, Mustasaari ja Wasan kaupunki oli Drenstjerna suvun freiwikunta, Maalahti ja Laihia Bonde suvun paroonakunta, Nerpivö oli lahjoitettu Viljehöök'in suvulle ja Rappsfäari waltioneuwoos parona Simon Grundel Helmsfelt'ille. Pohjanmaa oli siis joutumaisillansa suurten sukujen saaliiksi ja samalla heidän orjiksensa. Onneksi meni tämä waara pian ohi. Karle XI:ta otti kaikki kruunun omaaksi. Natelin walta häwesi niin tyhni, ett'ei koko maakunnassa ole näiltä ajoilta ainoatakaan aatelis-howia. Wapaasukuista herraswäkeä tawataan vielä tänäkin päivänä sangen harvassa Pohjanmaalla.

Ehkä maakunta, kohta ensimmäisen walloituksen perästä, kuului Turun hiippakuntaan, oli sillä kui-

tenkin aika tawasta omat hengelliset hallitusmiehensä, joita wuoron kutsuttiin superintendeiksi, pää- ja maarowasteiksi, joilla oli oikeus päättää wisseissä asioissa, jotka muutoin olis olleet Konsistoriumin päätettäviä. Tällä wiralla oli oma sinettinsä, johon oli kuwattu alttari palawalla liekillä. Wanhin kaikista pitäjistä Pohjanmaalla on Mustasaari, sitte Pietarisaari, jotka aikanaan olivat ainoat ja siis werrattomasti laweat. Molempain raja halkasi nykyisen Wöyryn kahtia; kaikki mitä oli pohjaspuolella luettiin Pietarisaareen, kaikki mitä eteläpuolella Mustasaareen. Kikaa voitain syntyä näistä uusia pitäjiä, jotka taas sitten jaettiin uusiin, ja jota pitäjän jakoa, niinkuin tulemme näkemään, on kestänyt ja kestää vielä meidänkin päiwinämmen. Kirkot rakettiin wanhjoilla ajoilla, tawallisesti saarille tahti jokien suuhun, niinkuin nimistä jo on hymmärrettävä, jonka wuoksi kaikki hlimaiset kirkot owat nykyisemmän ajan rakentamia. Samaan wuoteen 1851 kuului koko Pohjanmaa Turun hiippakuntaan; kuitenkin että ennen wanhaan pitkäällisiä riitoja syntyä piispa Hemming'in ajalla pohjaisesta rajasta hänen ja ruotsinpuolisen Upsalan hiippakunnan välillä. Wiimeksi mainittuna wuonna pantiin pohjainen puoli eli Oulun lääni äskentehtyyn Kuopion hiippakuntaan. Koko Pohjanmaa on jaettu 11:ta rowastikuntaan ja 72 pitäjään kappeleinsä *).

*) Nythajoilla jaetaan pitäjiä Pohjanmaalla ehtimiseen, jonka wuoksi pitäjien luku enenee enenemistänsä. Tässä on ne kappeliseurakunnat, jotka Esimäalta, wiimeksi kuluneina wuosina, jo on wanhjoista emäpitäjistä erillensä määrän-

Wuonna 1775 asettti kuningas Gustaw III Waasan kaupunkiin Howioikeuden, jonka alle koko Pohjanmaa kuuluu. Maakunta on, nykyaikoina jaettu kahteen Vaalmannikuntaan, Waasan ja Dulun, 11:sta kirkkoon ja 12:ta lääni-lääkärikuntaan. Ennen wanhahan oli täällä omakansaista sotawäkeä, niin kutsuttu Pohjanmaan jalkawäen rykmentti, jossa oli 8 komppaniaa ja 1,200 miestä (725 Waasan ja 474 Dulun läänistä). Kajaanin lääni teki 3 komppaniaa jääkериwäkiä, yhteensä 353 miestä. Pietarisaaren ja Aruunubhyyn pitäjät antoiwat ruotu-sotamiesten siaan 70 miestä laivan-rakennustöihin Karlskruunan kaupunkiin. Nykyaikaa on Pohjanmaalla omakansaista ruotu-sotawäkeä yhteensä 806 miestä rauhanajalla, mutta sota-ajalla 2,266 miestä.

I. Pohjanmaan, eteläpuolella kapeampi, pohjanpuolella lewempi muoto on melkein leukulun tahi kerman kaltainen. Ensimmäinen sen eteläpäässä olewa kirkkoon on Ilmajoen-kirkkoon. Tämä on tasamaata, jossa ei ole muita sanottawia wuoria kuin tuo ei suinkaan suuri Puhäwuori Karijoella, Lauhanmäki Rauhajoella ja Santawuori Ilmajoella, pieniä jokeja, luomia ja järwejä, joista kuitenkin monta jo on kuitattu. Tähän kirkkoon kuuluu 1) Sidebhy, Pohjanmaan eteläisin seurakunta, joka w. 1860 määrättiin eri-pitäjäksi, ehkä se vielä ole kokonansa wanhasta emäpitäjästä Lappsaarista eroi-

nyt, waikkei kaikki ole vielä ennättäneet saada omia kirkkoherroja, kuitenkin pitäjäksi luetut, joiksi ne ennen pitkäa muuttuwalin.

tettu. Pohjaanpäin on 2) Lappsfääri, sama nimisen lahden luona; eroitettiin Närpiöstä kohta vuoden 1593 perästä. Wanhan, w. 1666 raketun puukirkon sijaan on vuosina 1848—1850 rakettu uusi kallis ja komea kivi kirkko. Itäpohjassa on 3) Karijoki, ja lännessä (itä-etelässä) 4) Isojoki, jotka seurafunnat myös aikaa myöten tulewat erkaumaan Lappsfääristä ja muuttumaan omiksi pitäjiksi; kansa molemmissa umpi suomalaisista, paitsi muutamia Lappsfääristä muuttaneita ruotsalaisia perheitä. Lappsfäärin pitäjähän perusti freimi Pietari Brahe Soulufuun 5 p. vuonna 1649

Kristinan kaupungin, Ropp-ö nimiselle niemelle, jossa muinon oli kylä. Kaksi vuotta jälkeen, Maaliskuun 9 päiw. 1652, annettiin sille kaupungin oikeus ja lupa kantaa drottininki Kristinan nimeä. Vuonna 1765 sai Kristina merikaupunki-oikeuden Rasköböhön ja wihdoin 1789 tähdellisen merikaupunki-oikeuden. Kaupungin alue on 4,378 thnnhyrin maata peltoa, niittua ja metsää. Paikka, johon kaupunki rakettiin, on 66 thnnhyrin maata, jaettu 241 kartano-alaan. Kristinan kaupungissa, joka kuuluu Lappsfäärin pitäjään, mutta joka, hynä kahden lähellä olewan, Tiutan ja Puskamark'in, kyläin kanssa, on eri kirkkokunta, omalla kappalaisella, on 2,495 asukasta, ala-alkeskoulu, läänin-lääkäri, 3 oluen-keittolaitosta, 1 öljymyylly, säästöpankki, sähkölennättimen olopaikka, elatuskassa puutteen joutuneitten porwarien awuksi. Vuonna 1864 oli kaupungilla 16 laiwaa, jotka wetiwät 2,231 lestiä. Täältä kuljetetaan paljo

kalua ulkomaille, mutta joilta vielä suuremmassa määrässä tuodaan tavaraa takasin, jota kaupungin kauppiamiehet, muiden kaupunkien kauppiasten kiusaksi, myyvät huokeisiin hintoihin, ympäristöllä olevain kaupunkien markkinoilla. Kaupungin satama on, paitsi Rasköön, paras Pohjanmaalla. Vainat pääsevät aiwan lähelle pitkää kallista filtaa, joka menee pitkän ja soukan Kristinan-lahden poikki, yhdistäen niemen ja mantereen, ja joka filta saatiin w. 1845 valmiiksi ja vihittiin suurella juhlallisuudella. Vänsipuolella nientä on Björn-öön saari. Kaupunki on mätisellä paikalla, tiheään rakettu, jonka vuoksi se näyttää ahtaalta. Vuonna 1860 paloi osa eteläpäästä kaupunkia.

Pohjaspuolella Lappfääriä on 5) rantamainen pitäjä Närpiö. Maa samallinen kuin Lappfääriässä, rannikko täynnä lahteja ja salmeja; täällä alkaa saaristo lewetä lewenemistänsä. Jo vuonna 1331 oli Närpiö oma seurakunta. Kansa tässä pitäjässä on umpi ruotsalaista ja omatapaista. Miehenpuolet, rohkeita merimiehiä ja hylkeen pyhittäjiä, purjehtivat muinon Tukholmiin, nykyään Helsinkiin, Riigaan, Rääweliin ja Pietariin. Kansan sekautumisesta 1808 vuoden sotaan rangaistiin Närpiön pitäjää kovanasti. Vaimonpuolet ovat, paitsi Wöhrillä, kauneimmat Suomen ruotsalaisista. Monena kovanä aikana he ovat osottaneet rohkeutensa ja urhollisuutensa, wuoron julmuudensakin, esimerkiksi kossa nuija-sodan aikana olivat miesten apuna sangoillansa hakkaamassa ja korennoilla fullomassa Fleming'in ratsumiehiä jokiään alle. Kielessä tawataan sangen paljo ikiwanhoja

fanoja ja taimutuksia. Pohjaanpäin rantamaalla on 6) Korsnääs'in seurakunta, jonka kirkko muinon oli mainio uhrikirkko, johon merimiehillä, suuressa merihädässä tehtyjä lupauksia myöten, oli tapana antaa kaikellaisia lahjoja. Nohjään kiuwan Silmar-salmen kautta Närpiöllä oli ennen vanhaan niin yhteinen wäplä, että siinä meriwäkeä warten oli kirkko ja hautausmaa. Vuonna 1861 määrättiin tämän seurakunta eroitettavaksi Närpiöstä omaksi pitäjäksi. Merenrannalla lounaanpäin on saarella wähäinen

Raskö eli Raskisten-kaupunki, kauniilla paikalla soukan Nhäng ja shwän Raskö-salmen välillä, jossa laivat myrskystä suojattuina, makaawat ihan torin partaalla. Raskö sai merikaupunki-oikeuden 30 p. Heinäkuuta w. 1785. Kivisiltä 189 tyhnärrää pitkä, yhdistää saaren ja mannermaan. Ympäriellä on suuri joukko saaria, joitten pituus on pohjasta etelään ja suojelewat satamaa, niinkuin Zärsö, Ängsö, Eskerö, Skjälgrund j. m. m. Tämä erinomaisen hywä satama, Helsingin sataman perästä parahiin Suomessa, ynnä runsas silakan ja hylkeen saanti, oli se, joka antoi Raskölle alkunsa, johon sen aikainen kauppamies ja laiwain-asian-ajaja Bladh, palawa isänmaan rakastaja, oli toimellansa myös suurenä apuna. Raupungille lahjoitettiin Herrmans niminen talo, johon kuului lähes 530 tyhnnärin alamaata saaristossa, joka alue maatumisen kautta on sitte paljo lisäynyt. Raupungin paikka on 214 tyhnnäriinalan kokoinen, jaettu 552 kartanon maahan, jonka tähden se kartasta katsoen on suorakatuinen ja

pulskan näköinen, mutta jossa ei kuitenkaan ole enempää kuin vähä paremmin puolitoista sataa kartanon paikkaa rakettu, nefin enimmiten kalastajain mataloilla majoilla. Väestön luku on 851 henkeä. Vuonna 1864 oli kaupiamiehillä 3 laiwaa, jotka wetävät 509 lestiä. Pää-elatuskeinona on silakan pyyntö; kowaisin webetään torinkin rannalla nuottaa. Vuonna 1817 sai kaupunki oman maistraatin; täällä on ala-alkeiskoulu, apoteekka, mutt'ei lääkäriä. Kirkoksi kätetään isenmoista puuhuonetta. Kaupunki on Närpiön pitäjään kuuluma kirkkokuva omalla papillansa.

Närpiöltä itäänpäin on 7) Östermarkki, jota suomalaiset vähäisen järwen nimeltä kutsuwat Teuwa. Kuului muinon Närpiöön, mutta sai jo vuonna 1673 oman pappinsa; 1704 poltti ukontuli kirkon. Nkkyjään on rakettu uusi puukirkko. Kansa suomalaisista, vähänen osa waan ruotsalaisia. — Tästä itäetelää kohti on 8) Rauhajoki, joka vuonna 1858 määrättiin omaksi pitäjäksi, ehtä se wielä ei ole ennättänyt päästä erillensä wanhasta emäpitäjästä Ilmajosta. Maa tasaista, jotenki wiljelthä; kansa umpi suomalaisia. — 1808 vuoden sodassa sai seurakunta paljo kärsiä muutamain rauhattomain emäkirkkolaisien sotawehkeisiin puuttumisen tähden; kirkonkin poltettiin, ja wasta vuonna 1820 saatiin nkkyinen kirkko walmiiksi. Sitte on itäänpäin 9) Salasjärwi, joka samana vuonna kuin Rauhajokikin määrättiin eripitäjäksi. Maa ja kansa samallaisista kuin Rauhajoella. Maanwiljelys, kansan pää-elatuskeino, on hywällä kannalla. — Pohjaanpäin on 10) Ilmajoki, johon

kuuluu kappeliseurakunnat Kurikka, Seinäjoki ja Peräseinäjoki. Nimensä on pitäjä luultavasti saanut Ilmajoesta, joka kulkee Kurikan ja emäseurakunnan läpi. Tämä pitäjä on suuri newamaa kasvavalla mullalla. Senpä vuoksi onkin Ilmajokelainen, samaten kuin Rauhajoki, Salasjärvi ja Kurikkalainen erinomaisen ahkera ja toimellinen tytömaan viljelijä, jota viljelystapaa täällä oleva "Maanviljelys-seura" on saanut paljon edistyttäneht. Hupaista tosiaan on katsella kuinka muinaiset korpi- ja newamaat nyt viheriöitsivät. Kansa suomalaista Lapuan sukua, ehkä Hämäläisillä sekoitettua. Kuului ennen vanhaan Isohyrön pitäjähän, jonka kirkossa sen aikaiset asukkaat viettivät Jumalan palvelusta, siksi että Ilmajoki w. 1516 sai oman kirkkonsa, jonka Suomenmaan viimeinen paavillinen pispä Arwid Kurd vihkki. Tämä vanha kirkko seisoi pari kivenheittoa alempana nykyistä kirkkoa. Vuonna 1532 sai pitäjä oman kirkkoherransa. — Täällä, Santavuoren rinteellä, sotivat Pohjanmaan miehet, nuija-sodan aikana, ankaramman sotansa. Ilmajoen emäkirkolla on myös vakinainen kansakoulu, joka jo on ruvennut vaikuttamaan paljon hyvää tässä tätä ennen lufemista aiwan vähän rakastavassa kansassa. Täällä on myös apoteekka, mutt'ei lääkäriä. Seinäjoen kappelissa on myös Östermyhrän kruuti- ja rautapruuki, josta eteenpäin saamme enemmän mainita.

II. Korsholman kihlakunta. Tähän kuuluu 11) Surwa, joka w. 1859 määrättiin eroitettavaksi Laihiasta, ja sai jo w. 1863 oman kirkkoherransa.

12) Pirttikylä (ruotsiksi Pörtom), myös uusi, Maalahdesta vuonna 1859, eroitettu pitäjä, joka jo 1861 sai oman kirkkoherransa. Kansa ruotsalaista. Täällä on myös Berga niminen klasipruuki. 13) Maalahdi (ruotsiksi Malax), joka vuonna 1607 erotettiin Mustasaaren pitäjästä. Maatasta, tähnnä pieniä puroja eli luomia ja kiviwaamia lampeja. Kansa ummikko ruotsalaista; sanotaan olevan kotosin Vänsjörannalta; sukkeloita kalastajia, pyssy- ja merimiehiä. Etelään päin on kappeliseurakunta Petolahti (ruotsiksi Petalax), meren partaalla sekä niinkuin emäkirkon seurakuntakin. Saaristo sangen laakea ja tiheä. Suurimmat saaret ovat Bergö, jossa on kappelikirkko omalla papillansa, ja Bredskär. Storckär nimisellä saarella on ennen vanhan ollut hautausmaa, jonka pispä Arwid Kurckin, joka w. 1522 näiltä tienoilta lähti onnettomalle merimatkallessa, arwellaan wihkineen. Maalahden kirkolta pohjaan päin on 14) Sulwa (ruotsiksi Solf), joka w. 1860 määrättiin erotettavaksi Maalahdesta eripitäjäksi. Pohjaan päin tästä on 15) Mustasaari, merirantainen pitäjä, jonka edustalla on laakea ja tiheä saaristo. Kansa ihan ruotsalaista. Suurimmat saaret ovat Walgrund ja Björkö; kolmas on Kaippaluoto (ruotsiksi Replot), jossa seisoo kappelikirkko. Tämän seurakunnan asukkaat, joita majoilee myös Walsbär, Lappören, Espskär, Roklot, Wärlaks ja monella muulla saarella, ovat kaikki kalastajia ja pyssymiehiä. Wähä pohjaisempana on Mikkelin saaristo, jossa on lukemattomia, wiheriäisiä luotoja, joiden wäliin

outo purjehtia pifoin faattaa pahoin elfhä. Musta-
saaren feurakunnassa on paperipruufi Granfors.
— Alusten kulkuwäylä on monimutkainen ja waatii
taitawia johtajia. Myhijään lafkewat laiwat anfkur-
rinsa Brändvön fatamaan, joka on penifulman pääs-
sä wanhasta Waafasta.

Paiffa, jolle entinen Waasan kaupunki rakettiin,
oli ihan lähellä tuota ikiwanhoilla ajoilla, tietämätön-
tä kenen perustamaa Korsbolman linnaa. Wanhoja
taruja ja firjoituksia myöten olisi muka mainio Bir-
ger Jarl rakennuttanut tämän linnan; nimensä sen
fanotaan saaneen suuresta puurististä (ruotfikfi on
risti: kors), joka oli muka, weben piirittämän, saa-
ren kulkulalle nostettu, ollen samalla kristillishyden
merkkinä ja pakopaiffa äskentääntyneille ja uuden us-
konsa wooffi wainotuille pakanoille. Ei yhdentään
Suomalaisen linnan muinas aika ole niin pimeässä
peitteessä kuin Korsbolman. Muutamat arwelewat,
että "Ryghberg", josta w. 1398 mainitaan kuningas
Albrecht'in ja drottininki Margaretan wälillä tehdyssä
sowintofirjassa, olisi sama kuin Korsbolma. Seuraa-
wina woosfatoina oli linna wooron kruunun hallussa,
wooron taas erithisten läänityksenä. Wuonna 1647
lahjoitettiin tämä kuninkaan kartano, laweoine tilufsi-
nensa, Waasan kaupungin lewittämiseksi; otettiin taas
w. 1651, muita tiluksia vastaan, takasin ja lahjoi-
tettiin Gabriel Orenstjerna'lle; joutui uubestansa kruu-
nun haltuun vuonna 1674; määrättiin fitte maaher-
ran palkan awufsi ja wihdoin w. 1847 maawiljelys-
opin laitofseksi. Korsbolma, nähtävästi ruotjalaiisten

raikentama Suomalaiſten kuriſſa pitämistä warten, kadotti aikain kuluessa, erinomattain Dulun ja Rajaa-
nin linnain perustettua, kaiken entisen arwonſa, paitſi
ſen, että Korſholman läänin ja Pohjanmaan maaherra
ſiinä piti aſuntoa. Vinnaa ei ole wihoſſinen tiettä-
wäſti koſkaan piirittänyt; yhtä tietämätöntä on myös
millen ſen linnoitukset owat häwitetyt. Myhijään ſiitä
ei ole muuta kuin korkeat wiheriäiſet wallit jälellä.
Kuningas Kaarle IX:nen perustuskirjan johdosta, an-
nettu Lokakuun 2 päiw. w. 1606, rakettiin Muſſar
(Muſtaſaaren) kylän tiluksille kaupunki, jolle annet-
tiin nimi Waasa, ſataman partaalle, joka ſilloin oli
ſyvä ja oiwallinen, mutta ſitten tullut 9 jalkaa ma-
talammaksi ja ſenwuoksi kauppalaiwoille ſelwottomaksi.
Enſimäiſillä ajoilla (w. 1611, 1647) annettiin Waa-
ſalle, paitſi ſiihen aikaan hyödyllijet etu-oikeudet, myös
ſuuret lahjoitusmaat, jotka kruunu kuitenkin oſaksi otti
taſain, niin että kaupungille ei jäännyt muuta kuin
4,000 thynnyrin alan paikoille maata, paitſi Korſhol-
man tiluksia. Tällä paikalla ſeiſoi Waasa 246 vuotta.
Elokuun 3 päivä w. 1852 oli wanhan Waasan kuo-
lemapäiwä. Hirmuinen tulipalo pani ſen poroksi.
Kaupunki muutettiin Alemettiſaaren niemelle, 7 wirs-
taa entisestä paikastaan, lähemmäksi Brändöön ſata-
maa. Tämän onnettoman tapauksen jälkeen ei Waasa
enään katſottu ſelwolliseksi kantamaan wanhaa, hiſto-
riallista ja muistorikaſta nimeänſäkkään, waan uuteen
paikkaan ſiirrethlle hankittiin uusi nimi

Nikolai kaupunki. Tämä uusi kaupunki —
tahi uusi Waasa, niinkuin ſitä kansan kesken maini-

taan — on kauniilla paikalla meren rannalla. Raupungista menee filta lahden poikki Brändöön satamaan. Mikä voittain tulee tästä sangen pulsta kaupunki. Täällä on samat laitokset kuin entisessä Waasassaakin. Howi-oikeus, Läänin Kuvernööri, gymnaasiumi, ylä-alkeskoulu, kauppakoulu, käsikeinokoulu ja meripurjehduskoulu, lääninlääkäri, kirjapaino, kirjakauppa, lainakirjasto ja oma sanomalehti, muutamia vähempiä wäpriikkoja, sähkölennättimen olopaikka, j. n. e. Kaupankäynti on joltinenki. Nykyvuonna 1864 oli kaupungilla 29 laivaa, jotka yhteensä wetiwät 6,073 lestiä. Väestön luku 3,966 henkeä.

Entinen Howi-oikeuden huone on, Waasan palon jälkeen, tehty Mustasaaren emäseurakunnan kirkoksi.

Riklakuntaan kuuluu vielä 16) Koivulahti (ruotsiksi Qvestax), joka w. 1857 erotettiin Mustasaareen pitäjämästä eri pitäjäksi. Asukkaat owat ruotsalaisia, liikeisiä heimolaisia Länsirantalaisille, näitä kumminkin rebellisemmät; kuitenkin lienee siinä soimussa perää, että owat wastahakoisia pappeja ja wirkamiehiä kohtaan. Petsmon kylään on nykyisinä aikoina saatu wakinainen lasten koulu. Iskmon niemellä on Grönwik niminen lasipruuki. Täällä menee myös Ryrön joki matalan suun kautta mereen. 17) Wähäkylä, joka w. 1607 erotettiin Isostakylästä. Sitä ennen kutsuttiin pitäjää Mastaroksi. Ransa suomalaista; maa tasaista samaten kuin Isostakylässäkin. Tanne on myös saatu wakinainen kansakoulu toimeen, jossa Suomentieli on opetuskielenä. Täällä on vähäinen Kolkki niminen werka-wäpriik-

ka. Vähinnä itäänpäin on 18) Isonkyro. Samiperäisen tasamaan läpi juoksee Kyron joki. Tästä wiljelystensä wuoksi mainiosta paikkakunnasta kerto wanha ruotsalainen sananparsi, että Isonkyrön pellolla ja Limingan niitulla ei ole wertoja lewehdesä eikä pituudessa. Ransa suomalaista, hywin woipaa ja jotenki siwistynyttä. Isonkyrön kirkko, harmaasta tiwestä rakettu wuonna 1304, on maan wanhimpia, ahdas ja wanhuudesta rapistunut. Täällä pidettiin Napuan kylässä Helmikuulla w. 1714 kowa sotatappelu suomalaisten ja wenäläisten välillä, josta wasta enemmin. Pitäjä on Pohjanmaan warakkaimpia. Rikkaat talolliset, esimerk. Hannuksela, kylwäwät sadankin tynnyrin paikkoin rukiita. 19) Mlistaro määrättiin w. 1859 eri pitäjäksi. Ransa, maa, wiljelys, toimeentulo samallinen kuin Isonkyrössäkin. Seurakunnan nkijajoilla rakettu tiwikirko on maan pulskimpia. Orismalan kylässä on Orisberg'in rautapruukki, kauniilla paikalla wähäisen lammikon partaalla. Wuosittain tehdään täällä 500 kippuntaa rautaa. Pruukin seurakunnan tiwikirko on wähäinen, mutta sangen siwä. Pulskä, howinmoinen on mhös pruukin isännän (Björkenheim'in) tiwestä rakettu asumus. Eteläisin pitäjä kihlakunnassa on 20) Surwa, joka w. 1859 erotettiin Laihiasta ja tehtiin eri pitäjäksi. Maa tasaista, kansa suomalaista. Pohjaan päin tästä on 21) Laihia, jonka sanotaan nimensä saaneen sanasta: laiha, mutta jota on työläs uskoa, koska maa on hedelmällistä ja kansa toimeen tulewaa. Laihia kuului ennen wanhaan sekä Isonkyröön että Must-

saareen, sai oman kirkkonsa w. 1508, tehtiin eri pitäjäksi Johannes III:n aikana.

III. Lapuan kirkkunta, johon kuuluu pohjanpuolella edellistä olewa rantamaa. Tässä on 22) Lapua, johon kuuluu myös osa Murmon kappelista. Tämä on tuon sangen merkillisen Lapuan kansan alkuperäinen kotopaikka. Pitäjässä on laseita, mataloita vuorimaita, joista mainittakoon muinonen uhriwuori Simsiö. Samaten kuin Ilmajoki, oli Lapua fin muinaisina aikoina mahdolloman suuri autio korpimaa, siksi että tämä kunnokas kansa uutteruudellansa teki maan hedelmälliseksi. Kolmattakymmentä vuotta takaperin tehtiin newan poikki penikulman pituinen tie. Sitte myöten on silmän kannattamat peltowainiot, suorilla shwiillä ojilla lewenneet molemmin puolin tietä tässä entisessä erämaassa. Sitä ennen oli Lapua Waasan läänin mahtawin terwa-pitäjäs; mutta mainiona paloksesänä w. 1831 poltti metsäwälikamonen penikulman laweudelta metsiä, joista sawupilwet kulkivat 7 penikulman päähän meren rantamaille. Näillä kolkoilla palomailta kaswaa nyt lehtimetsää. Terwanpoltto on puoleksi vähennyt, mutta pellon anti kolmifertaisesti lisäynyt. Täällä, Lapuanjoen rannalla, lähellä kirkonkylää, joka silloin poltettiin, oli ankara sotatappelu Heinäkuun 14 päiw. w. 1808. Kesällä w. 1864 nostettiin sotakentälle raudasta walettu muidstopatjas. Pohjaanpäin täältä on 23) Rauhawa, joka w. 1859 määrättiin eroitettavaksi Lapuasta eri pitäjäksi. Tämä on vielä puoleksi kolkkoa, louheista erämaata, kansa ahferaa, mutta mainioita myös mur-

hakivistänsä ja festinäisistä tappelufjistanja. Samaten on myös 24) Oli-Härmän ja 25) Ala-Härmän seurakuntain laita. Maan kolikko luonto on nähtävästi tehnyt vaikutuksensa kansantien luonteessa. Molemmat nämät seurakunnat määrättiin samana vuonna kuin Rauhawakin eri pitäjiksi. Supaisempi sekä kansan että maan luonnon suhteen on 26) Wöyri (ruotsalainen murros suomalaisesta: Wääräjoki), hauskaa rantamaata, mataloilla hawu- ja lehtipuilla kaswawilla kuffuloilla, joitten välissä wähäiset luomat luikertelewat. Ransa ruotsalaista, nähtävästi Daalan maalta kotosin, walkea weristä, julkeaa, liikkuwaa, iloista, pikawihaista ja erinomaisen kauniista. Sen kielimurretta on oudon työläs hymmärtää. Rappelseurakunta Maxsmaa (ruotsiksi: Maxmo), talastaja kansanensa ja kauniine saaristonensa, on meren rannalla; samaten myös 27) Drawaisten seurakunta, joka w. 1859 eroitettiin Wöyristä omaaksi pitäjäksi. Tällä pitäjällä on oma satama ja laiwan rakennuspaikka Orkangar nimisellä suurenmoisella saarella. Paikan laiwanliike koskee erinomattain vähäisen Rimojoen warrella, penikulman paikoille satamasta, olewaa Rimon rautapruukia ja neljänneksen päässä olewaa Maasuunia (raudan sulatuslaitosta). Täällä oli syyskuun 14 p. w. 1808 ankara sotatappelu, joka kesti 14 hetkiä. Drawaistista alkaa maa muuttua sawenselaiseksi hietamaaksi. Täältä menee rantatie pohjaanpäin 28) Munjalan uuteen pitäjähän, joka w. 1857 eroitettiin Uudenkarlebyhn pitäjäst. Munjalan seurakunta, merikylinensä, on isolla

niemimaalla, joka maatumisen kautta alati isonee. Tällä on wakinainen ruotsinkielinen kansakoulu, jolle kruunu on opetushuoneen rakennuttanut. Myös on täällä Sandnäs niminen lasipruukki. Seurakunnan harmaasta kivistä tehty kirkko saatiin valmiiksi w. 1792. Täältä tullaan 29) Uudenkarlebyhn pitäjähän, joka w. 1611 erotettiin Pietarsaaresta. Nimensä sai pitäjäs eroitukseksi Vanhastakarlebyhystä, jota suomalaiset nimittävät Roffolan pitäjäksi. Uudenkarlebyhn pitäjän läpi juoksee Lapuan koskinen joki. Maa tasasta ja terweellistä, saaristo tiheää ja ihanaa. Suurin saari on 2 penikulman pituinen, waramia ja hawumetsää kaswawa Frösöb, ja tuo merkittävä Thorsöb, sywine kalliosataminen. Ransa ruotsalaista, Småland'ilaista sukuperää. Kylät owat asetetut pitkin joen rantaa. Tällä on Reppos niminen suuri sahalaite. Vuonna 1859 saivat Jungar ja Jekon kyläin miehet esiwallallisen luvun tehdä rukoushuoneen ja hautausmaan Jekon kylään ja w. 1863 oikeuden kutsua ja saada oman pappinsa, jolle owat itsensä welwoittaneet rakentamaan pappilan ja, paitsi mitä nykysille emäkirkon papeille maksawat, antamaan auttawan palkan. Kolmen kosken kormalla ja lähes puoli penikulmaa Lapuan joen suusta on

Joensuunkaupunki eli Uusikarleby, suuren kuninkaan Gustaw Adolf'in perustama w. 1617. Siiheen aikaan tultiin laivoilla kaupunkiin saakka. Nykypaikoina tähtyy vähempäin alusten heittää ankkurinsa $\frac{1}{2}$ ja suurempain $\frac{3}{4}$ penikulman päähän kaupungista Ålön nimisen saaren kohdalle. Laitanra-

kennuspaikka on neljä kertaa muutettu aina ulomaksi, ja on nykyään kauniilla, jo mainitulla Allörn saarella, johon kaupunkilaiset ovat joukon kesä-asumuksia rakentaneet. Etu-oikeutensa sai kaupunki Ehysskuun 7 p. w. 1620, oli ensi ajoillansa esillä erinomaisessa suosiossa, niin että sekä maaherran asunto (w. 1648) ja Waasan isokoulu (w. 1641) muutamaksi ajaksi pantiin tänne. Näitten muutettua pois, pysähtyi kaupungin alkava hyötyminen siihen paikkaan. 1830 vuoden paikoilla vaikutti kaupan käynti kelloilla, ja oli kaupungilla jo 2000 lainanlestiä, mutta väheni taas pikaisesti useampain merivahinkojen ja kauppamiesten häviämisen kautta. Vuonna 1864 oli täällä jo kuitenkin 10 laivaa, jotka wetivät 1,176 lestiä. Mittumaarian päivänä w. 1808 oli tässä vähäinen, mutta kova sotatappelu; taksin wetähdessänsä polttivat Suomalaiset sillan, jonka parooni v. Rosenkampff w. 1817 uudesta rakensi, ja jota korkeudessa suhteen, palawan koston poikki, siihen aikaan pidettiin erinomaisena rakennuksena. Tammikuun 12 päivä. 1858 kohtasi hirmuinen onnettomuus tätä vähäistä kaupunkia. Ehtoolla myöhään pääsi, kovan tuulen puhaltaessa, wakkia irti kauppamies Aspgrénin talossa ja muutaman hetken perästä oli koko kaupunki porona. Suurella waiwalla saatiin kirkko ja tapuli pelastetuksi. Sittemmin on kaupungin paikka uudestansa järjestetty; voimiansa myöten ovat asukkaat kokeneet jälleen rakentaa kaupunkiansa. Uudellakarlebyllä on 3,042 thnnhrin alaa maata. Täällä niin kuin muissakin Pohjanmaan kaupungeissa ovat kaup-

pamiehet, kaupankäynnin wahingoksi, sekä maan wilje-
liöitä että karjanhoitajia. Kaupungin väestö nousee
1,101 henkeen. Kirkko ja hengellinen hoito on maa-
seurakunnan kanssa yhteinen; täällä on myös ala-al-
keiskoulu, lääninlääkäri j. n. e. Alkanansa mainio ter-
wehslähde ja suuri wesi- ja rhyini-myllly aiwan lä-
hellä kaupunkia.

IV. Kuortaneen kihlakunta on Pohjanmaan
itä-eteläisessä kulmassa. Täällä meitä kohtaawat y-
limaan metsälliset tienot. Eteläpäässä kihlakuntaa on
30) Alamuuden pitäjä, johon kuuluu Töhsän kap-
peli-seurakunta. Täällä on lääninlääkäri ja postikon-
tuori. 31) Kuortaneen pitäjä, joka ennen wanhään
luettiin Lapualle, mutta w. 1859 määrättiin eri pitä-
jäksi. Maa sekä Alamuudella että Kuortaneella on
tasasta ja järwistä; metsät owat huononneet terwan-
postosta ja liikanaisesta hakkuusta laimapuiksi j. n. e.
Kansan keskistä tarua myöten ei kukaan huku Kuor-
taneen järween, jonka eräs Lappalainen muinasaifoina
sanotaan lumonneen. Kansa suomalaista, ahferaa, toi-
meentulewaa, fewiämielistä ja näöltänsä kauniista.
Näissä seurakunnissa kudotaan paljo kaikellaisia kan-
kaita kaupaksi. 32) Alajärwi, kuului tätä ennen
Lappajärwen pitäjähän, mutta määrättiin vuonna
1859 eri pitäjäksi. Tähän kuuluwat kappeli-seurakun-
nat Soini ja Lehtimäki. Molemmat, erittäinki
Lehtimäki, maanselän tupeella, owat kikkuloita ja iha-
nia paikkoja täynnä. 33) Lappajärwi, samanimi-
sen järwen ympärillä. Kuului muinon Pietarsaaren
pitäjähän. Kappeli-seurakuntia owat: Ewijärwi,

Wimpeli (Windala) ja Korttesjärwi. Ransa Lappajärwen ja Alajärwen pitäjisä on sekä Hämäläistä että Lapualaista sukuperää. Ennen wanhaan asui täällä paljo ruotsalaisia uutisasukkaita, jotka kuitenkin, aikain kuluessa, ovat suomentuneet. Lappajärwellä on Haga niminen paperipruuki.

V. Pietarisaaren kihlakunta on Waasan läänin pohjaspuolessa. Rantamaalla on 34) Pietarisaari ja itäänpäin kappeliseurakunnat Uhtawa (ruotsiksi: Esse) ja Purmo. Nimi Pietarisaari sanotaan tulleen siitä, että paikka, johon kirkko rakettiin, oli saari, jossa eräs Pietari niminen kalastaja oli asunut; toiset arwelewat nimen tulleen Pyhän Pietarin penningistä, jolla hymmäretään se kymmenys, joka paawilaisuuden ajalla paawille maksettiin. Maa tasta, mutta kiivistä, jonka vuoski myös useimmat pellot ovat kiwi-aituukjessa. Saaristo lauea. Emäkirkko, harmaasta kivestä, rakettu vuoden 1250 paikoilla, laajennettu ristirakennuksilla vuosina 1787—1795. Täällä on myös mykkäin koulu, jonka seurakunnan nykkinen kirkkoherra Henr. Heikel on pannut toimeen. Ransa ummikko ruotsalaista, ripeää ja kätewää, Suomen paraita salwumiehiä. Arwellaan kansan täällä ja Kruunubhyssä olewan Wermland'ista kotoisin. Jakob de la Gardie, joka vuonna 1652 sai tämän siihen aikaan vielä sangen lauean pitäjän läänitsensä, oli aiheessa perustaa tänne kaupungin, mutta kuolema teki sen tuuman turhaksi. Seuraavana vuonna pani kuitenkin hänen leskensä Ebba Braahe asian toimeen, antaen Henrik Tawast'in kautta muinaisen

Binnonäs nimisen kuninkaallisen latokartanon tiluksille perustaa kaupungin, jonka mieswainajansa muistoksi kutsui

Jakobstad. Suomalaisille on tämä nimi melkein tuntematon, sillä he sanovat aina Pietarisaari. Kaupungin etu-oikeudet ovat annetut Marraskuun 21 päivä. 1660 ja sitte useampia kertoja wahvistetut. Kohta alussa syntyi kova kilpaileminen Pietarisaaren ja Soensuun (Uudenkarlebyn) välillä, joka täällä ennen oli kauppaa käynyt, mutta joka kaupankäynti nyt kovan rangastuksen uhalla peräti kiellettiin. Tämä kateudesta syttynyt kilpaileminen oli vähällä kuitistaa koko Pietarisaaren; kuningas Kaarle XI käski vuonna 1682 hävittää kaupungin ja asukasten muuttaa lähimäisiin kaupungeihin. Kuninkaan käskyn tähtäminen lykättiin aina wuodesta wuoteen, ja vasta vuonna 1689 meni tämä uhkaawa waara ohi. Wiisikolmattakymmentä vuotta myöhemmin, tahi w. 1714, poltti wihollinen Maaliskuun 4 p. koko kaupungin ja Marraskuun 30 p. firkon. Vuonna 1765 sai Pietarisaari merikaupunki-oikeuden, kuitinkin niin että kauppalat oli tullattawat Kokkolassa. Wiimen toki w. 1793 suotiin kaupungille täydellinen merikaupunki-oikeus. Sitte rupesti se joltisesti hyytymään. Syyskuun 2 päivä. w. 1835 kello 10 illalla pääsi waltia irti raatimies Forsberg'in talossa. Kova länsipohja tuuli lewitti tulen kaupungin eteläiseen, paraiten rakettuun päähään, jossa 73 taloa, raatihuone, joukko makasiineja ja muita huoneita paloi poroksi. Mutta Pietarisaari toipui pikoin kyllä ja tuli, uuden järjes-

tämisen kautta w. 1836, sekä laueammaksi että pulsemmaks. Raupungilla on 3000 thnnhrin alaa maata; kaupungin paikka on 95 thnnhrin alaa, jaettu 232 kartanoon. Uskasten luku on 1,884 henkeä, jotka kuuluvat Pietarisaaren pitäjään. Raupungissa asuu läänin lääkäri; ja, paitsi muita tavallisia laitoksia, on kauppaneuvos Lindskog wainajan rahalahjalla tänne myös perustettu ala-asteiskoulu. Sähkölennättimen asento. Tanne siirrettiin Waasan palon jälkeen Gumnasiumi, hlä-asteiskoulu ja teoskoulu, jotta wasta w. 1862 muutettiin takasin uuteen Waasaan. Läpi kaupungin juoksee vähäinen luoma; puolen penikulman päässä länteenpäin on awojoin meri, kolme neljännestä pohjaan päin laiwain ankkuri-paikka, ja ympärillä pohjaan ja itään lukematen joukko saaria ja salmeja, joitten rannoille kaupunkilaiset owat rakentaneet kauniita lesä-asumuksia. Pietarisaareessa on tupakka wapriikka, eluen tekolaitos j. n. e. Wuonna 1864 oli kaupungilla 16 laiwaa, jotka wetiwät yhteen 2,695 lestiä. Rauppa melkoinen, sekä wiemä-että tuoma-kulun suhteen.

Penikulman päässä Pietarisaaren kaupungista on 35) Larsmon seurakunta saaristossa. Wuonna 1865 määrättiin tämäkin kappeli eri pitäjäksi. Ransa samallaista kuin Pietarisaaren pitäjässäkin. Ahjeroita kalastajia. Larsmon pappila on sangen kauniilla paikalla, meren rannalla.

Rantamaata mutkistelewaa maantietä myöten tullaan pohjaan päin kaikkein ensin 36) Aruunubbbbyn. Täällä oli ennen wanhaan kirkko nimeltä

Poras, joksi seurakunnan läpi juoksewaa jokia silloin
 kutsuttiin. Vuonna 1607 sai seurakunta oman kirk-
 koherransa. Kaarle IX kruunauksen muistoksi muu-
 tettiin vanha nimi Poras Kruunubhysfi. Maa ja
 kansa samallaista kuin Pietarisaaren pitäjässäkin. Kruu-
 nubhyläiset ovat vanhuudesta tutut taitawiksi laivan-
 rakennustöissä. Paikkakunnan suurista laivanraken-
 nuksista kertoo Tohtori Wallin päiväkirjassansa wuon-
 na 1707: "Karlebhyssä" (se on Roffolassa) "ja Kruu-
 nubhyssä on suurin laivanrakentaminen, joissa wuo-
 sittain löydään laivoja. Vuonna 1692 löytiin täällä
 32 sotalaiwaa. Täällä tehtiin muinon myös tuo
 "Suuri Kruunu" (niminen sotalaiwa). England'ilais-
 ten tähtyy myöntää, että nämät tahtowat heidän
 kansa konstissa kilpailla, vieläpä olla etewämmätki."
 — Muinon oli täällä Korpisaaresa koko Pohjan-
 maata warten, vuonna 1631, rakettu sairashuone eli
 hospitaali, paitsi erithisiä huoneita pitalitautisille. Sit-
 temmin kuin tämä ilkeä tauti, jonka armellaan tulleen
 liifanaisesta hylkeen lihan syömisestä, oli lakannut,
 muuttui hospitaali hullujen huoneeksi, joilla oli oma
 lääkärinsä, mutta muutoin asuiwat täällä ahingossa
 ja suuressa kurjuudessa, siksi että uusi hullujenhuone
 Helsingissä walmisti näille onnettomille mukawamman
 ja parempihoitosen olopaikan. — Itäanpään on Ter-
 wajärwen (Teirijärwen) kappeli, ruotsalaisella wäes-
 töllä, josta vielä kolme, neljäkymmentä vuotta taka-
 perin oli se kunniallinen todistus, ett'ei miesmuistoon
 siellä ollut yhtään äpärälästä syntynyt eikä yhtään
 murhaa tapahtunut. — Sitte vielä on pohjaanpään

37) Kockola (Wanhakarlebby), johon kuuluu Wete-
lin joen warrella olewa kappeliseurakunta Ala-We-
teli. Nimen Kockola on pitäjä saanut Kockonlahdesta,
joka nyt on kiviwanut, jonka neljällä suurella kalliollla,
Kockonkiwillä, merikotkat wäijiwät kaloja. Nimi
Karlebby sanotaan tulleen Kaarle VIII Knutinpooja-
sta; perätön taru juttellee tämän kuninkaan olleen täällä
pakosallakin. Ustenmainittu joki, jota suun puolessa
Kockolanjoeksi mainitaan, juoksee tasamaisen pitäjän
läpi. Ranta on lahteja täynnä; Bredwik, Njsspihla-
jan ja Trullöölahdet owat saariset; suurimmat saaret
owat Kniffund, Långö, Trullö ja Renö, ynnä Tan-
kar niminen kalapaikka, johon kesä aikana tulee paljo
kansaa kokoon Kockolan, Lehtajan ja Kälwiän pitäjis-
tä. Täällä on pieni kirkko, jossa jumalanpalvelus
sunnuntaisin, talaaikana, pidetään weisaamisella ja
saarnan lukemisella jostakin hywästä postillasta. Niin-
kuin Kalajoen Kallassafin, on myös täällä hamina-
oikeus, jossa satamawouti on tuomarina. Ransa emä-
kirkon ja Ala-Wetelin seurakunnissa on ruotsalaista,
ja omituista sekä luonteensa että kielensä suhteen.
Kockolan kiwinen emäkirkko on rakettu 15-wuosjadal-
la, viimeksi laajennettu w. 1796. Nuija-jota ja iso-
wiha on täällä jättänyt monta muistoa jälkeensä.

Perustuskirjeen kautta, annettu 7 p. Syyskuuta
w. 1620, perustettiin täällä Kristirannan kylän tiluf-
sille ja silloin laivoilla kuljettawan Kockolahden (Kirk-
kolahden) rannalle

Kockolan kaupunki (ruotsiksi: Gamlakarleby,
se on: Wanhakarlebby). Wanhaksi- eli Gamlakarle-

senja. Kaupungin tilukset ovat 1,632 tynnyrin maata ja itse kaupungin paikka, salmeen päin kääntyvä oikotie, 43 tynnyrin alaa, jaettu 254 kartanoon. Maa on tasasta, ympäristö louheinen ja laakea. Täällä on, paitsi tavallisia laitoksia, ylä- ja ala-alkeskoulu, naiskoulu ja "pienten lasten-koulu", joka on maan vanhimpia. Sen perustaja oli kauppias wainaja Mathias Hengell, toimeen pania kauppaneuvos wainaja Anders Donner. Apoteekari Libäck wainajan lahjoittamilla rahoilla on tänne myös laitettu lasareetti. Täällä on myös sähkölennättimen asento.

Wiisi penikulmaa itäänpäin, Wetelin joen varrella on 38) Wetelin pitäjä, johon kuuluvat kappeliseurakunnat Raustisten kylä, Halsua ja tuo Runeberg'in runoelman kautta kuuluisaksi tullut Perho. Vuonna 1860 erotettiin nämät seurakunnat Roffolan pitäjästä. Maa tasasta, kansa suomalaista; Halsua ja Perho wilun-arkaa ja köyhää. — Pohjasspuolella Roffolaa tullaan 39) Kälwiän pitäjähän, jossa on itä-etelään päin waan yksi ainoa kappeli Ulawa. Kälwiän vähäinen joki saa alkunsa muutamman kiwen alta Lylhnewalla. Rantamaa on mäkistä, joita tasamailla käymään tottuneilla Pohjanmaan hevosilla on täysi työ päästä kuorminensa ylös. Ylempänä pitäjällä on suuria newamaita. Tästä pohjaan päin on kansa aiwan suomalaista. Vuonna 1639 erotettiin Kälwiän pitäjä Roffolasta. — 40) Lohtaja, johon kuuluu Himangan kappeli. Vuonna 1580 erotettiin Lohtaja Pietarsaaresta. Nimensä on seurakunta saanut sanoista lohi ja lahti, siis lohilahti.

lahti, mutta jonka ruotsalaiset luultavasti ovat ääntäneet Lohtea eli Lohtaja. Maa samallaista kuin Kälviällä, mutta tasasempaa. Ransa ahkeraa. Täällä rahnikoibaan hienoista puun-juurista tuoleja, kaitenmoisia wafuja eli koppia ja muita tarveskaluja. Simangan (Rauman) joen suuhun on kauppias Anders Roos wainaja Kokkolasta eläisjensä rakennuttanut suuren sahan ja jauhomyllyn. Lähellä Kalajoen rajaa Tuorilan ja Roukolan festikwarien välillä seisoo oikealla kädellä, kun etelästä tullaan, maantien warrella, jotenkin jo rapistunut muistopatsas, "Runinkaan kiwi", pantu siihen muistoksi kuningas Adolf Fredrik'in matkasta w. 1752. Runinkaan sanotaan tässä syöneen puolipäivästä. Kiween piirretty kirjotus on ruotsinkielinen, ja kuuluu suomeksi näin: "Rosta Maan-isä Ruotsin kuningas Adolf Fredrik Seishti tähän Wuonna 1752, Kostivat Lohujan Pitäjän asukkaat Tämän kiwen, Suuren, mutta harmoin nähdyn Onnen muistoksi." — 41) Mikannus ja 42) Toholampi, johon kuuluu Lestijärwen kappeli. Nämät molemmat seurakunnat Mikannus ja Toholampi määrättiin vuonna 1859 eri pitäjiksi. Maa samallaista kuin entisessä emäpitäjässä Lohtajallakin, täynnä suuria newoja, joista pellonwiljeliälle hallan wuoksi on paljo haittaa. Lestin asukkaat hidasta, huoletonta ja köyhää kansaa.

VI. Salosten kihlakunta. Nyt ollaan jo Oulun läänissä. Kihlakuntaan kuuluu läänin lounainen rantamaa. 43) Kalajoki kappelinsa Mikawiestä Alawiestä, Rautio ja Siemi. Groi-

tettiin vuonna 1525 Salon pitäjästä, on vieläkin maan wäkirikkaimpia pitäjiä. Emäfirikolla pidetään vuosittain suuret markkinat. Kansa on täällä, niin kuin Remissä ja Rowaniemessäkin, kaupan käyntiin sängen kärkeästä. Roffolan kauppiaille on täällä omat termapaijansa. Kalajoella on myös apoteeffi, läänin lääkäri ja vähäinen postifonttuori. Rappaleen matkaa rantamaalta on meressä Kalla niminen kari, joka ikiwanhoista ajoista asti on ollut lähimäisten pitäjän yhteinen kalapaikka. Kesän aikana kokoontuu tänne lähes 200 henkeä, joilla on wanha firiko, jossa muinon Roffolan koulupappi piti Jumalanpalvelusta. Kalastajain välillä nousewat riidat ratkaistaan satama-oikeudessa, jossa, kalastajain walitsema, Satamawouti on esimiehenä. 44) Pyhäjoki, johon kuuluu kappeliseurakunnat Merijärwi ja Dulais. Eroitettiin Saloisista vuonna 1593. Mitä sanaan pyhä, tulee, joka täällä seuraa sekä järviä, jokia ja monta muuta paikkaa, mainitsee Mathesius, Pohjanmaan kerkomuksessa, jonnin joutawan tarinan, jota myöten joukko ryöstöretkellä kulkewia Wenäläisiä olis muka tullut Pyhälän talon wierele; miesten maata pantua rupesiwat penfaat kaswamaan ja peittiwät heidät nähtymättömiin, josta seurasi, että, koska wahtimiehen piti hakata penfaat kumoon, katkesiwat samalla myös makaawain kaulat; wihollinen lähti hyppyyhyn, huutaen: tämä paikka on pyhä. Vuonna 1808 Huhtikuun 16 p. oli täällä suomalaisten ja wenäläisten välillä kowallinen sotatappelu. Braahen kaupiamiehillä on joen, nykyään matalalla, suulla ollut termapaikka.

Saukikivi niminen kallio on merkittävä korkeutensa ja vanhan siihen hakatun kirjoituksen vuoksi. — Sitte tulee 45) Saloisten pitäjä, ynnä Viikannin kappeli. Pitäjä on nimensä saanut siitä, että paikka, jossa kirkko seisoo (kirkkoluoto) ennen vanhaan oli saari eli salo. Salo on pohjaspuolisen Pohjanmaan vanhin pitäjä, joka kuningas Maunu Riehaalon aikana eroitettiin Pietarsaaresta. Maa on hiukan mätistä, merenpuoli paljasta. Tänne perusti Pietari Braahe, perustuskirjan kautta 5 p. Joulukuuta 1649, sukunsa nimeltä niin kutsutun

Braaheen kaupungin (Saloisten kaupungin). Braaheen kaupunki-oikeudet ovat vahvistetut vuosina 1651, 1652, 1676, 1680 ja 1791. Viimeksi mainittuna vuonna annettiin Braahelle merikaupunki-oikeus. Kaupungin finetissä on vanha Braahesuvun sukumerkki. Kaupunki on meren rannalla; sen satama, jota Pitkäläri ja monta muuta vähempää saarta suojelee, on 200 vuoden kuluessa tullut paljoa matalammaksi. Ensin lahjoitettiin kaupungille Palon ja Sawolahden kyläin tilukset, joista frunu otti osan takaisin, jättäen kaupungille 3,649 tynnyrin alaa. Kaupungin asemapaikka on 83 tynnyrin maata, jaettu 204 kartanopalaan. Väestö 2,512 henkeä; kirkko, puusta, vanha ja ahdas, on kaupungin ja maan seurakunnan yhteinen. Kauppa on hyvä, erinomattain niinkutsuttu "rahtikauppa." Vuonna 1864 oli kaupungilla yleensä 42 alusta, jotka vetivät 8,423 lestiä. Wähäinen tupakka-wapriikka laitettiin tänne w. 1848. Myyhempiin aikoihin saakka ovat Braaheen asukkaat rippuneet

kiinni esi-isäin wanhoissa hywisä tawoissa. Meri maa kahdella puolen kaupunkia, joka on suorakatui-
nen eikä huoneesti rakettu. Lokakuun 10 p. w. 1810
paloi suurin osa kaupunkia. Ala-alkeskoulu, sähkölen-
nättimen asento j. n. e.

Sitte on itäpohjaan päin 46) Siikajoki, jo-
hon kuuluu kappeliseurakunnat Kemolahti, Paa-
wola ja Frantzila. Muutamit sanovat pitäjän
saaneen nimensä sanasta siika, toiset taas Sikaki-
westä, jota lähellä joen alku on. Maa vähän mä-
kistä. Täällä oli w. 1808 kassi kowaa sotatappelusta.
— Rihlakuntaan luetaan vielä tuo 4 penikulmaa me-
ressä olewa 47) Hailuoto (ruotsiksi Karlöö), jossa
jo vuonna 1593 oli oma kirkkoherra. Saari on 1½
penikulmaa pitkä, tasamainen, vähäpätöisellä Hyy-
pä nimisellä hietaharjulla, joka merellä kulkewille on
maatuntomerkinä; täällä on kassi satamaa Santonen
ja Petti. Idässä on lähes penikulman pituinen Han-
hinen. Kulkupaikka mantereelle on awojoin ja waa-
rallinen, syksyisin ja kowäisin melkein mahdotoin wa-
eltaa. Vuodon ensimmäiset asukkaat oliwat kalastajia;
senwuoksi on kalastaminen ja hylkeenpyynti vielä nyt-
kin pää-elatuskeinona. Hietasesta maasta ei saada
vielä tänäkään päivänä leipää tarpeeksi. Ison wihan
aikana tuli w. 1714 tänne parwi wihollisia, jotka sur-
masiwal lähes koko wäestön ja suuren joukon pakolai-
sia. Täällä hukui kowät jälle, w. 1743, urheellinen
ewesti Freudenfelt. Hänellä luultiin olleen hopeasä-
kettä myötänsä, joita sitte on turhaan haettu.

VII. Saapajärwen kihlakunta, or. länteen-

päin edellisestä kirkkokunnasta. 48) Haapajärvi, johon kuuluu Reisijärven ja Pidisjärven kappelit. Eroitettiin Kalajoesta vuonna 1838. Kaksi matalaa vuorenselännettä kulkee länsipohjaanpäin rantamaalle; näiden kuffuloista mainittakoon Hinkoan ja Ruhinkovuori. Itäänpäin on 49) Pihäjärvi, siitä pohjaseen 50) Räsämäki ja täältä länsipohjaseen 51) Haapavesi (ennen vanhaan Pihäjoen-Haapajärvi). Nämät seurakunnat erotettiin kymmentuntia vuotta sitte Pihäjoesta ja tehtiin eri pitäjiksi. Räsämäellä on vähäinen rautapruuki Vesikoski. Samaten erotettiin 52) Piippola vuonna 1845 Siikajoesta. Tähän uuteen pitäjähän kuuluu kappeliseurakunnat Pulkila ja Gestilä.

VIII. Dulun kirkkunta, johon luetaan seuraavat pitäjät 53) Liminka, kappelinsa Kempele, Tyrnävä, Temmes ja Lumijoki, erotettiin Salosista w. 1490. Maa on lauden hywin matalaa ja tasasta, silminnähtävästi vanhaa merenpohjaa. Wedennousun aikoina on tasamaa vielä nytkin sangen märkää. Kempeleen lahti pistää täällä maan sisälle. Limingan mainion suurta niittua ei sewi nähdä koko laueudessaansa pensasten ja wiitakkoin vuosksi. Rantatie kulkee tämän lawean, wiheriäisen ja aidattoman ledon poikki. Roppupuolessa 14 ja 1500 vuosataa karsi Liminka paljo wihoillisen rhyöstöretkistä. — Lähinnä pohjaseen on 54) Dulun pitäjä, johon kuuluu kappeliseurakunta Dulun-Salo. Vuonna 1610 erotettiin pitäjä Limingasta. Paikkakunnan suurin merkkillisyys on joki. Koskista j. n. e. saamme wasta

mainita. Maa on rannan puolella tasasta ja hietaista, asukkaat kauppaa käypää ja kalastawaa kansaa. Lounaanpäin kaupungista on Salo. Sen ja manteleen välillä oli muinon salmi, joka nyt on maatunut. Tässä pitäjässä on

Dulu (ruotsiksi Uleåborg), suurin ja rikkahin kaupunki Pohjanmaalla. Jo 1400 vuosikadalla oli tässä kaupala, jossa paikkakunnan uuttera kansa piti kauppaa lohella ja terwalla. Paikan armo yleni Vinnan perustettua vuonna 1590. Jo 15 vuotta sen jälkeen, w. 1605, määrättiin kaupunki tähän rakettawaksi, joka sai oikeutensa 26 p. Syyskuuta w. 1610 ja merikaupunki-oikeuden 3 p. Joulukuuta w. 1765: Wiimeksi mainitusta ajasta alkaa Dulu hyötyä hyötymistänsä. Kaupunki on eteläpuolella joen wiimeistä koskia, nimeltä Merikoski, joka kohisten laskee wetensä Dululahden pohjaseen kulmaan, kaartuen useampia saaria, niinkuin Hietasaari, Holstinsaari ja Toppilansaari. Vuoteen 1724 saakka oli Holstin salmi paras wäylä, jota myöten laivat laskiwat Sahtiperän satamaan; mutta samana vuonna Marraskuun 26 p. murti hirmuinen jokitulwa suuremman wäylän pitkin Toppilan ojaa, josta tuli nykyinen syvä ja leveä Toppilan salmi. Sitte myöten on Holstin salmi kuivunut niin, ett'ei pienelläkään wenheellä sitä enään käy kulkeminen. Kosken suussa on useampia saaria: Pikisaari (ennen wanhaan Satamasaari), laivan rakennus paikka; Halkosaari, Vinnansaari, Raatinsaari, Rysänsaari (nyt Rasareettisaari) ja monta muuta. Pikisaaren ja Vinnansaaren välitse pääsee matkusta-

wainen lossilla joensuun poikki Tornion tielle. — Vuodesta 1776 asti on läänin Maaherra asunut Dulussa. Päitsi tavallisia laitoksia on täällä hlä-alkeskoulu, jonka kanssa on Gymnaasiumi yhdistetty, alaleiskoulu, naiswäen koulu, säästö- ja waihetuspankki, Bibliaseura, Läänin huoneenhallitusseura, kirjanpaino, oma sanomalehti, "Dulun Wiikko-sanomat", läänin- ja lasareetin-lääkäri, terweyslähde, sähkölennättimen asento, j. n. e. Kaupungin seurakunta kuuluu Dulun pitäjähän. Väestön luku on 7,018 henkeä. Kaupankäynti sängen wilkas; täältä kuljetetaan paljo puukalua ja terwoja ulkomaille. Ehkä kauppa, Saiman kanawan walmiiksi tultua, on paljo wetäynyt itään-päin, on Dulu wieläkin ei ainoastaan wahwin kauppa-kaupunki näillä pohjanperillä, mutta myös suurimpia koko Suomenmaassa. Vuonna 1864 oli täällä 38 alusta, jotka yhteensä wetiwät 7,941 lestiä. Kaupungilla on myös 1 rautanen höyrylaiva ja 1 puinen. Reinollisia laitoksia on suuri rhyini-myly, tupakki-wapriiki j. n. e. Päitsi Toppilan taloa on kaupungilla 9,745 tynnyrin-alaa maata; kaupungin paikka, 210 tynnyrin-alaa, jaettu 533 kartanoon, on muokoltansa oisokulmio, jonka itäpohjaisesta kulmasta joki leikkaa palasen. Kaupungin läpi juoksee wähäinen luoma, Juurusoja, jonka rannat nyky-aikoina owat tasoitettut ja istutuspuilla kaunistetut. Dulun muinaisista waiheista, linnasta j. n. e. tulemme wasta mainitsemaan.

Itäpuolella kaupunkia, molemmin puolin jokia,

on 55) Muhos ja sen kappeli Utajärvi. Maa on kaunista, täynnä ihania mäkejä, jokeja ja luomia. Ransa sangen taika-uskoista. Täällä on rautapruuki Mhyllhyranta. — 56) Kiiminki, johon kuuluu Haukiputaan ja Mlikiimingin kappeliseurakunnat. Eroitettiin muutamia vuosia takappäin Sin pitäjistä eri pitäjäksi. 57) Sin pitäjä, johon kuuluu Kuivaniemen kappeli. Joet ja rantavedet sangen kalaset. Sin-joen lohivadot wetävät wertoja Dulun ja Tornion padoille. Wiimeisillä vuosikymmenillä ovat Wenäläiset ruvenneet täällä, niinkuin Dulusfatin, ostamaan enimmäen lohen, joka sitte maata ja merta myöten wiedzään Pietariin. Remi, Si ja Dulu, olivat Gustaw I:sen aikana ne kolme wapaa satamaa itäisellä Pohjanmaalla. So vuonna 1374 näkhy täällä, Sissä, olleen oma kirkko. Täällä on Mhybhyh niminen lasipruuki (Olhawassa). — Itäänpäin Sin joen warrella on 58) Pudasjärvi, joka Sistä erotettiin w. 1641 ja luettiin sitä ennen Lapinmaahan. Itäänpäin on Sokijärvi, johon w. 1842 saadulla esiwallallisella luvalla ruwettiin rakentamaan rukoushuonetta, josta sittemmin on tullut kappelikirkko. E-mäkirkolla on rautapruuki Terwaskoski eli Timonen ja Sokijärvellä Taiwalkesken saba. Wihdoin lewenee matkustajan silmäin eteen itäpohjassa tuo joltisenki Muojärwen ja muiden järvien ympärillä olewa wuorinen, folkon kaunis 59) Kuusamo, wiljelhsen nuori woittomaa muinaisen Lapin laajasta alasta, vielä tänäkin päiwänä poron ja karhun asuntopaikka. Suomalaiset uutisasukkaat ovat tämän erä-

maan wähitellen kansoittaneet. Myhjiään luetaan pitäjä Pohjanmaahan. Eteläpuolella näitä tienoja on

IX. Rajaenin kihlakunta, muinoinen Rajaenin lääni (Rajaania). Sen oikea sisus on 60) Paltamon pitäjä, hnnä Rajaenin ja Säresniemen kappeliseurakunnat. Ennen wanhaan oli tämä pitäjä, joka wuoteen 1560 saakka oli Limingan pitäjään kuuluaa Lapinmaata, ja sitte siitä erotettu Dulujärwen pitäjän nimellä, aikanaan laajin koko Ruotsin waltakunnassa. Papit kulkivat 4 kertaa wuoteensa ympäri pitäjää ripittämässä, kastamassa ja parikuntia wiikimässä. Myrskhyinen suuri Dulujärwi, jonka poikki kesä-aikana kaikki liike kulkee, on piiritetty autioilla waaramailla ja louhikoilla. Tanne panee kansan-taru Hiiden linnan, jonka jokaisen porraskasteleen wäliä oli muka kokonainen syltä. Täältä oli myös Daniel Rajanus kotosin, joka oli 4 kynnärän ja 4 tuuman pituinen, matkusti maita ympäri näyttämässä rahan eteen pituuttansa ja kuoli wiikdoin Harlem nimisessä kaupungissa Hollannissa, w. 1749, elettyhänsä 46 wuotta. Tanne perusti Pietari Braahe freiwikunnassansa w. 1650

Rajaenin kaupungin, 17 penikulmaa Dulusta. Kaupungin wanhimmat oikeuskirjat meniwät hukkaan wiikollisen tanne tullessa w. 1716. Kaupunki on sen wäfewän wirran eteläisellä rannalla, joka itäiset hliimaan wedet kuljettaa Dulujärween. Kesellä kohise waa wirtaa on saari, jolle muinaneu Rajaenin linna oli rakettu, josta vielä on wähän jäännöksiä jälellä. (Tästä enemmin edespäin). Idästäpäin juoksee wirta

Koivukosken kautta Nuasjärvestä; lännessä pauhaa Ämmä ja Sotkajärvi, jonka vesi menee Dulujärveen. Kaupunki ihanalla paikalla, mutta vähäinen ja huonosti rakettu (60 eli 70 vuotta taappäin vaan pirttejä). Paikka, jolla Rajaani seisoo on 30 thynnri-alaa, jaettu 80 kartanoon. Kaupunkiin kuuluu lähes 30,000 thynnri-alaa maata. Väestön luku 563 henkeä. Vuoteen 1786 oli Rajaani oma pitäjä, mutta pantiin sitte kappelina kuulumaan Baltamoon. Täällä on läänin-lääkäri ja terveyslähde. Ämmä niminen suuremmoinen saha, lähellä kaupunkia. Rajaenin markkinat ovat vieläkin Pohjanmaan suurimpia. Silloin on tässä vähäisessä kaupungissa vilkas liike. Kaupungin vaihteista lisää edespäin.

Baltamoon kuuluu myös Manamansalon saari Dulujärvestä, 5 penikulmaa ympäri; maa louheista, järivistä ja harvassa asuttua. Kesä-ajalla käy kaikki kaupanliike Dulun ja Rajaenin välillä Manamansalon ohitse. Täällä on waara monesti tarjona, sillä järven keweät laineet nousevat kohtutullellakin sangen korkealle. Tälle saarelle tehtiin Baltamon wanhin kirkko. Baltamossa on kaksi rautapruukia Säresmäki ja Riives. Rajaanista itäpohjaan on 61) tuo autio Hyrhnsalmi, johon kuuluu kappeliseurakunnat Puolanka ja Ristijärvi. Vuonna 1786 erotettiin pitäjä Baltamosta. Hyrhnsalmessa on rautapruuki Ämmä eli Rianto. Itäpohjapäin on 62) Suomussalmi, josta w. 1856 erotettiin Hyrhnsalmesta eri pitäjäksi. Yhtä järvinen, rämsäkinen ja wuorinen on etelään päin 63) Sotka-

on pitäjä; eroitettiin 1647 Baltamosta. Täällä o-
 lewasta Wuokatin wuoresta on monta tarinaa. Sen
 harjalla kuuluu olewan järwiä, joissa on kummallisia
 kaloja; wuoren sanotaan ihlinällä ja pauffinalla en-
 nustawan ruttotanteja ja katowuosia, sawuja kuuluu
 myös sieltä nousewan mittumaarian aikana, johon
 kaitteen lienee aiwan luonnolliset syht. Täällä on
 myös Petäjäkoski niminen rautapruuki. Itäänpäin
 on 64) molemmin puolin järwistä Rukhmoniemen
 pitäjä, joka nykysillä ajoilla on erotettu Sotkamosta
 eri pitäjäksi. Seitsemän penikulmaa kirkolta itään-
 päin on Vendiran eli Ventuan saarnahuone. Wuu-
 ten sanoo Sawolainen Maanselän pohjaspuolella ole-
 wasta kansasta: "Kainulainen kaitakaswo, syöpi lie-
 men leiwättäki"; johon tämä wastaa: "Sawolainen
 pulloposki, syöpi puuron leiwän kanssa."

X. **Kemin kihlakunta.** Täällä on ranta-
 maalla 65) lohirikas Kemi, johon kuuluu myös ran-
 tamainen Simon kappeliseurakunta. Sana kemi on
 sama kuin kymi, kym, joka merkitsee wäkewää
 wirtaa. Maa lähempänä merta, on alankota; Si-
 mon läpi menee matala wuorenselänne. Saa-
 riston monista saarista mainitaan: Sawisaari, Yks-
 kuusi, Montaja, Tiuranen. Runsas, wanhuudesta jo
 mainio, lohen saalis saattoi tänne sangen warhain
 ahkeran wäestön. Muinasaikoina kulki täällä loh-
 pyhynnössä Ruotsin puolelta tuon wanhan kuuluisan
 kaupungin Sigtunan asukkaikakin. Heistä muistuttaa
 vielä nytkin kylän nimi Sigtuna. Nykyisemmillä a-
 joilla on Kemi ollut mainio kolmesta kiwikirkostansa.

Wanhin, wieläkin jälellä olewa, kirkko luullaan rak-
tufsi vuoden 1521 paikoilla. Koska tämä rupefi ra-
pistumaan, tehtiin uusi kaunis kirkko fantakivestä,
mutta niin huonosti, että se, muutamain vuosien ku-
luttua, rupefi halkeilemaan niin pahoin, että hajoa-
mista peljättiin. Seurakunta rakensi sitte kolmannen
kirkon, joka tuli valmiiksi 1827. Nämät kolme kirk-
koa ovat aiwan lähellä toisiaan; keskimmäisen kirkon
lienee huomattamattommyys jo ennättänyt hävittää *).
Pohjaanpäin täältä on 66) Terwolan pitäjä Remi-
joen warrella; erotettiin muutamia vuosia sitte Re-
mistä eri pitäjäksi. — 67) Matornion pitäjä, joen
itäisellä rannalla. Tanne perustettiin Swensaröön
(eli Sataman) saarelle, $\frac{1}{2}$ penik. joen suusta, w. 1621,
Suomen pohjaisin kaupunki

Tornio (ensi ajoilla se kutsuttiin Tornö).
Ruotsin wallan aikana luettiin kaupunki Vänsirannan
maakuntaan. Riikka ja Riikkalan joet, jotka koufer-
rellen juoksewat monisaarisen emävirran wieritse, te-
lewät hynä tämän kanssa lawean, alinomaa kuuwaa-
wan, hietasen haarusmaan, jota on työläs saada he-
delmälliseksi. Kaupungin paikka suippusella saarellansa,
jossa on luotuspaikka itään, ja lounaanpäin ruotsin-
puolinen kaupunki Haaparanta, on sangen ihantawa.

*) Wanhoilla ajoilla ei ollut koko Pohjanmaalla muuta kuin
7 kivitirkkoa, joista wanha runonieksä laulaa näin:
"Remiss' on kiwinen kirkko, Toinen kirkko Torniossa,
Kolmas Roffolan mäellä, Neljäs Närpiön nenällä,
Viides Waasan tienohilla, Ruudes Ryrön kankahalla,
Seitses Pietarjaaren päässä."

Kaupungin oikeudet ovat annetut 12 p. Toukokuuta 1621 ja sitte monasti vahvistetut. Vuonna 1823 Heinäkuun 23 päiv. sai Tornio merikaupunki-oikeuden ja on sittemmin saanut monta lahjoitusta. Muinonen komea kirkko paloi Heinäkuun 21 päiv. 1682; monet tulipalot vuosina 1672, 1677, 1688 ja 1714 hynnä sodan hävitykset 1715, tekivät kolkonaan lopun kaupungista. Vuonna 1718 se määrättiin uudesta rakettavaksi aiwan uutta järjestystä myöten. Toukokuun 25 päiv. 1762 paloi taas suurin osa kaupunkia, jonka jälkeen se päätettiin muutettavaksi Björköns saarelle, joka päätös kuitenkin peräytettiin w. 1767. Kaupungin paikka, 37 thnnhyrin-alaa, on jaettu 112 kartanotilaan; kaupunkiin kuuluu 15,182 thnnhyrin-alaa maata. Väestön luku on 693 henkeä, ja kuuluu Alatornion pitäjään. Paitsi tavallisia laitoja on täällä läänin-lääkäri, greikalainen kirkko ja sähkölennättimen asento. Tornio ei ole woinut päästä voimattomuudestaan; kauppa on vähäinen; laivoja oli w. 1864 yhteensä 5 kappaletta, jotka wetivät 391 lestiä. Paras elatuskeino on kalastaminen, johon kaupungille neljän kuninkaallisen päätöksen kautta, 1600 vuosfabalta, on osa annettu. Ruunun, kuuteen niin kutsuttuun kolkkakuntaan jaettu lohennyntö pantiin vuonna 1791 sadan vuoden arrennille talonpojille.

Pohjaanpään itäpuolella jokia on 68) Karungin pitäjä, joka nykyisinä aikoina en Alatorniosta erotettu eri pitäjäksi. Vielä pohjaanpään on 69) Alatornion pitäjä, johon kuuluu kappeliseurakunnat Turtola ja Kolari; 70) Rowaniemen pitäjä

Kemijoen warrella; 71) Kemijärwen pitäjä samanimisen järwen ympärillä ja Kuolajärwen kappeli. Jokirannat hywästi wiljeltyt; kaswawaisuus runsa. Oltornion ja Rowaniemen pitäjät owat warakkaimmat, hywästi asutut; kansa siwistynyttä ja taitawaa, mutta huikentelewaa, ahneita kaupan, erinomattain salakaupan käwiötä; Kemijärweläiset owat tuttuja suunnattomista kärejövimiistänsä. Sisäpuoliset osat näistä pitäjistä owat tähynnä eräkaita, rämeitä, lampeja ja järwiä.

XI. Lapinmaan kihlakunta. Tähän luetaan 72) tuo suipukkinen pohjaanpäin pistäwä Muonioniska, itäpuolella Muonionjokia. Tämä pitäjä, niinkuin edellisetti, on wiljelty pitkin joen wartta. Kihlakunnan muut osat kuuluwat

Lapinmaahan, josta tässä mainittakoon waan Pohjanmaan lisähyksiksi ja senwuoksi että se luetaan Dulun maaherranlääniiin. Mutta Lapinmaata (lapiksi: Same-ednam eli Samemaa), ehkä muinon otettu Ruotsin maakuntain lukuun freiwikuntana, omituisella waakunalla — alaston mies, seppeli päässä ja nuija olalla — ei tässä kuitenkään sowi erithisenä maakuntana kuwailla, sekä suomen puolisen osan luonnottomain rajain wuoksi ja senwuoksi, että tämä suomen lappi on waan jäännös muinaisesta. Mainittu Suomen osa Lapinmaasta jakaupi kahteen osaan, 1:o Tornion Lappi, länsipuolinen ja wähempi osa, johon kuuluu Muonioniskan pitäjän kappeli Enontekis ja 2:o Kemin Lappi, itäpuolinen ja paljoa isompi osa, johon luetaan Sodankylän ja Kittilän pitäjät, ja

ylempänä pohjasssa Utsjoki ja sen kappeli Snari. Maa on täynnä wuoria, jokeja, äärettömiä soita, rämeitä ja kankaita, joilla kasvaa harvaa waiwasmetjää, joka wihdoin lakkaa sekun ja, paitsi muutamia pensaita, osottaa matkamiehelle pohjolan folkon luonnon koko alastomuudesjansa. Enontekiäisissä on useampia wähempiä jokeja ja järwejä, jotka pohjasealta webenjakawalta tunturilta laskehtawat wetensä Muoniojokeen. Korkein wuori on Dunastunturi (2000 jalkaa yli merenpinnan). Samat tunturit jakawat Remin-Lapin poikittain kahteen osaan. Eteläpuolella kooko Remijoki monilukuiset haaransa Sodankylän pitäjän laajalta alalta. Tämä pitäjä, jonka laueus on 260 nelikulmaista penikulmaa, luullaan, jos rämeet eli newat wiljeltäisiin, woivan elättää lähes 100,000 henkeä, sen siaan että nykijään 2 tahi 3 tuhatta hädin tuskin täällä eläwät. Täällä hajaunwat wuoret erithisiin kuffuloihin, niinkuin Karestunturi, Luostatunturi, Pyhäätunturi, Suastunturi ja monta muuta. Idässä menee wuorenselänne yhdesä jatkossa pohjaanpäin ja kääntyy wihdoin Takkunamaarasta suoraan länttä kohti. Täällä on Sompiojärwi, Lurojärwi ja monta muuta järwiä 1000:n jalkaa yli meren pinnan. Pohjassa on suuri Snarin järwi, joka Patsjoen, huna sen haarojen Swaljoen, Wasfijoen ja monen muun joen kautta laskee wetensäää Saamereen, ja lännessä tuo yksinäinen Belboiwin tunturi. Snarijoki ja Utsjoki owat rajana Norjan-Lappia vastaan. Utsjoen pitäjän ensimmäinen kirkko, 10 penikulmaa Pohjanniimestä (Nordlap), rakettiin w. 1700;

sinne tehtiin kolmattakymmentä vuotta takaperin uusi kirkko ja tapuli tiwestä, joiden kustannussumma nousi 23,797 ruplaan 5 kop. paperi-rahassa. Vuonna 1743 sai seurakunta oman pappinsa. Utsjoen kirkkoherralla on melkoiset edut kirkollisessa kohdassa — jota ei ole muuta kuin kohtuullinen palkinto waiwaloisesta olostä näillä Pohjolan kylmillä perillä. Vuonna 1833 talwella paloi pappila. Snarissa oli jo vuonna 1639 kirkko. Lappalaistista katso siw. 19 ja n. e. Myhyssempinä aikoina on suomalaisia uutisasukkaita ja niiden kanssa pellon wiljelys tunkeunut hlöspäin Lapinmaata.

Pohjanmaan Muistot.

1. Sotamuistelmia.

Muinaisten sotain muistoja ei ole mihinkään koko Suomenmaalla keräynyt niin suureen ja loistawaan paljouteen kuin Pohjanmaalle. Mutta kunnia olla Suomenmaan mainion sotakenttä, on tälle maakunnalle tullut sangen kalliiksi; sillä ei misjään koko maassa ole sota niin sywiä haawoja tehnyt, ei misjään sen häwitykset olleet niin hirmuiset, eikä sen muistot niin säilyneet sukukunnasta sukukuntaan, kuin täällä.

Wanhimmat muistot Birger Jarl'in ajoilta ovat kadonneet. Niiden aifain perästä tulivat meisseet kateellisten Hämäläisten kanssa, joilla oli täällä muinaiset kalawetensä ja vielä Gustaw I:sen ajoilla polttiwat ruotsalaisten uutisasukkein taloja. Sitte

wenäläisjodot. Vuonna 1496 hyökkäsi Wenäläisiä Wienan rajoilta "kymmen wirtaiseen maahan." Vuosina 1498 ja 1517, ja luultawasti näiden vuosien välilläkin, taas uusia wainoja. Vuonna 1556 olivat kaikki Pohjanmaan suksimiehet liikkeellä wihollista war-
tomassa. Vuonna 1582 oli wihollinen taas häwitys-
retkellä täällä. Vuonna 1589 kewäällä kerrotaan Si-
läisten, puolestansa hekin, olleen ryöstöretkellä hamaan
Rantalahteen saakka ja palainneen sieltä suurella saa-
liilla. Heidän pois- ollessa astui wihollinen 3000
miehellä maahan, poltti Sin ja Limingan (?) kirkot.
Soulun aikana w. 1590 meni- wät Pohjalaiset rajan
yli, ryöstiwät Petsjenskoj nimisen luostarin, tappaen
56 munkkia ja 65 henkeä palveluswäkeä. Vuonna
1591 tulivat Wenäläiset 3000 miehellä, polttiwat Vi-
mingan ja Siikajoen kirkot, ryöstiwät Sulun, tappoi-
wat tahi ottiwat wangiksi 172 henkeä. Vuonna 1592
on wihollinen taas täällä; kolme vuotta senjälkeen
(w. 1595) tehtiin rauha Teusin'assa, mutta vielä
1600 vuosfadalla (w. 1614) festi molemmin puolisia
ryöstöretkiä.

Vuonna 1596 sytthi Pohjanmaalla tuo mainio,
häwittäwä nuijasota, joka sai nimensä nuijista,
joita, ynnä jousia, talonpojat käyttiwät sota-aseina,
sillä pyssyjä siihen aikaan oli vielä harwassa. Ta-
lonpoikain awun tähden wenäläisjodassa oli kuningas
Johannes III:s heidät wapauttanut sotamiesten ma-
joittamisesta. Klaus Fleming, sotaa käyden Wenä-
läistä ja herttua Kaarleä vastaan, ei ollut tästä wa-
pauttamisesta millänsäkään. Talonpojat lähettäwät

Pentti Poutun herttuan luokse, joka kehoitti heitä pitämään puoliansa. Kapina alkoi Sjosfahyrössä. Fleming'in ratsumiehet sekä ajettiin pakoon, sekä julmasti tapettiin; esimerkiksi Pappsaarin pitäjässä pistettiin monta elävänä jään alle ja aikain sanotaan heitä hakanneen päähän sangoilla ja pythillä; toisia taas pantiin maaliksi talonpoikain nuolille. Ilmajokelainen Jaakko Ilkka johdatti nyt talonpoikain suuria laumoja Hämeenkaan poikki; aikomuksensa oli mufawalloittaa Hämeen ja Turun linnat ja polttaa Sigismund'in puolta pitävän aateliston kartanot. Pirkkalan pappilan kohdalla laukastiin muutamia tykkejä (kanuunia) talonpoikaparwia kohti, joka heti lähti hyppyhn. Kapina leweni pohjais Hämeesen ja sieltä Savoon; werta wuoti monessa paikassa. Nyt astui funinkaan (Sigismund'in) wouti Abraham Melkiorson sotajoukkonensa Kyröön, otti Ilkan ja monta muuta talonpoikaista päämiestä kiinni, teilautti muutamia ja lähetti toiset Turkuun. Santawuoren luona Ilmajoella sanotaan olleen kowan tappelun. Koko pohjaspuolisen Pohjanmaan rantamaalaiset, Kemistä alaspäin, tarttuivat nyt sota-aseisiin. Talonpojat ottivat Abraham Melkiorson'in kiinni Kokkolan kirkolla, lähettivät hänen wankittuna Tukhulmiin, ottivat ylös ja funnialla hautasivat teilatut towerinsa. Wies tuwasta lähti sotaretkelle, ja tapasivat Fleming'in Ilmajoella. Tappelus pidettiin joen-jäällä. Talonpojat, luottaen paljouteensa, alkoivat ampua wihollisen etujoukkoja. Fleming'in ratsumiehet karkasivat nyt talonpoikain päälle; 4 tahi 5000 miestä sekä tapettiin

miekan terällä, että sidottiin 12 joka kimppuun ja pistettiin jään alle. Olmajoelta meni herra Klaus Schröön, rangaisten kowasti kapinan tekijä ja heidän pappejansa, rhöystäen heidän talonsa ja uudestaan teilauttaen talonpoikain haudatut päämiehet. Tämän kurlituksen perästä lakkasi kapina, joka maksoi Pohjanmaalle ja osalle Hämeestä 11,000 sotaaan kelpaavaa miestä, paitsi mitä metsissä kuoli nälkään ja kurjuuteen.

Paitsi Wenäläisten maahan tarkausta Rajaanin tienolla vuonna 1656, oli Pohjanmaa koko 1600 wuosladalla vapaa wihollisen wainosta. Tulipa sitte isowiha, joka wasta Sjonkhyrön tappelun jälkeen (siitä kohta enemmin) täällä muuttui hirmuiseksi hätä-ajaksi. Tappelun pidettyä wetähyi suomen sotajoukon jäännös Roffolaan, wihollinen astui perässä, poltti Pietarsaaren kaupungin ja rhösti kirkon; mutta Joensuu (Uusikarlebyh), joka lähetti asia-miehet wihollista vastaan, armahdettiin. Maaliskuulla meni wihollinen takasin Hämeenlinnaan; kesällä w. 1714 hoiti kansa vielä peltojansa; mutta Lokakuulla tuli wihollinen takasin; suomen sotawäki meni pohjastietä maasta pois. Uusikarlebyhyn joensuussa nousi wihollinen laivoistansa maalle; toinen osa sotajoukostaansa kulki samalla rantatietä pohjaanpäin. Wähitellen joutui koko Pohjanmaa wihollisen waltaan, jonka päämies Tschekin piti pääfortteeria Rorsholmassa. Sanomaton ahdistus tuli ihmisiille; jokainen kiiruhti pakeon ja panemaan kalliimman tawaranja kärryille; tiet oliwat täynnä näitä onnettomia, ja usein tapahtui, että koska joku peri-

mäisistä päästi huudon, koko matkue heitti karrhnsä ja juoksi metsään henkiänsä pelastaaksensa. Näinpä tapahtui monta kertaa joka ainoa päivä. Sattuiko mies tai waimo olemaan poisä kotoa, ei kumpikaan odottanut toistaansa; kaikkialla kuultiin ihmisparkein kyselwän omaistensa perään. Moni meni meritse Länfirannalle; purjeita oli niin paljo merellä, että pakenewa suomen sotajoukko Kalajoella luuli näkewänsä wihollisen laiwaston, jontawuoksi se kiiruusti lähti marssimaan pohjaan päin. Sailuotoon kokuksi paljo pakolaisia; täällä tarkasivat kasakat heidän päällensä; melkein kaikki murhattiin; monen otti wihollinen merellä kiinni, toiset näänthiwät nälkään hyksinäisillä kareilla. Sissit tai niinkuin heitä paikoittain kuttuttiin kiwekkäät, joista muisto vielä nytkin elää kansan keskuksessa, tekivät wiholliselle paljo pahaa; rahwasikin ihöttäyksi yhteen ja tarkasi hajalla olewain wihollisparmien päälle, josta taas wihollinen hirmuifesti kosti sekä syhyäitä että syhtömiä. Laveat maakunnat häwitettiin, sotamiehiä otettiin wätfisin, aika ihmisiä ja lapsia wiettiin Wenäjälle orjuuteen. Wuonna 1715 wetäyksi wihollinen etemmäksi pohjaanpäin, aina Tornioon saakka; w. 1716 Länfirannalle Luuleä'hon asti. Tawallifesti hän palasi kewään tullen Waasan ja Rhyön pitäjihin, mutta takasin taas syksyllä, koska kansa oli saanut wähäifet elonsa kokoon, joka weroksi ja maksoiksi otettiin. Kaikki oli hlen alaisin. Turhaan koki ihmisrakas ruhtinas Galigin saada järjelistä hallitusta ja hoitoa toimeen ja hillitä sotamiesten pahaa käyöstä; hänen tietämättänsä tehtiin kai-

kellaista wäfiwaltaa. Näillä wainon ajoilla kätettiin paljo tawaraa maahan, jota ei koskaan enään saatu takasin. Siitä syystä aarteiden hakemista vielä nytkin paikottain harjoitetaan. Kaiken tämän surkeuden lisäksi tuli vielä nälkä, jonka wertoja Suomenmaalla ei ole kuultu, että äiti esimerkiksi söi kuolluitten lastensa lihaa; suoloja myytiin lusikoittain; terwoja ja muita kuormia tähtyi talonpojan omin käsin wetää wiholliselle. Maa oli muuttunut erämaaksi, talot autioina tahi tuhkana, pellot nurmessa, niitut wiiakon wallassa, metsän pedot lauden liikkeellä, ihmisten tawat kowasti turmeuneet. Wihdoin toki tuli rauha (wuonna 1721); hengissä vielä olewat pakolaiset palasivat Ruotsista takasin; muutamat hyvät wuodet ierwittiwät kansa-paran surkeutta; wähitellen toipui Pohjanmaa; haawat oliwat fuitenkin sywät ja muisot mustat tästä kauheasta ison-wihan ajasta.

Wuonna 1742 astui wihollinen taas Pohjanmaalle. Päämiehenä oli kenraali Rinderman. Tämä piti sotamiehet kowassa kurissa; kutsui maakunnan säädhyt kokeen, joille jätti maakunnan hallituksen, jonka wuoksi hänen sotamiehensä häntä nimittelivät Pohjolaisten jumalaksi. Näitä wuosia muistellaan hussaari-wuosien nimellä, syystä, että suurin joukko Wenäläisten sotajoukkoa oli hewoiswäkeä. — 1788 wuoden sodasta Pohjanmaalle ei ollut muuta haittaa kuin maksujen ja sotamiesten tekoja. Sitä werisemäksi käwi tälle maakunnalle 1808 wuoden sota.

Suomen sotajoukko oli wetähtynyt Pohjanmaalle. Rehoitettu menestystestänsä etelä-Suomessa, päätti

kenraali Burhewden peräti estää Suomen armeijan palausmatkan. Ensimmäinen tappelu oli Sundbyhysä (Undenfarlebbyn pitäjässä) Huhtikuun 1 päivänä; heti sen perästä pakeni Suomen väki, kowasti vihollisen kanssa otellen, Siikajoelle. Se oli täällä kuin tuo nerokas Adlercreutz, hawaittuanja vihollisen, Suomalaisia kaartaissansa, heikontaneen sotarinteensä, äkkiä käski murtaa rinteän läpi, muuttaen siten puoliansa pitämisen päällekarjaukseksi. Se onnistuikin; Suomalaiset ottivat kirkonkylän väkiryhynnäköllä ja 260 wankia, ja waiffa Klingspor jo seuraavana päivänä antoi käskyn marssia pohjaanpäin, oli hänen sotajoukkonsa kuitenkin saanut taksin kadotetun uuskonsa voitosta. Se oli myös täällä kuin jalomielinen Kulneff kielsi jääkerinsä ampua urhoollista Björnstjernä, samalla kuin Adlercreutz kielsi sotamiestensä ampumasta Kulneff'ia. Toisen voiton saivat Suomalaiset Kemolahdella. Braahesta lähetti Klingspor julistuksen Pohjolaisille, kehoittaen heitä tekemään viholliselle wahinkoa mitä waan taifuwat, joka kehoitus, koska sitä ei seurannut sota-aseita eikä johtajia, waan tuotti koko seurakunnille (Närpiölle ja muille) vihollisen koston. — Pulkkilan kirkonkylässä tarkasi Sandels 2 p. Toukokuuta urhoollisen Abukoff'in päälle, tarkotti, tappoi tahi otti wangiiksi hänen 500 miestänsä, ja raiwasi näin itsellensä tien auki Kuopioon. Seitsemän kallista wiikkoa wiipyi Klingspor joutilaana Braaheessa. Wihdein lähti Kesäkuulla sotajoukkonensa liikkeelle etelään päin. Perhossa otti Fieandt suuren transportin ja 85 miestä.

Mittumaarian päivänä tekivät Adlercreutz ja Döbeln rohkean hyökkäyksen kenraali Jankowitsch'ia ja hänen upseeriänsä vastaan, joiden päälle aikoivat huomautta karata Uudessakarlshofissa; vähänen, mutta kuuma kanuunan pauke alkoi molemmin puolin johtaa; mutta Döbeln ei ennättänyt huonon syrjäyttävien voimien, jota myöten hänen tuli tulla, oikealla ajalla sotakentälle. Vihamielinen pääsi pakoon, polttaen sillan mennessänsä. Döbeln, joka vihan viimassa koetti ratsastaa joen poikki, oli vähällä hukkaa. Samanaikaisesti, Kesäkuun 25 päivä, oli Bergenstråle lainvoimasta noussut maalle 1,090 miehellä Länsirantalaisia ja joutunut Venäjän kenraalin Demidoff'in kimppuun Waasassa. Tämä hyökkäys oli onneton. Kolme heikettä rajusti joiden melko kaupunkin kaduilla; molemmin puolin taisteltiin urhollisesti; mutta vihamielinen sai ruotsalaiset kaarretuksi, vahingoitti heitä kanuunillaan ja hajotti heidät koonansa, joten kaupunki jäi vihamielisen haltuun. Klingspor ja sota-aseisiin tarttunut väkijoukko uhkasivat puoleltaan Demidoff'ia, jonka tähtäsi lähtä Lapualle, jossa neljä tietä yhdistyy. Täällä odotti Venäjän kenraali Rajewskij pääjoukkonsa, pohjaisesta Klingspor'an johdolla tulevaa Suomen pää-armeijaa. Jo Raahamalla alkoi, Heinäkuun 14 päivänä, kahakka etuväen välillä ja kiihtyi kiihtymistään, jota lähemmäksi suomalaiset tulivat Isoakylää Lapuan kirkolla. Vasta kello 4 alkoi oikea päätappelu. Cronstedt Savolaisiensä ryhtäsi vihamielisen sotatoukan oikeaa puolta vastaan, Döbeln Porilaisiensä vasempaa puolta, ehkä ruusuvainioista hirmuisti

heitä ammuttiin. Viikollinen tefi urhoollista wästus-
ta, mutta ajettiin hurra-huudoilla takaperin. Sopi-
wasti muutti Rajewskij sotarintansa ja pelasti siten
armeijansa, joka, hywässä järjestyksessä, palamaan
sytytetyn Viuhhtarin kylän kautta wetäytyi Kuortaneelle.
Sanotaan, että jos Adlercreutz olis tälle tielle asetta-
nut sotawäkeä, niin Lapualla saatu woitto olis muut-
tunut tähdelliseksi. Yksinkertainen muistomerkki on
näihin asti osottanut paikan, johon urhoollinen, kuoli-
aaksi ammuttu, wapaaherra Ramsay haudattiin. Niin-
kuin jo edelläpäin on mainittu, nostettiin, w. 1864,
samana päivänä, jona 56 vuotta taappäin, Suomen
miehet löiwät sodan kowaa leikkiä sen aikaisten wi-
hollistensa kanssa, juhlassisesti suuren kansan paljou-
den ja muutamain wanhain, tässä tappelusfa olleitten
sotamiesten läsnä-ollessa, raudasta walettu muisto-
merkki Lapuan sotatantercelle.

Woiton etuja ei Klingspor käyttänyt hywäksen-
sä. Rauhajoella tarkasi Ushakoff Elokuun 10 päiw.
Döbeln'in päälle. Kahdeksan tuntia kesti firfonkylän
ja Anuutilan festiwiwarin välillä kaunis järestitetty
sotatappelu, josta vihollisen tähtyi tappiolla lähteä
pakeon. Elokuun 17 päiw. oli tuo tulinen tappelu
Alawuudella. Täällä töytäsi Adlercreutz Erikson'in
ja Sobanieff'in päälle, jotka urhoollisesti ponnistiwat
wastaan. Jo ensi rhyntäyksessä, kello puoli 2 jälk.
puol. päiw., haamoitettiin pahasti tuo urhoollinen
Gronstedt. Viikollinen nojasi oikeakätisen sotasiwunsa
Alawuuden järwiä, wäsemman taas metsää wästen;
pääjoukko seisoi Härtösen kylän kohdalla. Rannu-
nat

paukkuiwat hirmuisesti. Etunenässä tunkiwat Roden
 johdattamat Karjalan jääkerit ja pataljoona Sawa-
 laisia: kaikkein tähtyi tieltä pois näiden urosten lii-
 kuessä; vihollisen miesrivit läpästiin, ehtopuolella
 oli voitto Suomalaiusten käsissä. Tappelus oli mitä
 tuimimpia koko sodan aikana; tuhat kuollutta ja haa-
 voitettua makasi metsässä ja kedolla kirkon luona. E-
 lokuun 20 päiw. ajoi Wegesach vihollisen Tapp-
 fääristä pois. Mutta Saarijärveltä tulewa Wla-
 stoff Iwi Fieandt'in Karstulassa, ja Klingspor'an
 sotajoukon tähtyi taas wetäythä pohjaan päin. Sitte
 kuin Ramensij Elokseen 31 päiw. oli karfoittanut
 Gripenberg'in, töytäsi hän kello puoli 12 päiwällä tä-
 män ja Adlercreutz'in päälle Kuonan sillan kor-
 walla Kuortaneella. Tässä paikassa on räme, jota
 pitkin juoksee vähäinen puro. Rämeen poikki menee
 330 sylän pituinen silta. Pimeään saakka kesti tap-
 pelus, vihollinen karfoitettiin joka haaralle; mutta
 Adlercreutz, joka pelkäsi saartamista, wetäythi yöllä
 takasin Salmisten kylään Kuortaneella. Jo sen-
 raavana päivänä käwi vihollinen kowasti päälle;
 Suomalaiusten etujoukko lähti, 5 hetkeä werisesti ta-
 peltuaansa, werfalleen pako. Kello 2 jälk. p. päiw.
 karfasi Wenäläisten pääjoukko Suomalaiusten sotarin-
 nan päälle, mutta lyötiin takaperin, karfasi uudestan-
 sa wasemman siwun päälle, karfoitettiin taas raehau-
 lilla, mutta otti, sangen tuimasti tapeltuaansa, sen hy-
 sinäisen talon, josta lopuksi sodittiin. Nyt tuli Kling-
 spor'an käsik, että piti wetäythmän Kapualle; ja näin
 loppui tämä kolmen päivänen werinen, molemmiin puo-

lin funniaallinen, sotatappelus, joka wei Suomalaisilta 900 ja Wenäläisiltä 1,200 miestä, kuolleissa, haawoitetuissa ja wankituissa. Suomen sotajoukko kulki pohjaseen päin, jätti Waasan, tappeli tuimasti Juutissa ja Orwaisissa, pateni eteenpäin, Asfäwässä ja Rälwiällä sodittuansa, ja tefi wälirauhan Syyskuun 29 päiw. Rohjajalla. Näin loppuiwat Pohjanmaan, ja ennen pitkää koko Suomenmaan sodat. Mitä sitte seurasi, koska urhoollinen, mutta wanha Klercker tuli Klingspor'an fiaan, wälirauhan rikkominen Lokakuun 27 päiw., sotakahakat Siposja ja Kalajoella 9 päiw. Marraskuuta, taudit, nälkä, wilu, epätoivo ja näiden yhteinen hedelmä, Olkijoen sowinto Marraskuun 19 päiwänä — kaikki tämä on tämän werisen leikin wiimeinen osa.

2. Pohjanmaan papiß- ja kaupiamiesjuwuista.

Tämän maakunnan etewin omituifisuus, wuoron wika, useemmin etuifisuus, on sen tähdellinen itfellißhys. Se hawaitaan erithiisissä ihmifiisissä, sumuissa, koko kansassa. Pohjanmaalla ei ole koskaan ollut aatelia, mutta sen papiß- ja porwarisuwut owat wuosfatoja fäilyttäneet huomaittawan merkillisen luonteensa. Eriskummainen on jo sekin tuttu kohta, että Pohjanmaan useimmat herraswäkißet perheet isän taßi äitin puolelta owat saaneet alkunsa Länsirantaifesta talonpojasta, nimeltä Erik Angerman, myös kutsuttu Sursill, kotosin Umeån pitäjästä. Tämän jälkeifet muuttiwat tänne kuningas Gustaw I:sen aikana. Mai-nio pißpa Terferus oli ensimmäinen, joka, sata wuotta

jälkeenpäin, koki Surkillien polwiluvun. Sittemmin pitkittivät sitä papit Peikius, isä ja poika, ja rowasti P. N. Mathesius. Biskop Mennander ja Tengström kehoittivat sen jatkamista. Wihdoin tuli se, Kalajoen sen aikaisen kappalaisen G. R. Alcenius'en toimesta, paljon lisättyinä nyk-y-aikoihin saakka, ulos präntistä w. 1850. Siinä on lähes 1400 sukunimiä, joista, niinkuin Pohjanmaan aikakirjoissa merkisimmät, mainittakoon papisuwut Heimeleus, Alanus, Alcenius, Appelberg, Appelgren, Aspegren, Cajanus, Calamnius, Castrén, Chydenius, Erwast, Estlander, Fellman, Forbus, Forsman, Frosterus, Gummerus, Heikel, Ingman, Jurwelius, Kestman, Krantz, Lagus, Lithowius, Mennander, Moliis, Montin, Peikius, Peldan, Polwiander, Porthan, Reinius, Remal, Rislachius, Schroderus, Simelius, Sinius, Snellman, Stenbäck, Tengström, Thoden, Wacklin, Wegelius, Westghynthus j. n. e. ynnä kauppa-miesuwut Candelin, Donner, Falander, Franzén, Granberg, Hedman, Holmström, Kjemmer, Kynkell, Lindskog, Lithén, Malm, Niska, Nylander, Rahm, Roos, Sewelius, Wendelin j. m. m. mainitsematta.

Useimmat näistä suwuista lukewat alkunsa 1600 sataluvulta, koska keskisääty ensin alkoi korota johonkuun armoon, ja hakia itsellensä omia, enimiten latinaisia tahti ruotsalaisia sukunimejä. Suomenkieliset sukunimet ei muka soineet sen aikaisten kormissa niin kauniilta kuin muukalaiset. Tawallisesti sepittiwät talonpoikaiset nuorukaiset, jotka lukivat papiksi tahti muiksi wirtamiehiksi, nimensä latinan kielen mukaan;

nimestä Pakkala, rustholli Pohjalla, saatiin Frosterns (pakkaneen, ruotsiksi: frost), Surwan kappelin nimestä Surmelius, nimestä Peitso, talo Kälwiällä, mukailtiin Peitzius j. n. e. Monella muulla nimellä on samallinen juuri, esim. Wacklin, sommiteltu talon nimestä Wakkola, Bisalmen pitäjässä, Erwast Erwastin, Antell Anttilan talojen nimestä, Franzén Franttilan kappelin, Heikel Heikkilän talon nimestä. Koska näiden sukujen jäsenet sittemmin antausivat kansallisiin wirkoihin, pitivät he näitä latinanselkisiä nimejäänsä wuoron liika oppineina, wuoron pitkinä ja lyhensivät tahi muuttivat niitä. Siten syntyivät nimet Cajaner, Cajan, Frosteer, Mejmelé, Lagi, Allan j. n. e. Muutamat niinkuin Roß ja Forbus owat Skottlannista kotoisin; toiset, niinkuin Rynkell ja Donner Saksanmaalta; toisista taas useammat Ruotsin maalta. Suku Cajanus oli muinon ruotsalainen aatelissuku, nimeltä Gyllenhjerta, mutta otti nykijaisen nimensä Rajaanin nimestä. Suku Fahlander (kotoisin Daalan maakunnasta Ruotsissa) tehtiin aatelliseksi ja kutsutaan Waasastjerna. Suwulle Mejmeleus tarittiin myös aatellinen nimi Bjusenstjerna, mutt'eipä se siitä huolinut. Muutamilla on heidän omituinen sukuluonteensa: Snelmannit pikaisia, Franzénit hiljaisia, Forsmannit leikkilisiä, Nylanderit hywäpäisiä ja monessa kochti eriskummaisista j. n. e., toiset taas, niinkuin Roos, Lindskog, Malm owat tutut rikkaudestaan, lahjoituksestaan ja suuresta waikutuksestaan. Alopæus'en suku, eteläis-suomalaisesta juuresta, on Pohjanmaalla tullut pysyväiseen muistoon siitä lahjoituksesta, 16,000

ruplaa paperirahassa, jonka kirkkokunnan tuomari Zakris Alopæus mainaja, vuonna 1836, lahjoitti köyhäin kouluja varten Salosten kirkkokunnassa. Harvat näistä sukukunnista ovat maalle jättäneet loistavia nimejä, semmoisia, joiden maine olis ulkomaille lewennyt; mutta kaikki he ovat kotopaikallensa jättäneet rehellisiä, ahkeroita, taitavia miehiä, joiden muisto, ehkä tuntematon mailmalle, on kotopaikoilla siunattava ja elää kaswamisessa hedelmissä tulewaisten sukukuntain hyödyksi. — Esimerkiksi waan mainittakoon tässä, paitsi monia muita, se niinkuin ihminen, pappi ja waltiopäiwämies suuressa arwossa pidetty rowasti Anders Ehydenius (syntynyt 1729 + 1803), nesamaten oiwalliset rowastit Gabriel Aspegren Pietarisaarella (synt. 1708 + 1785), Gabriel Peldan Ilmajoella (synt. 1690 + 1750) ja Johan Mejmelaëus Sossakyrössä (synt. 1718 + 1805) ja pispä Franzén'in kauniisti kuwaama kauppa- ja waltiopäiwämies Henrik Rahm Roffelassa (+ 1799), joka perusti syntyäkaupunkinsa ulkomaisen kaupan ja toimitti sille merikaupunkioikeuden.

Pohjanmaa on lahjoittanut Suomelle koko joukon oiwallisia miehiä, joista mainittakoon muutamia nyky-aikaisempia ja etewämpiä: pispat Karl Fredrik Mennander (syntynyt Tuusulmissa w. 1712), Jakob Tengström (syntynyt Roffelassa 1755), Edward Bergenheim (syntynyt Waasassa 1798); runoniekat Frans Mikael Franzén (syntynyt Duusussa 1772, kuoli 1847 pispana Hernösannan hiippa-

tunnassa Ruotsin maalla), Johan Ludwig Runeberg (synt. Pietarsaaren kaupungissa 1804), Zakris Topelius nuorempi (synt. w. 1818 Uudešsakarlebyssä), ja Lars Jakob Stenbäck (synt. 1811); Korkio-opiston opettajat Henrik Gabriel Porthan (synt. 1739 Wiitasaaressa, jonka Porthan itse luki Pohjanmaahan), Gustaw Gabriel Hällström (synt. Ilmajoella 1775), Johan Jakob Nerman (synt. Uudešsakaupungissa 1805, † 1848), Johan Wilhelm Snellman (synt. Tuhulmissa niin kuin Wennander'inkin Pohjamaalaaisista vanhemmista 1806) ynnä monta muuta, joiden ansioita Suomen sivistyshistoria ei koskaan ole unhoittawa. Eikä ole tulewainen aika unhoittawa niitäkään, jotka mainion Porthanin tavalla, ovat pyhittäneet elämänsä Suomen kielelle ja kirjallisuudelle. Lönnrot'in edelläkäviiä, ensimmäinen suomalaisten kansalaulujen kokoilija ja ulosantaja Zakris Topelius vanhempi (synt. 1781, † 1831), hänen veljensä Gustaw Topelius (synt. 1786, † 1864), suomalainen kirjailija, ensimmäinen suomenkielen lehtori, Kultalan kelpo suomentaja, Karl Niklas Reckman (synt. 1793, † 1838) ja tuo iloinen, sittemmin sairasmielinen lauluseppä Kaarle Saksä, olivat kaikki Dululaisia. Mainiommasi kaikkiä näitä tuli tuo wäsymätön matkustaja Europan ja Aasian kesyttömäin kansain maalla, kielen tutkia, tiedemies Mathias Aleksander Castrén, syntynyt Terwolassa 1813, kuollut Helsingissä matkawaiweistanza uupuneena w. 1852.

Monista arwon ansainneista sotilaisnimistä suo-

mättömät ovat: palowiina, sauna, kirkonpiha ja — raha.

Pohjanmaan welhoista on lufemattomia juttuja, ja muutamain, esimerkiksi Kemijärveläisen Matti Kallanvaaran, temput ovat jo aikoja fitte präntin kautta tulleet tutuiksi. Mainitsemme tässä waan yhden esimerkin nykhisemmiltä ajoilta. Muuhoksen pitäjäen Pyhänsiwun kylässä asuwa, Häikiö niminen welho oli warjin mainio. Hänen tapansa sairaita parantaa oli toisinaan tämmöinen: sairast sai käskyn tulla keskiyöllä kirkkomaalle. Täällä häntä odottaa Häikiö ja toinen mies. Hauta awataan; äsken haudatun wanhon sotamiehen ruumis wiskataan pois arkusta, johon sairast käsketään panna maata. Kesä sairaan miehestä tämä on josjakin kammottawaa, antaa Häikiö hänelle rohwaistusryppy, luultawasti palowiinaa. "Wieläkö pelkää?" kysyy welho. "En pelkää", sanoo sairast, ja panee arkkuun pitkäksensä, joka löyhästi päälle pannulla kannella lasketaan hautaan. Täällä tähtyy sairaan maata päivän nousuun asti, jolloin welho taas tulee haudalle, kysyen: "kuinkas oot woinut? Onkos ollut lepoa?" Sairast sanoo "lewon ei olleen kehuttawan; kaikkellaiset matelylaiset ei ole antaneet hänelle mitään rauhaa." Nyt poiswisuttu ruumis pannaan taas arkkuun, hauta tähtetään ja sairast saapi, uuden rohwaistusryppy otettuan, käskyn tulla kirkkoon. Tanne tultua puhalttaa welho kolme kertaa awainreikään, kirkon-owet awautuwat, welho iskee tulta suureen taula-palaseen, panee sen kynnyselle ja käskee sairaan niellä sen. Nyt luetaan

loihdoja ja molemmat astuivat kirkkoon. Tässä welho myrysten puhuu hymmärtämättömiä sanoja ja kähtäisksen kummallisesti; sen tehtyä mennään ulos kirkosta, jonka ovet muka itsestänsä paukahtawat lukkoon. Nyt on pää-asia sairaa parantamisessa tehty, mutta lisäksi annetaan pullo rohtoja. — Jos sairas tällä kerralla parani on tuntematon, mutta tietty on, että Häikiö laitti yrteistä lääkitysliiää. Hänen poikansa pitkitti isältänsä perittyä welhoustaitoa. Usein tapahtuu että löhtään haudoilla retuja, luutia ja muuta hulluutta. Wuoron ihöhdään köyhi sairaan kainalon alle ja syöstetään koskeen ja vedetään taas ylös. Vönnrot kertoo monen tulleen woiteilla paratukfi, ehkä syntyksanain lukeminen sen ohessa pidetään pää-asiana. Tohtori Topelius wainajan luona Uudessafarlebysissä käwi muinon usein monta welhoa, joita hän hywästi sekä syötti että juotti, saadakfensa heitä runoja laulamaan. Riitokseksi he lupasivat laittaa takasin warastettuja hopealusikoita, sylkiwät kaimoihin ja lukiwat monta kauheata loihtu-loruua. Pitkäksi käwisi rumeta juttelemaan kaikkea Pohjanmaalla wieläkin sekä suomalaisissa että ruotsalaisissa hengissä olewaa taikamaisuutta ja pafanuuden jäännöistä, jota uskotaan wuoron tähtenä totena, niinkuin esimerkiksi "tarttuneita" ja kuolleitten luilla "pantuja" tauteja, kummituksia, haltioita, kaikenlaisia taikoja, merkkejä ja aaweita, hnnä muuta semmoista, — wuoron puolittain leifillä, niinkuin uhreja lähteihin ja wuoren rotkoihin — wuoron naurettawina satuina, niinkuin nuo pitkät jutut pääsiäisämmistä ja niiden yhtymisistä pirun

kanssa myllhissä pääsiäishönnä. Kolme viimeksi kulu-
nutta vuosikymmentä on paljo enemmän hävittänyt
taikamaisuutta, kuin monet entiset vuosikymmeniset;
mutta, niinkuin sanottiin, on sitä paljon vieläkin jä-
lellä, ja on niin olewa, niinkauwan kuin perimäisen
pohjaisen luonnonvoimat wälewästi taiwuttawat mie-
len hlönluonnollisia uskomaan.

Tätä taikamaisuutta vastaan on kristillisyys
vuosikatoja sotinut, ja uskottawaa on, että se (nimit-
tään kristillisyys) osaksi juuri sen wuoksi on alinomaa
wirikistynyt uusissa, ehkä wuoron walitettawasti wäärille
suunnille joutuneissa, herätyksissä. Eritiisiä wiehätteli-
vittä tawataan täällä aivan usein. Mikaisempia meluja
oli se, jonka mielipuolinen pappi Lauri Ulstadius
Dulusa, w. 1688, pani matkaan. Hän sanoi että hä-
nellä oli Pyhä Henki, tuli puoli-alastonna Turun
tuomiokirkoon, teki pilkkaa jumalanpalweluksesta, kut-
suttiin kuulustelemuksiin, mutta wäärästä opistan-
sa häntä ei saatu luopumaan. Monta lyöttäysi hänen
puolelensa. Paljon enemmän seuraajia sai kuitenkin
tuo röyhkiä Saakko Wallenberg, lasimestari Här-
män kappelista Lapuan pitäjää — tämä merkillinen
paikkakunta, jota raiwoudensa ja uljuudensa tähden
muinaiset papit kutsuivat "suur' Tattarin maaksi",
pohjanmaalaiosten wäärän rahan tefiäin pesäpaikka.
Niinkuin Arabialainen Muhamed, astui tämäkin pro-
feta esiin 40 vuoden iällä, näöltänsä pulsta, hefu-
mallinen, erinomaisesti julkea, funnoka, wieka, puhe-
lias, neroka, luonnosta warustettu hehkuwalla innolla
ja kaitilla sellaijilla lahjoilla, jotka ihmisten mielille

waikuttawat. Koska yrityksensä saada lasipruunia toimeen ei onnistunut, rupesti hän Rauhawalla kääntämään ihmisiä ja sai suuren joukon sekä miehen että waimonpuolisia opetuslapsia. Ensimmäisen saarnansa hän piti Lutherusta vastaan, jota syhytti apostoolijoen opin wääräntämisestä. Ennen pitkää hän meni etemmä ja tunnusti uskollisimmille opetuslapsille, että Wapautaja tosin oli Jumalan lähettämä, mutta toimittanut wirkansa huonosti, jonkauoksi hän, Wallenberg, Jumalan oikea poika, wihdoin oli lähetetty walaisemaan maailmaa ja kerran olemaan uskollisina sen ijan kaikkien tuomari. Näitä opetuksia hän luki niin kutsutusta "böhmiläisestä kirjasta", joka oli suomennos muutamista mainion suutarin Jaakko Böhmi'n kirjoista. Wallenberg'in lahtokunta kävi wauralliseksi seurakunnalle, jota se pilkkasi ja katsoi hylön, ja myöskin yleiselle siwehdelle, jonka se lihallisella ja laiskalla elämällänsä tallasi jalkainsa ala. Wallenberg haastettiin pappien eteen ja kärkeihin, mutt'ei tullut; sennuoksi hän tuotiin wäkisin, todistettiin syhyääksi, ja kielsi törkeimmät opetuksensa. Hänen opetuslastensa usko rupesti horjumaan, koska profeta ei woinutkaan pitää lupauksensa, nimittäin muuttaa siwejäksi kullaksi ja antaa maailman loppua Heinäkuun 25 p. 1798. Waasan Howi-oikeus tuomitsi hänen kuolemaan; mutta korkein Esiwalta helpotti tuomion ikuisesti wankeudeksi Hämeenlinnassa. Mielikarwauus ja häpy lyhentiwät täällä tämän wäärän profetan päiwät ja lahtokunta hajouxi yhtä pikoin kuin se oli ilmaunutkin.

Näiden erhetysten kaltaisina emme suinkaan saa pitää sitä muutamain paikoin Pohjanmaalla kotomaista herännäisyyttä, joka, waikka se joskus harhatielle ehdittynsä, synnytti monta hyffinäistä hulluutta, kuitenkin perustukseksansa sai alkunsa elämästä tarpeesta, saattaa, ajan hengellisesti weltoituttua, käytännöllisesti puhtaan lutherilaisuuden oppia elämässä itseänsä osoittamaan. Sitte kuin tämä herätys, joka yhdistyksestä Sawomaisen herännäisyyden kansa sai elanton-
sa, kauwan oli yhtenyt erityisissä papeissa ja heidän opetuslapsiensa, lewehyi se vuosina 1838—1842 äkisti, yhteen aikaan, kaikissa säädyissä, Waasan läänin kessi- ja sisäpuolimaaisissa ofissa, paikoittain myös sekä pohjas- että eteläpuolella, jonka jälkeen se taas ajettui ja, tuntuwammasti etemmäs lewenemättä, on niillä paikoin kestänyt nykyisiin aikoihin saakka. Alusta oli tämä herännäisyys kowassa riidassa yhteisten tapain, käytösten ja ajatusten kanssa; heränneet, niinkuin he itsiänsä kutsuivat, kulkivat omituisessa, mustan harmaassa tahti tumman sinertävässä waatepuwussa, 1700:ta vuosikadalta lainatuilla körteillä (josta pilkkanimi körtiläiset), kirosiwat tanssin, wihasiwat maallista soitantoa ja runollisuutta, ja ylipään mitä he kutsuivat konstin pakanallisuudeksi, saattoiwat monta eripuraisuutta perheissä matkaan, ja wetiwät päällensä paljo wihaa ja monta wäärää soimua; saiwatpa maksella oikeuden tuomitsemia sakkojakin kokoustenja pitämisestä. Wähitellen, koska tämä erinomainen tapaus tultiin paremmin tuntemaan, lafattiin sitä wastustamasta, josta seuraui että herännäisyyden kiawas

sota seisowia ajatuksia vastaan myös wähitellen ajettui. Kohtuullisemmassa muodossa, jossa herännäisyys sittemmin on ilmestynyt, ovat toisinkin ajattelewaiset, jotka ovat sitä olleet lähempänä ja tulleet käsittämään sen lutherilaisen hengen, sille arvon antaneet. Myh-jään on heränneitten ja toisin ajattelewaiusten wälinäillä paikoilla suopeampi ja kärsiwäisempi. Herännäisyyden waikutusta tapain parantamisen suhteen ei käy millään tavalla kieltäminen. Ei ainoastaan heränneitten kesken, waan myöskin heidän ympärillänsä katoo yleisyys, juopumus ja muut pahat tawat; ahkeruus ja jumalanpelko tulewat siaan; mutta sitä vastaan raivoawat pahat taipumukset, häwiöstänsä ärtyneinä, heidän ympärillänsä kiiwaimmin kuin ennen. Esimerkki tähän sekä hywässä että pahassa on sama Lapua, josta jo usein olemme maininneet. Mielellään hakee isäntä heränneitä palwelioita, hän tietää, useimmissa tapauksissa, saawanja uskollisen, hiljaisen ja ahkeran palwelijan. Useat herännäispapit ovat, ahkeran harjoituksen kautta, sekä kirkossa että ulkona kirkosta, puhelahjan käytöksesssä opistuneet maan parhaimmiksi. Wiimeiseksi mainittakoon että suurin osa Pohjanmaan heränneistä ovat tietyssä riidassa eteläis-suomalaisen, niin kutsutun Hedberg'iläisyyden kanssa, joka enemmin pitää kiinni uskosta yksinänsä, koska sitä vastaan edelliset alinomaa myös waativat jokapäiwäistä parannusta.

4. Dulun joki. Keisari Aleksander'in matka.

Pohjaspuolisen Pohjanmaan suurimpia merkittä-

wiä on Dulun joki. Wälewänä ja kohisewana lute-
 mattomista vähemmistä ja seitsemästä suuremmasta
 koskesta laskee se wetensä Merikosken kautta mereen.
 Kahdeksan wirstan pituisessa ja 105 jalan korkeudessa
 Niskan koskessa ylsinänsä luetaan 6 putousta eli
 köngästä ja pidetään kaikkein vaarallisimpana. Sitte
 tulee Ahmas 23 ja Utaoski 8 jalkaa korkea: sitte
 15 wirstan pituinen Pyhä, 197 jalkaa korkea 5 pu-
 touksella, joista korkein ja kaikkein pulskin, Pälli ni-
 meltä, vielä tänäkin päivänä järkee monta wenhettä
 ja hautaa kuohuwaan kitaansa sen, joka ei weinut
 päästä kosken alle sumantoon. Wiidennen Rakka ni-
 misen könkään perästä kääntyy joki oikokulmaisesti i-
 dästä etelään, ja woi sitä wenhettä, joka siinä on hi-
 das käännöksessä. Nähty on kosken nielewän 7 syl-
 täisiä hirsiä, jotka 5 ja 10 minuutin perästä nousse-
 wat samalla päällä ylös. Koskenperkkäus, joka pitkin
 koko joen wartta on paljo vähentännyt wenhekulun
 waaroja, on täällä kiwien joko särkemisellä tahi upot-
 tamisella hymmärtännyt hillitä pyörteen pahimman wi-
 han. Mutta niin suuri on Pällin maine, että Kale-
 wan pojan Soinin, joka muinon ylsinänsä, istuen
 wenheen perässä, oli yhtenä päivänä muka saumonut
 wenheensä 13 penikulmaa joen koskeja ylös, tässä tähty-
 tti panna polwillensa, paremmin saabaksensa wenhettä
 eteenpäin. Kuitenkin on muinoinista ajoista saakka
 näitä koskeja ahkerasti kuljettu kolmi- ja nelilaitasilla,
 warppeilla warustetuilla, wenheillä, jotka Duluan kul-
 jettawat terwaa ja muuta, tavallisesti 20 ja 24 tyn-
 nyriä wenheessä. Ylöspäin saumotaan tahi soudetaan

wenhet Schwäpfen festifwariin Muhotsella, josta se maantietä myöten rattailta kuljetetaan 7½ wirstaa Gottajärween, josta sauwominen taas alkaa. Ryhkimillä ajoilla on wetoteitä tehty useampaan paikkaan joenrannoille. Alaspäin mennään hirmuista wauhtia. Kaksi henkeä soutaa woimainja perästä, sillä wenheellä, jos mieli melaa totella, tähtyy olla wäfewämpi wauhti kuin itse wirralla. Kolmas henki pitää perää 5 tyhnäraisellä melalla. Sitä on kumma katsella; näyttääpä kuin wenhe uppoussi kosken wähtöön; tuuman werran waan siwulle, ja se olis auttamattomasti hukassa. Senwuoksi lastewattin walan tehneet lastumiehet waarallisimmissa koskissa määrättyä maksua vastaan: Niskaa alas 1 markka 40 penniä ja 1 m. 60 p., Ahmasta 48 penn. ja Pyhää alas 2 m. 40 penn. Sellainen perämies oli mainio, kolmella kunniarahalla koristettu, waltiopäiwämies Pikkarainen, joka kuningas Gustaw IV Adolf'in ja hänen puolisonsa käyhessä Oulussa w. 1802 sai armon lastia wenheensä Merikoskia alas kuninkaallisten nähden, jotka Sasareettisaaren rannalle juuri jätewarten raketulta pyrstyältä katseliwat tätä kummallista kulkua.

Näillä seuduilla, mutta raiwaamattomampia polkuja, kuin muinaiset kuninkaat Adolf Frebrik ja Gustaw IV Adolf, matkusti keisari Aleksander I:nen vuonna 1819. Koko maa oli iloisessa liikkeessä ottamaan vastaan tätä leppyyistä ruhtinaa, joka jo oli woittanut enemmän kuin miekka woipikaan woittaa: kansansa sydämet. Elokuun 28 p. tuli keisari ruhtinas Wol-

konstin ja katteini Gripenberg'in seurassa Sisalmesta Oulujärvelle. Täällä odottivat kahdeksan suomalaista soutajaa ja kokenut perämies. Hiljainen tuuli kiihtyi pian tähdeksi myrskyksi; jokainen silmänräpäys uhkasivat järven tuohumat aallot hukuttaa wenheen kalline lastinensa. Wiimein katkesi perän-warssi. Silloin kälwenivät tähän saakka wakaan perämiehen kaswot, mutta hän pisti kohta uuden peräwarren kattenneen siaan. Keisari katsoi hämmästyntyttä miestä terävästi filmiin, kysyen: "pelkäätkös?" — "En muutoin", wastasi perämies, "ellen kuljettaisi niin korkeaa miestä." — "Ole huoleti, niinkuin ei minua olisi-kaan", sanoi keisari lepphiesti. Puolen neljättä hetken kuluttua, päästiin onnellisesti tämän wiiden penikulman pituisen wesi matkan päähän.

Mutta yhdelmää pauhasi myrsky ja wastatuuli. Rajaanin kaupungin ja Ämmän kosken katseltuaansa, päätti keisari jalkasin matkustaa tuon pitkän raiwamattoman tien järven ympäri. Seuramiehensä hämmästyivät; freiwi Reh binder odotti keisaria Oulussa suuressa lewottomuudella. Mutta iloisella mielellä kantoi keisari kaikki matkan suuret waiwaloisuudet. Matkusti ensin hewosen seljässä, ratsastain Rajaanin ainoalla satulalla. Ennen pitkää tähtyi hänen jättää hewosensa, sillä kulkua käwi pitkin mitä kolkoimpia erämaita. Wuoron tapahtui että puut keisarin tullessa itsestänsä kelliistyi kumoon; talonpojat olivat sahanneet ne juuresta poikki ja weti wät sitte köhyillä kumoon. Ensi päivänä kulki keisari 2 penikulmaa, enimiten jalkasin, ollen hötä Reh towaaran kylässä;

toisna päivänä kuljettiin 5 penikulmaa Säresmäen kylään Baltamossa, josta keisari vielä samana iltana matkusti ensin $\frac{1}{4}$ penikulmaa työrattailta, sitte $1\frac{1}{2}$ penik. kuriirikärryillä, jotka eräs matkustawainen hänelle tarjosi, Nissilän festikivariin. Joka paikassa osotti keisari köyhälle kansalle monta hyvää työtä, jotka kii-
tollisessa muistossa ovat säilyneet. Ihastuksella kuusi-
limat hänen tervehdävän suomen kielellä. Muuta-
mana päivänä hän atrioitsi köyhässä talossa, parem-
man ruokasalin puutteessa, kuusilla ja lehdillä koris-
tetussa tällisessä, jossa rowasti Appelgrenin rouwan
lähettämät ewähät olivat hyvään tarpeesen. Elokuun
30 p. illalla tuli kaimattu keisari juhlamalkeilla kau-
niisti walistettuun Duluun, jossa wiipyi yötä. Seu-
raavana päivänä matkusti seitsemäjäkisen maakunnan
läpi Tornioon, palasi Syyskuun 1 päivänä Duluun
ja meni rantatietä etelään. Monta leppeyden ja hy-
vyyden muistoa on näiltä hänen matkoiltansa vielä-
kin jälellä. Limingassa hän haki plös 80-wuotisen
rowastin Rajalin'in, joka, piilountunut muntaman
akkunan ääreen, ei rohjennut tulla esiin, talutti hä-
nen kinalosta omiin huoneisiinsa, ottaen vastaan lii-
tutetun ukon siunauksen. Kaikkialla sai kansa tulla
hänen waununsa ja hänen itsensä luokse; ja niin su-
loinen oli katsantonsa, että uteliaat tarttuivat hänen
waatteinsa liepeisiin, koetellaksensa "kuinka hienoa wer-
taa keisarin takki oli." — Kalliita lahjoja hän jakseli
matkoillansa, mutta vielä kalliimpi oli se hywätahto-
isuus, jolla kohteli kaikkia. Vielä tänäkin päivänä
juttelee kansa ihmettelemisellä ja rakkaudella lepphiän

Aleksander'in matkoista näillä heidän kaukaisilla asu-
mapaikoillaan.

Paikkakunnallista asianhaaroja.

Sotakenttä Iso-Satyrössa.

Koko Iso-Satyrö on yhtäläistä tasamaata, joka kat-
selian filmää ei huvita muulla kuin laqueoilla pelto-
wainioilla ja hywästi raketuilla taloilla. Mainitulla
sotakenttäällä ei näy juuri muuta kun kiwiroukkioita,
jotka ei mielistytä katselemaa millään tavalla. Näitä
nähdessään on hänen siis tietäminen että nuot seis-
wat siinä luonnon omatekoina hautakumpuina, jotka
muistuttawat, että enempi kuin 2000 urhoollista suo-
men miestä täällä paikalla on werensä wuodattanut i-
säinsä maan puolesta.

Koska Suomen sotajoukko oli, Lokakuulla w.
1713, lyöty Belkäneellä, wetähyi se Waasan tienoille.
Perässä astui wihollinen; sotawartiat pantiin paikoil-
lensa. Wapaa-ehdoisesti tarjoufiwat talonpojat omin
ruokinsa sotamiehiksi, ja saivat pikaisen harjoituksen
sotatempuissa. Napuan kylän ojarikkailta tiluksilla,
puolen penikulmaa etelään Isonkylän kirkolta, päätti
urhoollinen Armsfelt, wasten sotaneuvostunnan aja-
tusta, odottaa wihollista. Helmikuun 16 p. 1714 teh-
tiin täällä kaikki walmiiksi sotatappeluhun. Salkawäki
pantiin kahteen jonoon, hemoswäki molemmille si-
wuille kummallekin puolelle jäässä olewaa jokia; takapuolella
sotajoukkoa oli sula koski ja lakea keto. Napuan ky-
län 6 taloa purjettiin rintawarjoksi. Helmikuun 18

p. tuli vihollisen esijoukko näkhyiin. Puolenpäivän
 paikoilla 19 päivänä tuli sen pääjoukko 10,000 mie-
 tä, ruhtinas Galigin päällikkönä, parwittain Suomen
 armeijaa vastaan, jossa oli 4,500 tarkkaa sotamiestä
 ja 1,500 talonpoikaa. Armfelt ratfasti pittin sota-
 rintaa, piti lyhyen puheen ja rukouksen; tunnusana
 oli: Sumalan awulla. Kello 1 päivällä alkoi tappelu
 kanuunain paukkinalla; vihollinen tarkasi kylän päälle;
 tuuli ajoi lumirännän sekaisen sawun Turpalan pala-
 wasta talosta wasten suomalaisten filmiä. Ensimmäi-
 nen päällelarkkaus lyötiin urhoollisesti takaperin; sota-
 rinteen oikea siwu meni joen poikki kowasti ahdistetun
 wajemman siwun awuksi, tarkoitti vihollisen kaksi ker-
 taa ja otti muutamia kanuuneja. Tässä filmänräpä-
 yksessä oli hewoswäen lähtös sanomattomasti suuresta
 arwosta. Quotettawaa puhetta myöten, ei ole ruhtinas
 Galigin luullut uskaltawansa kolmatta kertaa tarkata
 suomalaisten päälle; sillä jos sekin menis hukkaan, o-
 lis koko hänen sotajoukkonsa joutunut auttamattomaan
 pulaan; sentähden antoi ruhtinas, perähtymistänsä
 salataksensa, läskyn kenraali Bruse'lle, umpimähkää
 hätyyttää suomen hewoswäkiä, jolla oli päämiehenä
 kenraali de la Barre. Mutta olkoonpa pelkurillisuu-
 desta tahti pikemmin kateudesta Armfelt'iä kohtaan,
 siinä kylä, de la Barre pötki, kaikkein tärkeimpänä
 hetkenä, hewoswäkinensä häpeällisesti pakoon semmoi-
 sella tawalla, joka sokaisee hänen nimensä ikuisella
 häpeällä *). Nyt astuivat Bruse'n rakunat hewos-

*) Bruse itse on sanonut olewansa suuren kiitoksen melassa

tensa seljästä ja hylkäsivät suomalaisien kärkeen Turhaa oli nyt kaikki miehullisuus; joen jäällä nousi hirmuinen tappaminen; siinä tapettiin ei voiton vuoksi siinä tapettiin vaan saadaksensa kumppania kuolemassa. Kauniissa järjestyksessä kaatui tässä suurin osa suomalaisesta jalkaväestä ynnä suuri joukko vihollisia, ja niin kunniallisesti kaatuivat upseerit paikallansa, että vihdoinkin kolme rykmenttiä joutui erään alupseerin komennettavaksi. Armfelt itse oli viimeisiä paikalla ja pääsi hävin tuskin Waasaan. Monta hyötiin paetessa kuoliaaksi; ainoastansa nuo myöhään sotakentälle ehtineet Uudenkarlebyyn pitäjän talonpojat ehtäsivät kasakoita. Suomalaisien tappio oli tähdellinen ja tappelus teki sodankäynnistä lopun. Vielä kesällä jälkeen oli joki ja ympärillä olevat metsät täynnä kuolleita.

Sotakentät Newolahdella, Lapualla, Juutissa ja Oravaisissa.

Keljä meristä kotoa. Kolme voittoa ja yksi tappio.

Pohjaspuolella Siikajokea on Newolahden kirkko ja pappila. Täällä seisoi kenraali Bulatoff 2000 miehen kanssa, ikäänkuin kuitistelewa kotta, valmisna iskemään rantatietä palaavien Suomalaisien niskaan. Mutta Adlercreutz'in nero esti hänen siitä. Se tapahtui Huhtikuun 27 p. w. 1808

de la Barre'lle; sillä tämä vaan olisi antanut välensä polttaa piippunsa rauhasa, olisi sotatanner jäännyt Suomalaisien haltuun.

kello puoli 4 aamulla. Yht'aikaa oli Adlercreutz'in hätyyttäminen vihollista pohjaselta ja Cronstedt'in takaiselta kulmalta. Mutta huonot tiet wiivottivat Cronstedt'ia. Kolme kokonaista hetkeä tappeli Adlercreutz yksin Porilaisinensa, joita oli waan 150 miestä, otti taloja ja wankeja, mutta tähtyi wihdoin wettähtyä takasin. Wasta puoli 8 ehti Cronstedt paikalle 1,800 Sawolaisen kanssa, jakoi joukkonsa ja astui korkeain jokitöprästen suojassa eteenpäin. Päärhynnäkö koski pappilaa. Täällä oli kappalainen Abraham Mellin perheenensä kuoleman tuskassa; wanhimmat lapset kätettiin pirtin uuniin, joista yksi oli tuo sittemmin mainio uutelojen kirjoittaja Gustaw Henrik Mellin. Kolme kanuunaa ja kassi tuhatta kiviääriä wiskasi rauta-rakeita noita rhyntääwiä vastaan. Alinomaa nähtiin Suomalaiusten kaatuwan ja taas nousewan plös, jota Bulatoff'kin sanotaan ihmetelleen; se oli hanki, joka särkyi heidän jalkainsa alla. Pappila otettiin wäkirhynnäköllä. Bulatoff ponnahti miehen tawalla vastaan, mutta haawoitettuna joutui hän wangiiksi, ynnä 439 miestä ja 4 kanuunaa. Kenraali Garnault, joka riensi hänen awuksensa, ajettiin tiehensä. Kello 10 oli woitto woitettu ja vihollisen aiheet tällä kerralla tehty mitättömiksi. Pappilassa ja sen ympäristöllä makasi 600 kuollutta ja haawoitettua sotamiestä. Suomalaisia upsieriä kaatui Aflecht ja Tigerstedt woiton helmoihin.

Tappeluksesta Lapualla on jo puhuttu.

Juutin festiwiari, 3½ wirstaa etelään päin Joensuusta, on saanut nimensä sanasta Juthe, se on;

Tanskalainen (kaupungissa käytetty sukunimenä). —
 Suutin festiivari on mainioiksi tullut Döbeln'in ur-
 hean urosthön kautta Syyskuun 13 p. 1808 ja
 Runeberg'in siitä tehdystä runoelmasta. Länsipuo-
 lella jofea oli jota. Rauhawalta riensi Rosatschowskij
 2000 miehellä estämään Suomen armeijan tulkua
 pohjaan päin ja kohtasi Suutin tienolla Döbeln'in
 Porilaiset ja Gyllenbögeln'in vapaa-joukon, joitten wa-
 sen siivu oli jofea, oikea metsää vastaan. Urhoollis-
 nen Döbeln kiiruhti Nykarlebyystä sotakentälle ja
 rohvaisi urhoollisia miehiänsä, jotka olivat hellittä-
 mättä tulkeneet 14 päivää, alinomaa sotien, retuset,
 uupuneet ja wilusta kalpeat. Kolme kertaa tarkasti
 vihollinen päälle, kolme kertaa hän tarkoitettiin, hä-
 nen rivinsä harvenivat jääkerien metsästä ampues-
 sa, ja vielä samana yönä hän paeni kaffi penikulmaa.
 Suomen armeijalla oli nyt awojoin tie pohjaan päin.

Päivällä. jälkeen 14 p. Syyskuuta 1808 oli
 Drawaisissa kova tappelu. Paikka on 3 penikulmaa
 Joensuuista etelään päin. Se on Suomenmaan suurin
 sotakenttä nykyisemmillä ajoilla, se on päättänyt sodan
 ja juonut tuhanten urhoollisten sotijain weren, sen
 wiheriäisen nurmen alla he nukkuvat, ja ehtootuuli,
 joka tulee lähellä olewasta merestä lännessä, kuis-
 kuttaa näiden jalojen urotöistä lebon kauniille kuffaisille,
 jotka imewät mehunsa heidän mädänneistä luistan-
 sa.

Ablercreutz, ajettu Lapualta pois ja yhdistynyt
 von Wegefack'in ruotsalaisen sotawäen kanssa, päätti
 noin 3,500:lla miehellä ottaa vastaan Ramenskia ja

Rulneff'ia, jotka läheniwät 8,500 miehellä *). Maantie menee lähellä lahta meren lahta, molempiin juoksee luoma eli puro. Eteläisen luoman luona karkasi vihollinen von Platen'in ja Helsingiläisten päälle päiwänkoitosta kello 11:ta asti edellä puol. päiw., jolloin näiden tähtyi wetäytyä takasin. Wegesack ruotsalaisiensa oikean käden puolella mereen päin; sitä lähin oli patteri tukkulalla; äärimpänä w asemalla puolella seisoi Cebergren Sawolaisienensa; Ruotsalaiset ja Pohjanmaalaiset warawäkenä. Ramensfin hätyyttäessä Suomen armeijan keskirintaa, lähetettiin Rulneff w asemppaa siwua kaartamaan. Adlercreutz, huomauttansa että vihollisen keskirinta sen kautta heikoontui, käästi Brändström'in 2:lla pataljoonalla Ruotsalaisia murtaa sen läpi painetilla. Se onnistuikin oivallisesti. Koko keskirinta ja oikea siwu, Adlercreutz ja Wegesack etunenässä, ryhtäsiwät alas voittamattomalta mäeltänsä, ajaen vihollista takaa puolen penikulmaa, vähä paremmin. Sill'aikaa Rulneff'in jääkerit w asemalla siwulla pahasti pelmuuttiwat Länsimaalaisia, jotka, saatuaansa Ernroth'in ja Aminoff'in Sawolaisienensa awuksensa, kuitenkin samaten muuttiwat puolensa pidon päällekarautseksi ja ajoiwat vihollisen kauwas takapäin. Nytpä näkyi voitto olewan Suomalaisien puolella, mutta Waasasta lähestymäin Lithauwilais ja Mohilewilais rykmenttein, 2000 miestä,

*) Klingspor oli koko tappelu-ajan Joensuussa (Uudessakarlshyysä), johon joka hetki merellä prikoitettuja adjutantteja tuli tietoja antamaan. Illan tullen wanha waransa pitävä marsalkki pötki tipo tiehensä.

tulo sotapaikalle muutti kaikki. Urhoollinen Ramensti astui näiden etunensä, löi takaa-ajajansa takaperin, pani heidät ahinkoon itään päin tien varrella oleman pienen lammikon äärellä ja länteen päin meren rannalla, hajoitti heidät, ahdisti heitä Kulneff'in kanssasiivulta ja pakoitti heidät päätä pahkaa pako. Kaikki järjestyksessä oli hunnakossa, mutta väsyneinä, toivotto-
 mina, tappelivat vieläkin hajauntuneet joukot järkkä-
 tämättömällä tuimuudella ja sankarillisella miehuu-
 della hamaan kuolemaan saakka. Moni murti itsensä
 vihollisparvien läpi, toiset uivat merenlahden poikki,
 vielä useimmat uupuivat veren vuotamisesta; jokai-
 noa askelleenmitta maata maksoi werta; — syksyinen
 sumu painoi ruutin sawun alas sotimaisien pään
 päälle ja pimeys heitti peitteensä tämän kuolemapäi-
 wän ylle. Neljätoistakymmentä hetkeä oli jodan kau-
 hea ryste kestänyt, ystävä ja vihollinen ampunut
 viimeisen labinkinsa, kolme tuhatta kuollutta ja haa-
 weitettua makasi kentällä — wuoron riwittäin langen-
 neina kauniissa järjestyksessä, wuoron kääntänsä ko-
 wasti pitäen miekan kahwasta kiinni, vielä kuoleman
 kielissäkin kamppailien vihollisensa kanssa. Suoma-
 laisten ja Ruotsalaisten tappio oli tähdellinen; heiltä
 kaatui 35 upseeria ja 1,200 miestä ynnä mitä wan-
 giksi joutui; kohta tappelun päätettyä wetähsivät he
 taappain. Rauwan lantoivat puut Drawaisten sota-
 kentällä tänne haudattuina urosten nimet; wihdoin on,
 aikain kuluesssa, firwes kaatanut nämät katoowaiset
 muistopatfaat; mutta werisenä ja ifuisesti muistetta-

wana pphshy Syyskuun 14 päivä 1808 Suomen historiassa.

Östermyyrä.

Bohjanmaa on tuike köyhä herrastaloista; sen fiaan on jokinainen warallinen talonpoikainen talo herrashowin näköinen. Senpä wuoksi ihastuukin matkustaja, koska, hedelmällisen, hywästi wiljeldyn, ehkä wieläkin osaksi kolkoilla newoilla piiritetyn Ilmajoen lautta waeltaisjansa, launis Östermyyrä, Seinäjoen warrella, ilmaupi hänen silmäinsä eteen. Jo lauman oli täällä rautapruuki, kahdella wasaralla, 3 ahjolla ja yhdellä pajalla, mutta pruukin patruuna Gustaw Waasastjerna wainaja — erinomaisesti toimellinen, ulkomenoisjansa ehkä jäykkä, kuitenkin jalo ja hywä shdäminen mies — tänne perusti 1822 wuoden paikoilla kruutipruukin, joka oli ainoa Suomenmaalla. Östermyyrä on hänen tekonsa. Läheisin shy siihen oli salpietarin runjas saalis eteläisellä Bohjanmaalla. Pruukissa tehtiin sekä karkeinta että pienintä kruutia, erinomattain kruunun tarpeita warten. Kaikki tähän kuulawat rakennukset owat kappaleen matkaa asunhuoneista; thöntekiäin ja katselewan muukalaisen tähtyi sisälle mennessjensä riisua saappaansa ja ottaa willakengät jalkaansa, jott'ei mitään wahinkoa tapahtuisi. Tämä warowaisuus oli sangen tarpeellinen, sillä hieno musta tomu, joka tarttui huoneitten seiniin ja kattoihin, on sangen herkkä ottamaan tulta. Lokakuun 16 p. 1844 tapahtui, että takanpiipun säkeneistä syttyi kiuasahuoneen, paperilla katettu, katto palamaan. Huo-

neessa oli silloin 40 astiaa frutia; tuuli puhalsi joltifesti, kaikki joissa henki oli, pakenivat kauwas paikalta. Silloin menivät kyhtiräättäri Fredrik Salmen ja tallirenti Jakob Ström palawalle katolle ja sammuttivat walfian. Semmoinen miehuullisuus on muistossa pidettävä. Muutoin oli patruuna Waasastjerna wainajalla tapana antaa joskus, kuin sattui wieraita Östermyhrässä olemaan, kaimaa sata naulaa frutia maahan ja pamahuttaa ilmaan, — paikan suhteen kyllä mukawa leikinteko ja rauhaissilla ajoilla hartwoin nähty. Myhijään ei Östermyhrässä enään tehdä frutia; entinen tiilistä tehty pulsta frutimafasiini, kappaleen matkaa pruufista, on Seinäjoen tehtyä eri firrkofunnaksi, johon myös Östermyhrä kuuluu, walmistettu firrkofsi.

Waasan

kaupunki paloi Elokuun 3 p. 1852, jonka jälkeen se muutettiin Klemetsön niemelle 7 wirstaa wanhasta paikastansa ja lähelle Brändön laiwasatamaa, jossa se nyt on uudestaan rakennettuna. Kaupungissa oli kauniitakin paikkoja, niinkuin howioikeuden huone puistoinensa ja sen ympärillä hywin rakennettuja huoneita, ja sitä wastapäätä Korsholman wiheriöitsewät wallit.

Toensuun

kaupunki eli Uusi Raarlephy on ilosella paikalla Raupuanjoen suulla. Vuonna 1858 Tammiukuun 12 p., muuttui ensin osa kaupunkia tuhaksi. Kirrko, joka on

rakennettu vuonna 1707, ja noin 40 vähempää ta-
loa jäi kuitenkin palamatta. Kaupunki oli vanhan ta-
wan jälkeen rakettu ahtaaksi, kadut soukkia ja wääriä,
ja ainoastaan muutamia isompia huoneraennuksia.
Palon jälkeen on se uudestaan rakennettu.

Pietarsaarenkaupunki.

Etelästä päin kaupunkiin tullessa kohtaa mat-
kustawaa lauea ja suora tie. Tästä näkö-alasta päät-
tären luulis hän tulewansa muka toiseen Helsinkiin. Jos
tämä toivo ei käytkään toteen; tawataan kuitenkin
wiimeisen palon jälkeen uudesta rakettu ja järestetty
kaupunki lewevine katuineensa ja siwvine huoneineensa.
Lähinnä wasemmalla kädellä on kauppaneuvos Piet.
Walm'in kiwihuone. Paikka, jossa Pietarsaarenkau-
punki seisoo, on laakea ja kuiwa, jonka poikki menee
wähäinen melkein webetön luoma. Mutta mitä tässä
kauneuden suhteen puuttuu, sen on luonto palkinnut
sangen ihanalla saaristolla. Se oli täällä, saaristos-
sa, kuin kaupunkilaiset lesällä w. 1851 kauniilla ta-
walla osottiwat rakkaudensa runojalle Runeberg'ille,
koska he, hänen paluumatkallansa Ruotsista täällä
kähdesjansä, walmistiwat yksinkertaiset pidot hänen i-
säwainajansa vanhassa kalatuwasssa, joka nyt, kaikin
puolin korjattuna, lahjoitettiin runojalle ikuiseksi o-
maisuudeffi.

Dulu. Tornio.

Vanhaa Duluu, jossa Franzén pispä syntyi ja
kaswoi, ei ole enään. Stäpohjaisesta kulmasta kau-

punkia katjesseks näkyy siitä suurin osa. Samasta paikkaa nähdään myös waaktoisen Merikosken viimeiset laineet; wenhe, joka menee alas, wenhe, jota webetään ylös; tässä nähdään nuo pienet Tamppisaaret, suurima- (eli rhyini-) mähly, saha, kirkko, Franzén'in talo, kouluhuone ja muita huoneita; oikealla kädellä, kappale Kuvernöörin, wasemmalla, osa Franzén'in suurenmoisesta puutarhasta. Jäännös tästä rikkaasta, hywin raketusta kaupungista suorine, leweine katuineensa, siintää perällä. Dulun kohisewa joki antaa tälle hiekkaselle seudulle wilkkaan, jalonmoisen näön. Wenheet rientävät, lohet hyppiwät, alusten walkeiset purjeet loistawat taampana. Kauniimpiä näkö-aloja kaupungissa on Pötkijän mäeltä. Wasta päätä, kosken toisella puolella, on Vinnan saari, jossa vielä nähdään hiukka Dulun linnan jäännöksiä. Sen perustamisesta kertoo wanha puhe, että vuonna 1590 Pietari Bagge tuli 7,500 miehellä "Uulahaminaan" (se on: Dulunhaminaan), teetti walleja ja kaimattien paikan ympäri, jossa "wanha" linna oli ollut ja jossa tawattiin joukko ihmisten luita. Maalaiset waltittiwat sitä rasitusta, joka heillä oli linnan rakennuksesta, mutta sitä pitkitettiin, aika tawasta, aina 1600 sataluvulle asti. Niinkuin jo edelläpäin on mainittu, asui Pohjaisten maiden Maaherra wuorottain täällä ja wuorottain Korsholman linnassa. Vuonna 1670 häwitti tulipalo linnassa kaikki asumukset, jotka kuitenkin jälleen uudesta rakettiin. Dulunlinnaa, jota ei wihostinen koskaan ole piirittänyt, pidettiin huonossa korjauksessa; oli milloin wankihuoneena, milloin ase-

huoneena hamaan Elokuun 1 päivään asti w. 1793 ehtoolla, koska hirtittävä Herran woima wiskaeli tulisia nuoliansa Dulun kaupungin yli. Taimas oli tulen wallassa; äkisti kuultiin paukaus ikäänkuin maa olis haljennut. Kaikki alkunat kaupungissa särkyivät, kirkon owet aukenivat, kruunut putosivat alas, kellot läppäsiivät itsestänsä, kivejä satoi kaupungissa, pu-boten kattojen ja laattiaien läpi useampia kynnäriä maahan. Muuan kivi putosi kätken eli kehdon wiereen, siinä nukkumaa lasta herättämättä. Kohta oli kadut täynnä puoli alastomia, hätäyntyneitä ihmisiä, jotka edottivat viimeistä tuomiota, kiiruhtivat kirkkoon mailman loppua wartomaan. Hetken päästä lafkasi raju-ilma. Myhä saatiin tietä, että ukon tuli oli lentänyt wanhan linnan kellariin, jossa oli 500 leiwiskää kruutia ynnä muita sotakaluja, ja pamauttanut kaikki ilmaan. Ihmeellistäpä kyllä, ett'ei yhtään ihmistä wahingoitettu. Saarella asuma wahtimieskin waimonensa sattui hirmeän ukon-ilman tähden olemaan kaupungissa; heidän asunhuoneensa katto oli pudonnut sisään, mutta orressa rippui ehiänä pikkuinen häkki eläwäne lintunensa. Sitte myöten ei ole saarella asunut ketään; linnasta ei ole muuta jälellä kuin walli ja wähän rauniota.

Dulun kauppa- ja Dulun kaupunki on kowasti kärsinyt sotain ja tulipalojen kautta vuosina 1498, 1517, 1589, 1592, 1653, 1654, 1705, 1714, 1743 ja 1773. Kowimmin kohtasi onnettomuus yöllä Toukokuun 23 päivää w. 1822. Wakkia pääsi, luultawasti murhapoltosta, irti wärjäri Paapen talossa. Muuan

waimonpuoli Muboksesta mainitaan panneen walfian pihalla olemaan 40 syliseen halkopinoon. O, jo enemmän kuin puolessa, oli kaunis, ilma tywen; mutta äkkiä nousi kova tuuli, joka, lähellä Paapen taloa olewan raastuwan heti palamaan sytthneestä tornista, wiskoi palamia kelaileita ympäri kaupunkia, joka sytthi neljässä paikassa yht'aikaa. Turhaa oli kaikki sammuttaminen; wanhat puuhuoneet paloiwat kuin rohtimet, ruislut ja palopurjeet meniwt hufkaan; hirmuifesti loimusi tuli yli koko kaupungin, — ehtoopuolella oli koko kaupunki tuhkana, paitsi muutamia köyhemmän kansan huoneita Limingan tulliin puolella. Täällä paloi raatihuone, wanha kirkko uusine urkuineensa, ynnä kirkon suurin merkillisyys Mesenius'en hauta. Korjatuksi saatiin sangen wähän; kuumuudesta kokonaan kuiwaneessa Suurusojassa paloi paljo kalua; täällä oli sanomaton häiriö; paljo kalua korjattiin siten, että kahwia ja sokuria wiskattiin kaimoihin; possiineja affunoista alas huonetten yliterrasta. Moni juoksi hengen waarassa palamaan huoneesen pelastaaksensa puulusikkaa tahi lankakerää. Useammat kaupungin rouwista osottiwat arwaamattoman mielenlujuuden. Moni kanto huokeasti kuormia, joita he muulloin ei olisi saaneet paikalta liikkumaan. Muuan nuori rouwa hakkasi omalla kädellänsä rikki lankun, toinen pelasti kuoleman tielisä olewan äitinsä. Paljon korjattua tawaraa paloi eräällä kellolla; tawaran joukossa sattui olemaan myös kruutia, joka pamahhti ilmaan ja tefi paljo wahinkoa. Wiisi hentiä paloi paikalle; jälestipäin kuoli palohaawoista useampia;

muutamia tuli hulluiksi. Majattomana oli 4000 ihmistä. Maaherra v. Born otti hyväntahtoisesti vastaan niin monta kuin hänen taloonsa mahtui. Rik-
kaimmilla ei ollut suuhun panemista; kerjäläinen ja-
koi leipäpalansa warakkaamman kanssa, maksaen siten
wefkansa. Wähitellen tuli apua koko Suomenmaalta.
Uun annissa oliwat erinomattain Turun kaupungin
asujamet kunniallisia. Jo ensi postissa tuli sieltä 400
ruplaa hynä säkkinen kientä; rikkaatkin tulkiwat a-
wojalon, kientänsä kuumilla kaduilla poltettua. Ennen
pittää tuli Turusta kassi laiwallista ruokawaroja. Ja
koska taas ensimmäinen Jumalanpalvelus Heluntaipäi-
wänä pidettiin hiebiolla kirkkomaan ääressä, rupest
häwitetylle kaupungille parempi aika koittamaan.

Tornio on kauniilla paikalla rakettu mutta
on näöltänsä maalaisen kylän kaltainen. Kirkkoja
kaupungissa löytyy kaksi, nimittäin Lutherilainen ja
Greikalainen. Wittumaarian aikana on kaupungissa
tufulta matkustawaisia, joiden matkanpää on Uawa-
saksa. Tornio on Suomenmaan pohjaisin kaupunki.

Ämmäkoski.

Pohjaisesta tulewat wedet laskevat Rajaanin
tienoilla useampaa koskia alas, joista viimeiset owat
Koivukoski ja Ämmä. Tämän sanotaan nimensä
saaneen alinomaisesta pauhaamisestansa. Ämmä on
18 jalan korkeinen kaunis putous kohta länsipuolella
Rajaanin kaupunkia. Sen ääni kuuluu monta peni-
tulmaa. Näitä, Ämmää ja Koivukoskia alas, ei ole

näihin asti yksikään ihminen rohjennut lastia, vaan ne monet sadat terwasenheet, jotka vuosittain menewät alas Ouluun, tähtyi wetää koskien siwu Kajaanin kaupungin läpi. Tämänkaltaisesta fuormantulettamisesta syntywä ajan, työn ja rahan hukka oli syynä, että kruunu awautti kallion läpi kaksi sulkoa, yhden kumpaanki koskeen. Ummän sulku on 50 jalan pituinen; alimaisen portin korkeus on 32 jalkaa. Syyskuun 2 päiw. w. 1846 nämät komeat, ewestluutnantti Hällström'in johdolla, valmistetut työt, wihittiin läänin kuvernöörin ewesti Lagerborg'in ja paroonan v. Rosenkampff'in ja suuren, kakkisääthisen, ihmisjoukon läsnä-ollessa. Sepä oli rattosa päiwä; 18 terwasenhettä kulki sulkujen läpi ilman maksoa ja jokainen hymmärsi kohta näitten laitosten suuren hyödyn. Ehtoolla oli pitotanssit raastuwasssa, rahwasta shötettiin ja juotettiin, linnan rauniot olivat walaištut palawilla terwasennhreibillä, wieläpä wuoretkin paukkuiwat; niihin oli nimittäin perattu reikiä, jotka tähtettiin kruutilla ja wähän päästä laukaistiin. Tämä oli kawatun v. Rosenkampff'in *) hywästijättö-juhla, kaksi wiikkoa ennen hänen kuolemaansa.

Kaupungista läppi silta Linnanisaarelle, johonka Clemens Erikson vuonna 1607 Karle IX:n käskystä rakensi Kajaaninlinnan (Kajaneborg), mutta siitä owat ainoasti jäännökset nähtäwänä niinkuin muistomerkinä entisistä ajoista. Linna oli nuolen muo-

*) Tuttu ja rakastettu koto Suomessa "Roski-paroonan" nimellä. Myös korkeassa arwoissa pidetty Lagerborg ei elänyt muuta kuin kolme vuotta hänen jälkeensä.

toinen, jonka tärki oli täätty vasten wirtaa. Mo-
 lemmin puolin linnaa on kuffuloita, jonka wuoffi se-
 tuskin olis festänht lowempaa piirithstä kannunilla.
 Vuonna 1712 nousi täällä se niinkutsuttu "sarkasota."
 Ehtä Wenäjän ja Ruotsin valtakuntain välillä oli
 sota, pitivät rajalla asuwaiset rauhan välinsä ja wai-
 hettivat, niinkuin ennenkin, kalujansa Rajaanin mark-
 kinoilla wuoteen 1711 asti, jolloin rutan tähden oli
 vähän wäkiä markkinoilla. Wenäläiset jättivät myh-
 mättömät sarkansa kaupunkiin; mutta seuraavana
 vuonna, takasin tultuansa, waadittiin uusi tulli sarka-
 pakoista, ja tulli-oikeus tuomitettiin ne ryöstön alai-
 siksi. Tästäpä mielikarwaus ja sota; wenäläinen joukko
 sarkasi tänne Maaliskuun 13 päiw. 1712, ryösti ja
 poltti Rajaanin kaupungin, ottaen myötänsä saalista
 ja wankkeja. Vuonna 1715 tuli wihollista hewoiswä-
 keä näkywille, joka kuitenkin pikoin karkoitettiin. Sa-
 mana vuonna Joulukuussa astui kenraali Tschekin
 tänne 4000 miehellä linnaa piirittämään. Sotarut-
 toon kuoli hänestä paljo wäkeä; ennen pitkää ei ollut
 jälellä muuta kuin 3000 miestä. Linnan isännällä
 majuori Fieandt'illa oli warjeluswäkeä waan 50 wan-
 haa sotamiestä; kumminkin oli joukko waimoja ja lap-
 sia ottanut pakonsa tänne. Kokonaisen kuukauden teli
 linna wastusta; yönä ja päiwää ammuttiin sinne luo-
 teja ja tulipalloja, mutta lujat holwit suojelivat mie-
 het niin, ett'ei useampaa kuin yksi ainoa ammuttiin
 kuoliaaksi. Fieandt tahtoi ennen ampua linnan ilmaan
 kuin antautua; mutta sinne paenneitten rukoukset muut-
 tiwat hänen mielsensä; hän määräsi soweliaat antau-

misen ehdot, joita vihollinen ei kuitenkään sitten pitänyt. Linnasta ulos astuvat ryöstettiin ja wiettiin wankeuteen; mutta linna ammuttiin 7:llä kruuti-tynnhriillä ilmaan, ett'ei jäänyt muuta kuin osa jälelle. Täällä istui 19 vuotta mainio Messenius kowassa wankeudessa, josta hän todella sanoo, että linnan isäntä Erik Haara häntä waiwasi pahemmin kuin painajainen. Täällä kirjoitti Messenius mainion historiallisen kirjansa Scandia illustrata ja muita kirjoja.

Aittokoski. Jalokoski. Ämmän rautapruuki.

Miistä monista wefistä, jotka eripaikoilta painawat alas Dulujärween, on erittäin ne merkittävät, jotka Maanselän kyljestä eteläpuolella Kuusamoaa wuotawat Suomussalmen, siitä Riannon joen kautta Hyrynsalmeen, ja wihdoin pohjaspuelella Baltamoa, Riehämen suun kautta mainitun suuren järwen helmaan. Tämä wefijatko on 12 penikulman matkalla ylöspäin täynnä suurempia ja pienempiä koskia, jotka, lähes parikymmentä, kosken-perkkausunta on tehnyt kuljetta- wiksi, että niitä nykyään saattaa hengenwaaratta las- tatuilla wenheillä laskea alas. Suurimpia koskia on Aittokoski. Sanomatonta työtä on tehty siinä muu- risa, joka toiselta rannalta koleisesta kallioista pistää ulos ja jota wasten kuohuwat laineet ikuisesti läisty- wät. Tässä koskessa oli muinon Portti niminen kal- lio, joka, ennen särjetthänsä, oli monen ihmisen hau- ta, ja eräs toinen paikka, Rynsikallio nimeltä, jonka ohitse harwoin waaratta päästiin.

Ei kaukana Saloksesta menee toinen haara vähän itäänpäin, mutta joka kuitenkkin kohta yhdistyy emäjokeen. Täällä on Ämmä-niminen rautapruuki, joka on nimensä saanut lähellä olevasta koskesta, jota ei saa hämmentää Ämmän koskeen Rajaenin luona 12 penikulmaa länteenpäin. Rautamalmin saalis ympäristöllä olevista järivistä on runsas. Rautaa, jota täällä taotaan, kehutaan sangen hyväksi. Pruukin perustaja oli Hyrnsälmen rowasti wainaja Wegelius, sama mies, joka Rajaenin luona laitatti wenhewähliä. Pruukissa on sulatuspaja, hamaripaja, saha ja hyvät metsät.

Luoppiowaara. Kattilakoski. Uwasaksa.

Itkäänkuin uupunut monista putouksistansa, kourtelee mäkien välitse tuo leweä ja tywen rajawesi Tornionjoki. Melkein wastapäätä Alkkulan pappilaa, 6:den penikulman paikkoin Torniossa, nousee joen ruotsinpuolisella rannalla tuo hymmyrkäisen Luoppio-vaaran kuffula. Jo kaukaa siintää tämä waaraa matkustawaisenilmään, wuoron lawealta warjostaen ympäristönsä, wuoron kauniisti walostuneena, miten milloinkin päiwän ja pilvien kohta tahi mikä wuoden ja wuorokauden aika sattuu olemaan. Jos kiipeämme wuoren kuffulalle, tawataan siellä joukko oikokulmasia, suurenjuuria kiwilohekareita päällitysten. On täällä kiwiroukkiossa luolakin, jonka kalweilla penkereillä lewähtää moni pohjolasja matkustaja, wäsyneenä waiwaloisesta kapuamisestansa Luoppiowaaran kuffulalle. Tornion joessa olemaa Matkakoskia sopii myös

käydä katsomassa, ehkä sitä matkustawainen harwoin huomaa, senwuoksi että se on kappaleen matkaa maantieltä. Ylempänä Muonionniskalla pauhaa tuo vaarallinen Rattilafoski. Näemmä mitä kowaa pyräkkää wesi tässä pitää, kuinka vaarallista on päästä ylös tuota kuohuwaa foskia ja mikä miehuus, wakawuus ja mielenrohkeus tätä alas laskeisja tarwitaan. Pohjainen napa-ympyrä kulkee Rattilafosken poikki.

Mainioin kaifista näky-aloista näillä pohjolan perillä on Awasaksa. Wuori on niemekkeellä Tengeliön joen suun ja Tornionjoen välillä. Edellämäinittu joki menee Awasaksan juuren ympäri Tornionjokeen. Wuorenkuffulalta näyttää Tengeliö hopean-larwafelta whöltä, heitetty wiheriäiselle kentälle. Kuvata Awasaksaa on waikeeta. Ei se ole itse wuori joka ihmetyttää katseliasa, kooltansa se ei ole mitään erinomaisesti suuri tahti korkea (747 jalkaa), eikä myöskään niin kowan kolkko, kuin moni muu pohjolan tunturi; se on tuo lawea awojoin näky-ala, warsinfin itään ja pohjaiseen, kouferteleman joen poikki, jonka rannalla seisoo Ylitornion kirkko ja kirkonkylä, noiden jylhäisten, mutta kaunisten, wuoron paljasten, wuoron metsää kaswawain wuorten yli, jotka, ikäänkuin hautakummut muinaisilta ajoilta, piirittävät joen tiwifessä laaksofsansa. Jo ammon aikoja owat tiedemiehet täällä lähneet tekemässä tieteellisiä tarkastuksia, kesällä w. 1736 asui Franskalaisia tähteintutkioita wuoren kuffulalle tehdysä koppiossa; nykyisemmillä

ajoilla w. 1839 oli myös oppineita Franskalaisia, tieteilijä asioita warten liikkeellä samoilla tienoilla.

Mutt'ei se ole nämät tieteelliset askaroimiset, eikä nuoren kauneus, joka Awasaksalle on tuonut niin suuren maineen pohjolassa. Se on sydän-öinen aurinko, joka vuosittain, mittumaarian aikana kokee tänne paljo matkustawaisia Suomesta, Ruotsista ja monesta Euroopan eteläisemmästä maasta. Tällä vuoden ajalla on Awasaksan ympäristöllä ja Torniossa tulewalla tiellä rattosa ja wilkas liike. Vuonnon ihanaa ja erinomaisen komeaa nähtelmää ei sowy nähdä alangossa, nuoren juurella. Tuonne ylös Awasaksan kuffulalle meidän on nouseminen katsomaan aurinkoa armahinta, päiwää päätthmätöntä. Lufematon kallioon hakattu joukko nimejä muistuttaa, kuinka paljo wieraita, lähempää ja taampaa, Awasaksan kuffulalla on aikain kuluessa käynyt. Vuoron tapahuu että pitkän matkan päästä tulleeten toivo raukee ihan tyhjään. Se kokoontuwat toivosja nuoren harjalle; silloin nousee ikäwöittynä hetkenä kateellinen pilwi ja peittää harmaalla werhollansa pohjaspuolisen taiwaan kannen. Tämä pilvien kateus ei ole säälinyt maan mahtawiaakaan. Niinpä sanotaan Kaarle XI:kin, joka, näillä pohjoisilla maille matkaellessansa, käwi täällä, tämä kowa onni kohdanneen. Mutta jos taiwas on selkeä, niinkuin useimmiten tapahtuu, . . . las sitäpä näkyä ei woi ikäpäiwänä unhottaa. Tulipunaisena, ikäänkuin palawa mailma, laskeutuu auringon majesteettillinen pallo suoraan pohjaseen taiwaan rantaa kohti . . . luonto wiettää myttää har-

tauttansa, ruusunkarvaiselta wiwahtawat wuoret ja laaksot, wirran pinta ja metsien tummat latwat
 hyö on voitettu, äärimmäinen auringon reuna näyttää hetkuruisen whörhvän itäänpäin taiwaan rantaa myöten, sitte se taas nousee werfalleen, juhlallisesti, ja koko seutu terwehtää pitkän päivänsä uutta jaksoriemulla ja lintujen laululla.

Sinta : 70 penniä.